ZGODOVINA V ŠOLI

Številka **2** Letnik 28 2020 ISSN 1318-1416
Poštnina plačana pri pošti 1102 Ljubljana

Mlajša železna doba ter zgodnje rimsko obdobje na Slovenskem

Zavod Republike Slovenije za šolstvo

ZGODOVINA V ŠOLI

Številka **2** Letnik 28 (2020)
ISSN 1318-1416

Izdajatelj in založnik: Zavod RS za šolstvo

Predstavnik: dr. Vinko Logaj

Uredniški odbor:
dr. Dragica Čeč, Znanstveno-raziskovalno središče Koper
Bojana Aristovnik, Zgodovinski arhiv Celje
Dragica Babič, Šolski center Celje – Gimnazija Lava
Jana Bec, Osnovna šola Prule Ljubljana
mag. Mateja Drnovšek Zvonar, Osnovna šola Polje Ljubljana
Štefan Harkai ml., Osnovna šola Puconci
Brigita Praznik Lokar, Osnovna šola Danile Kumar Ljubljana
Damjan Snoj, Osnovna šola Preserje
dr. Mojca Šorn, Inštitut za novejšo zgodovino
Srečko Zgaga, Gimnazija Poljane
mag. Manica Maver, Državni tehniški zavod Žiga Zois, Trst
Kiti Jurica Korda, Gimnazija Dubrovnik
dr. Daniel Wutti, Visoka pedagoška šola, Celovec

Odgovorna urednica: dr. Vilma Brodnik

Naslov uredništva: dr. Vilma Brodnik, Zavod RS za šolstvo OE Ljubljana, Dunajska 104, 1000 Ljubljana, tel.: 01/236 31 19, faks: 01/236 31 50, e-naslov: vilma.brodnik@zrss.si

Urednica založbe: Simona Vozelj

Jezikovni pregled: Tine Logar

Prevod povzetkov v angleščino: Ensitra prevajanje, Brigita Vogrinec Škraba s. p.

Oblikovanje: Studio Aleja d. o. o.

Računalniški prelom: Medium d. o. o.

Tisk: Abo grafika d. o. o.

Naklada: 450 izvodov

Fotografiji na naslovnici: Fotografija prikazuje grobnico družine Enijcev, ohranjene v rimski nekropoli v Šempetru v Savinjski dolini. Datirana je v 2. stoletje. (Vir: Turistično društvo Šempeter.)

Naročila: ZRSŠ – Založba, Poljanska c. 28, 1000 Ljubljana, e-naslov: zalozba@zrss.si, faks: 01/300 51 99

Naročnina:
Letna naročnina (2 številki): 33,00 EUR za ustanove, 24,75 EUR za fizične osebe; 12,50 EUR za dijake, študente, upokojence; cena posamezne številke v prosti prodaji je 20,00 EUR. V cenah je vključen DDV.

© Zavod RS za šolstvo, 2020
Revija je vpisana v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo pod zaporedno številko 578.
Vse pravice pridržane. Brez založnikovega pisnega dovoljenja ni dovoljeno nobenega dela te revije na kakršenkoli način reproducirati, kopirati ali kako drugače razširjati. Ta prepoved se nanaša tako na mehanske oblike reprodukcije (fotokopiranje) kot na elektronske (snemanje ali prepisovanje na kakršenkoli pomnilniški medij).

REVIJI NA POT

»Prav gotovo, da so stari Grki po tragedijah gledali veseloigro, a ne kaže, da so takrat imeli za uničevanje človeških teles tako organizirane postojanke; zato je bila njihova potreba po katarzi nekoliko drugačna od potrebe Evropejca dvajsetega stoletja. Mojra se pri nas ne spoprijema s posameznikom, ampak z družbo; naša Usoda je boginja skupnosti, rešili se je bomo množično ali pa množično podlegli.«

(Pahor, B. (2020). *Tako mislim*. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 49.)

V letu 2020 obeležujemo več pomembnih obletnic, povezanih z nacionalno zgodovino. Tako je minilo 100 let od koroškega plebiscita, požiga Narodnega doma v Trstu in podpisa rapalske pogodbe ter 30 let od prvih povojnih, demokratičnih, svobodnih volitev ter plebiscita za samostojno in neodvisno Slovenijo. Obeleževanje zgodovinskih obletnic je povezano s kulturo spominjanja, ki je lahko zazrta v preteklost in mladine pogosto ne pritegne več. Nove možnosti zato prinaša zamisel o odprtem, inkluzivnem, čežmejnem obeleževanju obletnic dogodkov, ki so pogosto razdvajali ter pomenili za ene »*poraz*« in za druge »*zmago*«. Pobudo za inkluzivno, čezmejno obeleževanje 100. obletnice koroškega plebiscita prinaša članek koroškega rojaka in profesorja na Pedagoški fakulteti v Celovcu dr. Daniela Wuttija v rubriki *Izpostavljamo*. Namen takšnega obeleževanja ni prevzemanje zgodovinskih narativov drugih, temveč vzpostavitev kulture dialoga in izkaz spoštovanja do zgodovinske izkušnje ljudi na obeh straneh meje ter njihovega pogleda in spominov na zgodovinsko dogajanje, kar naj vodi v skupno čezmejno prihodnost. Obmejne regije spora bi tako postale regije sodelovanja in miru, kar sta ob 100. obletnici požiga Narodnega doma v Trstu s spravnim dejanjem vrnitve Narodnega doma slovenski skupnosti ter poklonitvijo ob spominskem obeležju slovenskim bazoviškim junakom in ob spomeniku žrtvam v Bazoviški fojbi pokazala slovenski predsednik Borut Pahor in italijanski predsednik Sergio Matterella. Spravni obisk simboličnih mest slovenskega predsednika Boruta Pahorja in avstrijskega predsednika Alexandra van der Bellena pa je potekal tudi ob 100. obletnici koroškega plebiscita. Veliki pisatelj in tržaški rojak Boris Pahor, ki je preživel krute življenjske preizkušnje v vseh treh totalitarizmih 20. stoletja, v razmišljanjih v številnih literarnih in dokumentarnih delih s svojim življenjskih zgledom kliče k sodelovanju in povezovanju družb ter narodov, saj nas lahko drugače zgodovina znova pogubi.

V tokratni Zgodovini v šoli v rubriki *Izpostavljamo* objavljamo dva pregledna članka za pripravo osnovnošolskih učencev na tekmovanje iz znanja zgodovine na temo mlajše železne dobe (dr. Boštjan Laharnar, Narodni muzej Slovenije) in zgodnjega rimskega obdobja na Slovenskem (dr. Bernarda Županek, Muzej in galerije mesta Ljubljana). Rubrika *Izmenjujemo izkušnje* prinaša primere dobre šolske prakse obravnave rapalske meje z ekskurzijo v povezavi z lokalno zgodovino Žirovskega in 100. obletnico podpisa rapalske pogodbe (Vlasta Pečelin, Osnovna šola Žiri), medpredmetne obravnave izbranih tem iz španske zgodovine v povezavi s poukom španskega jezika (Alenka Bizjak in Katarina Škufca, Gimnazija Kranj), obravnavo holokavsta s pomočjo ekskurzije in literarnih del z zgodovinskim ozadjem (Bojana Modrijančič Reščič, Šolski center Nova Gorica, Elektrotehniška in računalniška šola), predstavitev mednarodnega projekta *Več kot čebelarjenje* s projektnim delom in razvijanjem podjetnostnih kompetenc (Mojca Logar, Biotehniški center Naklo). V rubriki *Iz zgodovinopisja* objavljamo nove izsledke raziskav vloge dr. Franceta Prešerna in dr. Janeza Bleiweisa za slovensko zgodovino in v slovenskem zgodovinopisju (dr. Marijan Dović, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede). Rubrika *Predstavljamo* pa prinaša poročila o knjigi *Nekje še sije sonce*, na temelju pričevanj Michaela Gruenbauma, praškega Juda, ki je preživel holokavst (dr. Vilma Brodnik, Zavod RS za šolstvo), monografije o vključevanju ustne zgodovine v pouk zgodovine avtorja Donalda A. Ritchieja (dr. Danijela Trškan, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani) ter dveh poljudnih knjig o obravnavi železne dobe pri pouku zgodovine v osnovni šoli (dr. Danijela Trškan in asist. Špela Bezjak, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani).

Vabljeni k branju in soustvarjanju.

Dr. Vilma Brodnik, odgovorna urednica

ZGODOVINA V ŠOLI, LETO 2020, LETNIK 28, ŠT. 2

MLAJŠA ŽELEZNA DOBA TER ZGODNJE RIMSKO OBDOBJE NA SLOVENSKEM

VSEBINA

Reviji na pot (dr. Vilma Brodnik)

IZPOSTAVLJAMO

Dr. Boštjan Laharnar: **Slovenija v mlajši železni dobi** 2

Dr. Bernarda Županek: **Zgodnje rimsko obdobje v Sloveniji** 16

Dr. Daniel Wutti, dr. Nadja Danglmaier, Eva Hartmann: **Učiti se iz naracij zgodovine na primeru plebiscita 1920** 32

IZMENJUJEMO IZKUŠNJE

Vlasta Pečelin: **Rapalska meja na Žirovskem: spoznavamo zgodovino domačega kraja** 42

Alenka Bizjak, Katarina Škufca: **Zgodovina Španije po špansko** 50

Bojana Modrijančič Reščič: **Holokavst – brazgotine v dušah človeškosti** 60

Mojca Logar: ***Več kot čebelarjenje* – projektno delo, priložnost za krepitev podjetnosti** 70

IZ ZGODOVINOPISJA

Dr. Marijan Dović: **Sence Prešernovega kulta: kanonizacija nacionalnega pesnika in »*slovenski kulturni sindrom*«** 78

PREDSTAVLJAMO

Michael Gruenbaum, Tod Hasak Lowy: Nekje še sije sonce **(dr. Vilma Brodnik)** 92

Donald A. Ritchie: Doing Oral History **(dr. Danijela Trškan)** 93

Matija Črešnar in Špela Karo (ur.): Raziskujmo železno dobo **(dr. Danijela Trškan, asist. Špela Bezjak)** 94

Špela Karo, Anja Vintar in Matija Črešnar (ur.): Ustvarjajmo železno dobo: izobraževalne delavnice in muzejski programi projekta *Iron-Age-Danube* **(dr. Danijela Trškan, asist. Špela Bezjak)** 95

Dr. Boštjan Laharnar
Narodni muzej Slovenije

SLOVENIJA V MLAJŠI ŽELEZNI DOBI

Boštjan Laharnar, PhD
National Museum of Slovenia

SLOVENIA IN THE LATE IRON AGE

IZVLEČEK

V članku je predstavljeno obdobje mlajše železne dobe v Sloveniji, torej čas zadnjih treh stoletij pr. n. št. To je bilo dinamično obdobje, ki ga je v začetku zaznamoval zaton predhodne halštatske in prevlada nove, latenske kulture. Latenska kultura je v dobršnem delu Evrope povezana s Kelti. Kelti so skupno ime za pisano paleto ljudstev, ki so krojila zadnja stoletja evropske prazgodovine. Čeprav so bile med njimi številne razlike, so usvojili primerljivo tehnološko znanje, gojili edinstven umetniški slog in govorili podobne jezike. Na območju Slovenije so živeli keltski Tavriski in Karni, znaten je bil vpliv keltskih Norikov. Kot tolikokrat v zgodovini so se tudi v mlajši železni dobi naši kraji znašli na stičišču, in sicer na stičišču med srednjeevropskimi Kelti in njihovimi sodobniki, npr. Kolapijani iz doline Kolpe. Kelti so bili kmetovalci, spretni poljedelci, odlični kovači, metalurgi in lončarji. Kovali so novce in trgovali. Proslavili so se kot pogumni bojevniki. Mlajša železna doba se na Slovenskem konča z rimsko osvojitvijo, vojaškim porazom keltskih plemenskih zvez v boju proti Rimljanom in priključitvijo keltskih kraljestev rimski državi.

Ključne besede: Slovenija, arheološka najdišča, mlajša železna doba, latenska kultura, Kelti

ABSTRACT

The article presents the period of the Late Iron Age in Slovenia, i.e. the last three centuries B.C. It was a dynamic period, characterised at first by the decline of the previous Hallstatt culture and the dominance of the new, La Tène culture. In the better part of Europe, the La Tène culture was associated with the Celts. The Celts is a collective name for a varied collection of peoples who shaped the last centuries of European prehistory. Despite the many differences between them, they developed comparable technical knowledge, fostered a unique artistic style, and spoke similar languages. The area of Slovenia was populated by the Celtic Taurisci and Carni; the influence of the Celtic Norici was substantial. As many times throughout history, in the Late Iron Age our parts again found themselves at a crossroads, namely at a crossroads between the Central European Celts and their contemporaries, e.g. the Colapiani from the valley of the Kolpa River. Celts were farmers, skilled cultivators, excellent blacksmiths, metallurgists and potters. They minted coins and engaged in trade. They made a name for themselves as brave warriors. The Late Iron Age in Slovenia ended with the Roman conquest, the military defeat of the Celtic tribal unions in the battle against the Romans, and with the annexation of Celtic kingdoms to the Roman Republic.

Keywords: Slovenia, archaeological sites, Late Iron Age, La Tène culture, Celts

UVOD

Prostrana območja severno od Alp, z večjim delom Zahodne Evrope ter predvsem prostor ob srednjem toku reke Ren, v osrednji in vzhodni Franciji ter Švici so v 6. in 5. stoletju pr. n. št. obvladovale velike naselbine. Zgradili so jih na planotastih vzpetinah z dobro strateško lego, po navadi blizu rečnih tokov, in jih obdali z obzidji. To so bila politična, gospodarska, kulturna in religijska središča. Zraven njih so zrasla predmestja, vasi in posamezne kmetije.

Število prebivalcev se je povečalo in ljudje so se naselili tudi v odročnejših in manj rodovitnih predelih. Nastale so izrazito razslojene družbe, ki so jim vladale vojaško-aristokratske elite in jih prepoznamo v predmetih ter opremi iz bogatih grobnic pod zemljenimi gomilami. V njih so arheologi našli ostanke štirikolesnih voz, razkošno bronasto in keramično posodje ter na stotine primerkov nakita iz zlata, brona in jantarja.

Ljudje iz teh krajev so trgovali med seboj z ljudstvi Britanskega otočja, Baltika ter Skandinavije. Navduševali so se nad dobrinami sredozemskih kultur in uvažali etruščanske bronaste posode, grško slikano lončenino in vino. Vladar Heuneburga, naselbine ob zgornji Donavi, navdušen nad arhitekturo sredozemskih mest, je kraj obdal z obzidjem iz glinenih opek, sušenih na soncu. Toda vremenske razmere so mediteransko gradnjo kmalu načele in obzidje so obnovili na tradicionalen način.

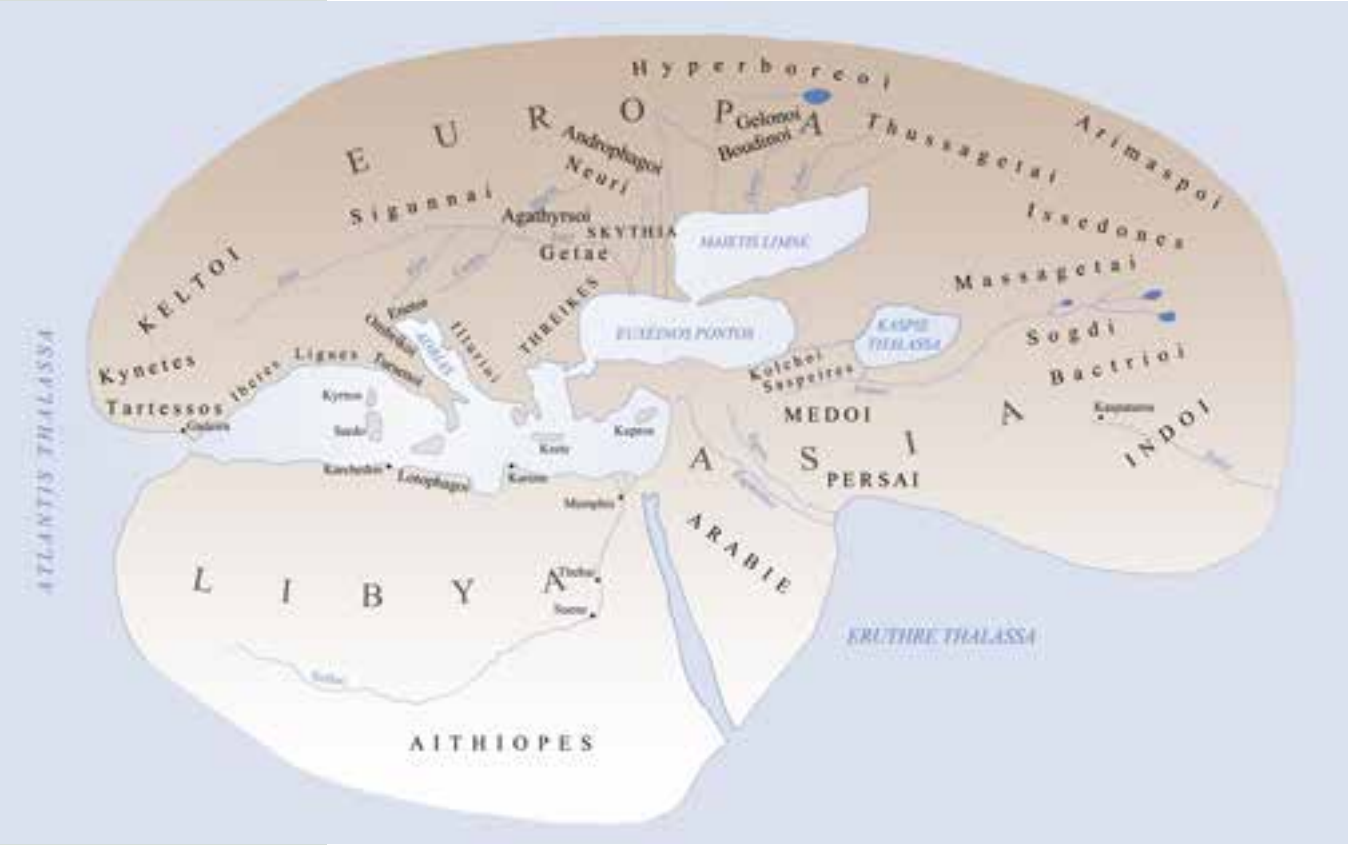

Karta sveta, kot ga je poznal in opisoval starogrški zgodovinar Herodot (okoli 450 pr. n. št.). V Zahodni Evropi in ob izviru Donave (Istros) je omenil Kelte (grško *Keltoi*). (Vir: Laharnar, Turk, 2017, str. 142, sl. 165. Predloga: Boštjan Laharnar, risba: Vesna Svetličič.)

Grški učenjaki so skrivnostne prebivalce iz mest onkraj alpskega loka imenovali Kelti. Zgodovinar Hekataj iz mesta Milet je okrog leta 500 pr. n. št. kot *Keltoi* imenoval prebivalstvo iz zaledja grške kolonije Masalije (Marseille v južni Franciji). Herodot, oče zgodovine, ki je pisal sredi 5. stoletja pr. n. št., pa omenja Kelte onkraj Herkulovih stebrov (ožina Gibraltar) in ob Atlantski obali. Herodot še zapiše, da reka Istros (Donava) izvira pri Keltih in nato teče po sredini Evrope.

POJAV LATENSKE KULTURE IN KELTSKE SELITVE

Ime Kelti je po grških zapisih postalo sinonim za železnodobne prebivalce srednjega Porenja, vzhodne Francije in severozahodne Švice, pa tudi za skupnosti železnodobne Češke, Moravske, Slovaške ter avstrijsko Solnograško, Nižje Avstrijsko in Gradiščansko.

Kelti nikoli niso bili eno samo in enotno ljudstvo. Šlo je za pisano paleto najrazličnejših skupin in plemen, ki so med seboj le redko sklepala zavezništva. Keltska ljudstva so se razlikovala po običajih in posebnostih, a imela so podobno družbeno ureditev, gospodarstvo, tehnološko znanje, vojaško opremo, umetnost, religijo in jezik.

Na območjih zgodnjih Keltov je v začetku 5. stoletja pr. n. št. prišlo do nastanka kulturnega fenomena, ki ga označujemo s pojmom latenska kultura. Imenujemo jo po arheološkem najdišču La Tène ob jezeru Neuchâtel v Švici, kjer so prvič našli zanjo značilne predmete.

Latensko kulturo razumemo kot gibanje, podobno kot npr. gotiko, renesanso ali barok, ki je sovpadlo z izrazitimi družbenimi in socialnimi spremembami. Posledice teh sprememb so bile korenite. Srednjeevropska naselbinska središča, med njimi omenjeni Heuneburg, so propadla, nekatera so bila nasilno uničena, divjale so vojne in ljudje so se razseljevali.

Ni povsem jasno, kaj je povzročilo tako dramatične dogodke, a vzrokov je bilo najbrž več. Med njimi je bila verjetno prenaseljenost in morda pritisk germanskih plemen s severa. Klimatološke raziskave nakazujejo, da je prišlo do znatne ohladitve in poslabšanja podnebnih razmer, kar je povzročilo zaporedje slabih letin. V gosto naseljenih obrečnih nižinah, kjer je bilo poljedelstvo najpomembnejša panoga, je zavladala lakota in sledil je boj za obdelovalno zemljo.

Keltski poglavar Bren zre v razkošno rimsko hišo. Tako si je keltsko plenjenje Rima leta 387 pr. n. št. predstavljal slikar Paul Jamin (1893). (Vir: Wikipedia; sliko hrani Musée des beaux-arts v francoskem mestu La Rochelle.)

Ta dogajanja je spremljal nastanek močnega vojaškega sloja, ki je vpeljal nove oblike orožja in načine bojevanja. Keltski vojščaki so uporabljali dolge železne meče, udarne bojne nože, sulice, velike ščite, čelade in dvokolesne bojne vozove.

Sočasno z vojaško reformo je vzniknila nova upodabljajoča umetnost, ki se je zelo

razlikovala od umetniškega ustvarjanja predhodne halštatske kulture starejše železne dobe. Značilno keltsko umetnost prepoznamo v nenavadnih, pogosto strašljivih podobah domišljijskih bitij, ki so skrita ali prepletena s prikazi rastlinskega ali geometrijskega okrasja. Tako so krasili orožje, nakit, posodje in kiparske izdelke. Simbolika keltske umetnosti je bržkone v veliki meri odražala verske predstave, ki so se vzpostavile z nastankom nove religije.

Večje in manjše skupine Keltov, od posameznikov in manjših skupin do celotnih ljudstev, so začele prodirati prek Alp proti jugu. Nekateri so iskali manj poseljena območja in obdelovalno zemljo, druge je pritegnil glas o bogastvu sredozemskih dežel. Keltske selitve so pretresle tedanjo Evropo in o njih so pisali rimski in grški kronisti. Izstopata dve letnici. Leta 387 pr. n. št. so vojščaki keltskega ljudstva Senonov oplenili Rim, dobro stoletje pozneje, leta 279 pr. n. št., so Kelti vdrli v Grčijo in skoraj dosegli znamenite zakladnice grških mestnih državic v Delfih. Del Keltov je izpred Delfov prodrl do območja današnje Ankare in Anatolije, kjer jih poznejši viri imenujejo Galačani.

Poleg premikov večjih skupin Keltov, ki jih beležijo zgodovinska poročila, so potovali tudi posamezniki. To so bili trgovci, rokodelci, atašeji in razni avanturisti. Keltska delegacija je leta 324 ali 323 pr. n. št. prispela vse do Babilona, kjer jih je sprejel Aleksander Veliki. Kelti so se od 4. stoletja pr. n. št. udinjali kot najemniki v vojskah sredozemskih vladarjev. Tako so posamezni keltski predmeti, npr. nakit in orožje, zašli daleč od območij, ki so jih večinsko poseljevala keltska ljudstva.

ZAČETEK MLAJŠE ŽELEZNE DOBE V SLOVENIJI

Bronaste gumbe grozečega videza so našli v grobovih blizu Šmarjete na Dolenjskem. Gumbi so primer umetniškega ustvarjanja zgodnjih Keltov. Na Dolenjsko so prišli kot uvožen eksotičen predmet iz krajev severno od Alp ali pa gre za izdelek dolenjskega mojstra, ki se je že navduševal nad latenskim slogom. 4. stoletja pr. n. št. (Hrani: Narodni muzej Slovenije. Foto: Tomaž Lauko.)

Velike družbene spremembe, ki so v 5. stoletju pr. n. št. zajele skupnosti starejše železne dobe severno od Alp in pripeljale do propada zahodnohalštatskih središč, latenske kulture z vojaško in kulturno reformo ter keltske selitve, halštatskih skupnosti na območju Slovenije niso zajele. Dolenjska halštatska skupnost, osrednja skupina v starejši železni dobi na Slovenskem, je doživela v tem času vrhunec svojega razvoja. Prebivalci Magdalenske gore, Vač, Stične in Novega mesta so trgovali z Veneti in Etruščani v Italiji, vpeti so bili v ustvarjalni krog situlske umetnosti in prav v tem času je bila narejena znamenita bronasta vedrica – situla z Vač.

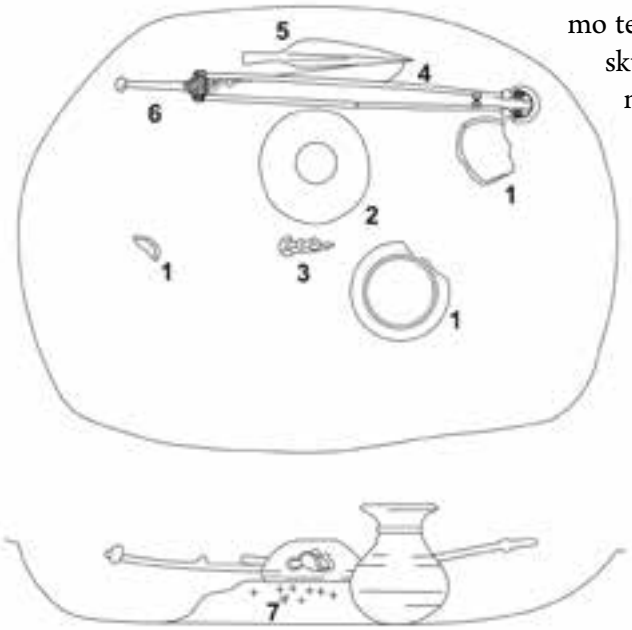

V Srednici pri Ptuju so našli grob bojevnika iz prve generacije keltskih prišlekov na območje današnje Slovenije. Risba prikazuje lego predmetov v grobu: 1-2 lončene posode, 3 zaponka, 4-5 nož in sulična ost, 6 meč. (Vir: Kavur, Lubšina Tušek, 2016, str. 90, sl. 33.)

V Kobaridu so arheologi naleteli na zakop več konjskih skeletov. Med kostmi so ležali meči, sulične osti, deli ščitov in drugi predmeti iz časa okoli leta 300 pr. n. št. Konji so pripadali zahodnoevropski oz. keltski vrst konj. Tudi glavnina odkritih predmetov je značilna za Kelte. (Vir: Mlinar, Gerbec, 2011, str. 32, sl. 14.)

Ob koncu 5. in v 4. stoletju pr. n. št. so imeli halštatski knezi vedno več stikov tudi z zgodnjimi Kelti onkraj Alp. Zlasti so se navduševali nad keltskimi vojaškimi novostmi in eksotičnimi izdelki umetne obrti, zato so se pri njih večkrat oskrbeli z dolgimi meči, oklepi, čeladami in nakitom. Morda so s Kelti sklenili ugoden diplomatski dogovor, saj keltski vpad v Italijo naših krajev ni prizadel. A ne za dolgo, v zadnjih desetletjih 4. stoletja pr. n. št. so tudi za skupnosti jugovzhodnih Alp in njihovega obrobja nastopili novi časi.

Prvi Kelti v Sloveniji so se naselili na ravnicah ob Muri in Dravi. To so bile poljedelske družine, ki so ob koncu 4. stoletja pr. n. št. prišle iz nižin vzhodne Panonije in so bile del večjih premikov prebivalstva v Karpatskem bazenu in proti osrednjemu Balkanu. Njihova naselitev je bržkone potekala mirno, saj je bila Štajerska vse od propada tukajšnjih halštatskih skupnosti okoli leta 600 pr. n. št. le redko poseljena. Keltski naseljenci so zgradili manjše zaselke in vasi, v njihovi bližini so uredili grobišča. Vaščani so bili kmetje, obdelovali so polja, a med njimi so bili tudi vojščaki; grob enega od njih so arheologi odkrili blizu današnjega Ptuja.

Naseljevanje Keltov in širjenje latenske kulture je zelo spremenilo družbene razmere v dolenjskih halštatskih skupnostih. Po arheoloških raziskavah ugotavljamo, da so se stara ureditev in tradicionalna razmerja porušili. Prevladale so drugačne verske predstave. Opustili so pokopavanje umrlih v gomile, umrle so začeli sežigati in njihov

pepel pokopavati na planih grobiščih. Grobišča so uredili ob starih grobnih gomilah ali na povsem novih lokacijah. Med najdbami iz grobov prevladujejo predmeti, tj. orožje, nakit in drugi deli noše, ki so bili značilni za Kelte, pa tudi tradicionalno keramično posodje. Ni povsem jasno, kaj to pomeni. Morda so keltski prišleki povsem nadvladali domače skupnosti, morda so se z njimi zlili, morda pa so latensko kulturno reformno izpeljale kar domače elite. Verjetno gre za preplet naštetih možnosti, ki so po letu 300 pr. n. št. pripeljale do izoblikovanja nove identitete prebivalcev Dolenjske v mlajši železni dobi.

Sočasno z naseljevanjem Keltov na Štajerskem in uveljavljanjem latenske kulture na Dolenjskem so Kelti prodrli v Posočje. Njihove sledove, npr. zakop konjev in orožja iz Kobarida, povezujemo z bojevniškimi odpravami, ki so si utirale poti prek Alp v bogato Italijo in se na poti zapletale v spopade s prebivalci alpskih dolin. Čeprav uveljavitev latenske kulture v Posočju ter na Krasu in Notranjskem ni bila izrazita, so tudi za skupnosti teh krajev s 3. stoletjem pr. n. št. nastopile dramatične spremembe. Izrazito se je zmanjšalo število prebivalstva in središča, kot je bilo na Mostu na Soči, so doživela zaton.

Zemljevid območja današnje Slovenije in bližnje okolice v 2. in 1. stoletju pr. n. št. Večji del današnje Slovenije so naseljevali Tavriski oz. pripadniki njihove zveze plemen, ob Kolpi so živeli Kolapijani, zahodna Slovenija je bila v rokah Karnov, v Posočju so morda živeli Ambisonti, na Koroškem je bilo središče Noriškega kraljestva. V tem času so prvič v zgodovini zapisali poimenovanja večjih rek ter imena Ocra (Nanos, prelaz Razdrto), Mons Albius (Snežnik) in Lugeon (Cerkniško jezero). (Vir: Laharnar, Turk, 2017, str. 146, sl. 167. Predloga: Boštjan Laharnar, zemljevid: Vida Bitenc.)

MLAJŠA ŽELEZNA DOBA IN KELTI NA OBMOČJU DANAŠNJE SLOVENIJE

Mlajša železna doba na območju Slovenije obsega obdobje od leta 300 pr. n. št. do zadnjih desetletij pr. n. št. Po obdobju velikih družbenih pretresov, ki so zaznamovali zaton halštatske in nastop latenske kulture in pomenijo prelom med starejšo in mlajšo železno dobo, je sledila ureditev družbenih in političnih razmer. Glede na geografsko razprostranjenost, arheološke in zgodovinske vire ločimo v Sloveniji štiri t. i. kulturne skupine mlajše železne dobe. To so mokronoška, viniška, notranjsko-kraška in idrijska skupina. Iz 2. in 1. stoletja pr. n. št. imamo najstarejše zapise grških in rimskih piscev o naših krajih, ki so zapisali imena nekaterih rek, gora, prelazov in ljudstev. To nam omogoča izris prve politične karte Slovenije in povezavo arheoloških skupin z ljudstvi, ki jih omenjajo viri.

Orožje iz grobov bojevnikov 3. in 2. stoletja pr. n. št. v Mokronogu: meč, ročaji in srednji deli ščitov, bojna noža, sulične osti in pasne verige za obešanje meča. (Hrani: Narodni muzej Slovenije. Foto: Uroš Acman.)

MOKRONOŠKA SKUPINA

Mokronoška skupina obsega osrednjo in vzhodno Slovenijo ter severni del Bele krajine. Ime je dobila po najdišču Mokronog, kjer so leta 1885 izkopali več žganih grobov z značilnimi latenskimi predmeti. Med njimi so dolgi meči, pasne verige za njihovo obešanje, sulične osti, bojni noži in deli ščitov.

Na zgornjem delu nožnice enega od mečev iz Mokronoga je vrezan značilen latenski okras. Meč je večkrat zvit. Zvito, namerno uničeno in polomljeno orožje so običajne najdbe v grobovih keltskih bojevnikov. Kelti so verjeli, da s smrtjo bojevnika umre tudi njegovo orožje. (Hrani: Narodni muzej Slovenije. Foto: Tomaž Lauko.)

Risarska rekonstrukcija keltskega bojevnika (Vir: Laharnar, Turk, 2017, str. 173, sl. 200. Predloga: Neva Trampuž Orel, risba: Igor Rehar.)

Bronasti pasni sklepanec iz Valične vasi in deli sklepancev iz drugih najdišč mokronoške skupine. S sklepanci so si Keltinje stisnile obleko v pasu. (Hrani: Narodni muzej Slovenije. Foto: Tomaž Lauko.)

Zaklad keltskih srebrnikov z brega reke Ljubljanice pri Bevkah. Dva srebrnika so skovali Noriki, večino pa Tavriski. Novce so zakopali na koncu 1. stoletja pr. n. št. (Hrani: Narodni muzej Slovenije. Foto: Tomaž Lauko.)

Štirje keltski meči iz reke Ljubljanice so iz 2. ali 1. stol. pr. n. št. (Hrani: Narodni muzej Slovenije. Foto: Tomaž Lauko.)

Med meči izstopa primerek v nožnici, ki je okrašena z vrezanim prepletom krivulj. Tako okrašene meče in druge predmete so odkrili na območju od Britanskega otočja in Francije do Madžarske in Balkana, kar kaže na izjemno priljubljenost latenskega sloga v tedanji Evropi.

Pomembna najdišča mokronoške skupine so tudi drugod na Dolenjskem in v Posavju, na Celjskem, drugod na Štajerskem in v Prekmurju. Izstopajo Novo mesto, kjer so našli več kot 700 mlajšeželeznodobnih grobov, ter sodobno raziskana najdišča v Dobovi in Brežicah z odlično ohranjenim orožjem in deli bojnih vozov. Po teh najdbah in opisih pri antičnih piscih lahko rekonstruiramo podobo keltskega vojščaka. Glavno orožje Keltov je bil meč, uporabljali so tudi sulice in udarne nože ter velik ovalen ščit. Obleko in vojaško pregrinjalo so si zapenjali z železnimi zaponkami, urejali so se z britvami in škarjami. Kot pravi pisec Diodor s Sicilije (1. stoletje pr. n. št.), so imeli svetle lase, kar so radi poudarili tako, da so si jih umivali v apneni vodi in česali nazaj.

Ženske mokronoške skupine so nosile podoben nakit kot njihove halštatske predhodnice: zaponke, ogrlice, zapestnice in nanožnice. A po obliki je njihov nakit povsem sledil latenski modi, najbolj je podoben nakitu Keltinj v Panonski kotlini. Zelo priljubljeni so bili bronaste in srebrne zaponke, steklene zapestnice in bronasti pasni sklepanci.

Družbena vloga keltskih žensk je bila najbrž med posameznimi skupnostmi različna. Bogastvo iz ženskih grobov zgodnjih Keltov v ničemer ne zaostaja za najbogatejšimi moškimi grobovi, kar nakazuje precejšnjo enakopravnost med spoloma. Keltinje so bile tudi vladarice. Diodor s Sicilije je napisal, da Keltinje za svojimi možmi ne zaostajajo ne po velikosti ne po moči. Gaj Julij Cezar (100–44 pr. n. št.), ki se je vojskoval z Galci (tako so Rimljani imenovali Kelte) na območju današnje Francije, pa poroča,

da je imel pri Keltih mož oblast nad življenjem in smrtjo žene in otrok. Dodaja pa, da je mož po poroki prispeval k doti enako vsoto kakor žena in njuna deleža sta bila skupno premoženje.

Gospodarska moč mokronoške skupine je temeljila na nahajališčih železove in drugih rud na Koroškem in Dolenjskem ter na rodovitnih poljedelskih območjih posavskih, štajerskih in prekmurskih nižin. Pomembno vlogo je imel nadzor nad potekom trgovskih poti, ki so povezovale zaledje severnega Jadrana in jugovzhodne Alpe s Panonijo in Balkanom.

Arheologi menijo, da meči, razno orožje in drugi predmeti iz Ljubljanice niso bili izgubljeni, ampak so jih namerno odvrgli v reko. Ilustracija prikazuje skupino keltskih Tavriskov ob darovanju meča reki. Darovanja so bila verjetno povezana z verskim obredjem po končanih bitkah. (Vir: Gaspari, 2009, str. 73. Predloga: Andrej Gaspari, risba: Igor Rehar.)

Osrednjo vlogo v mokronoški skupini so imeli Tavriski. Bili so keltsko ljudstvo z vodilnim položajem v plemenski zvezi z drugimi keltskimi in nekeltskimi skupinami. Naselbina na območju današnje Vrhnike, ki je ležala na začetku plovne poti po Ljubljanici, je bila v njihovih rokah. Na območju Celja so se interesi Tavriskov stikali z Noriki, keltskim ljudstvom s središči na današnjem avstrijskem Koroškem. Tako Norikom kot Tavriskom so vladali kralji ali knezi in ti so začeli v 2. stoletju pr. n. št. kovati srebrne novce.

Tisoče novcev iz struge reke Savinje pri Celju nakazuje, da je bila ena od kovnic denarja tudi v predrimskem Celju. Takrat je verjetno že obstajalo Noriško kraljestvo, ki je poleg južne in osrednje Avstrije morda segalo tudi na Gorenjsko in do celjske kotline. Noriški kralji so bili v prijateljskih stikih z rimsko državo. Rimska država je bila velesila v vzponu z velikanskimi potrebami po surovinah, zato je v Noriškem kraljestvu, ki je razpolagalo z bogatimi rudniki železove rude, našla zanesljivega gospodarskega in političnega partnerja. Nasprotno so bili Tavriski, ki so obvladovali trgovske poti od Vrhnike do Ljubljane in ob Savi proti Podonavju, vedno sovražno razpoloženi do Rimljanov.

Eno od vozlišč vojaškega in političnega dogajanja v 2. in 1. stoletju pr. n. št. je bila Ljubljanska kotlina. O tem času priča veliko latenskih najdb iz Ljubljanice, med drugim meči in razno orožje, nakit in novci. Vojaško moč Tavriskov je strl Oktavijan, poznejši prvi rimski cesar Avgust, med vojaškim pohodom v Ilirik v letih 35–33 pr. n. št. Takrat so Tavriski izgubili samostojnost, prenehali s kovanjem denarja in priznali rimsko nadoblast.

Bronasta zaponka s podobo človeške glave iz Vinice. (Hrani: Narodni muzej Slovenije. Foto: Tomaž Lauko.)

VINIŠKA SKUPINA

Na jugovzhodu je z mokronoško mejila viniška skupina. Ta se imenuje po kraju Vinica ob Kolpi v Beli krajini, blizu katerega so odkrili grobišče z bogatimi pridatki. Za razliko od preostalih prebivalcev na območju današnje Slovenije v mlajši železni dobi, ki so umrle sežigali na grmadi, so imeli v Vinici drugačen običaj. Moški grobovi so namreč žgani, ženski pa skeletni. Razkošne zaponke, pasne spone, obeski in igle pričajo o spretnih rokodelcih, ki so zagotavljali izdelke obkolpskim prebivalcem. Ti so imeli svojevrsten okus, saj so na eni strani sledili modi Keltov, na drugi pa Japodom, starodavnemu predkeltskemu ljudstvu Like in Pounja.

Antični pisci so prebivalce viniške skupine imenovali po reki Kolpi in so jim rekli Kolapijani. Bogastvo iz kolapijanskih grobov kaže, da so živeli v precejšnjem blagostanju. Ukvarjali so se s poljedelstvom in živinorejo ter deloma metalurgijo. Reka Kolpa, plovna v spodnjem toku, je bila vpeta v razvejen promet med tedanjimi skupnostmi. V viniški kot v japodskih skupnostih južno od nje so zelo cenili jantarne izdelke, kar pomeni, da je eden od krakov koridorja jantarne poti, ki je vodila od Baltskega do Jadranskega morja čez ozemlje Slovenije, vodil tudi do Bele krajine.

NOTRANJSKO-KRAŠKA SKUPINA

Prebivalce in dediščino mlajše železne dobe na Notranjskem in Krasu označujemo s pojmom notranjsko-kraška skupina. O njej priča več arheoloških najdišč, med drugimi Šmihel pod Nanosom, Škocjan na Krasu, Socerb na kraškem robu in številne utrjene naselbine na vzpetinah – gradišča med gorama Nanos na severu in Snežnik na jugu.

Obe gori omenjajo antični geografi in zgodovinarji, ki v prvi vrsti izpostavljajo Nanos in prelaz pod njim. To je območje Razdrtega, kjer še danes vodi pomembna avtocestna povezava. Nič drugače ni bilo v železni in rimski dobi, ko jo tod vodila najbližja pot iz Italije v Panonijo. Na prelazu so trčili interesi različnih ljudstev, največkrat pa se omenjajo Karni. Ti so bili keltsko ljudstvo z vodilno vlogo med ljudstvi in plemeni Krasa, Notranjske, Furlanije in Posočja. V njihovih rokah je bil prostor današnjega obmorskega mesta Trst.

Rimljani so že kmalu po ustanovitvi kolonije v Akvileji (183/182 pr. n. št.) želeli zagotoviti nadzor nad prelazom pri Razdrtem. Zato so napadli gradišče na Gradu pri Šmihelu pod Nanosom in ga razrušili. O tem dogodku priča veliko rimskih vojaških najdb. Preostala gradišča Notranjske so Rimljani podjarmili pozneje, v zadnjih desetletjih 1. stoletja pr. n . št.

Med predmeti iz mlajše železne dobe, ki so jih našli na gradišču Ulaka nad Starim trgom pri Ložu, je umetelen obesek pasnega sklepanca s podobo človeške glave. Mojster je poglobitve bronastega predmeta zapolnil z rdečim emajlom. (Hrani: Narodni muzej Slovenije. Foto: Tomaž Lauko.)

Ilustracija prikazuje napad rimske vojske na Grad pri Šmihelu pod Nanosom, gradišče Karnov, ki je nadziralo prelaz pri Razdrtem in prometnico skozi t. i. Postojnska vrata. (Vir: Laharnar, 2018, str. 40, sl. 8.)

IDRIJSKA SKUPINA

Posočje si je po krizi in zlomu halštatske svetolucijske skupine (po Sv. Luciji, nekdanjem imenu za kraj Most na Soči) na koncu 4. stoletja pr. n. št. opomoglo šele v 2. stoletju pr. n. št. Dediščino posoških prebivalcev mlajše železne dobe po najdišču Idrija pri Bači označujemo s pojmom idrijska skupina. Njeni prebivalci so umrle sežigali na grmadi, nato pa pepel pokojnikov in ostanke grmade pokopali v grobne jame ali žare. Posoška posebnost je bila, da so pogrebci polagali v grobove razna orodja.

Srebrni votivni ploščici s Šentviške planote na Tolminskem. Na pravokotni je vtolčeno ime VOTURO.S. VO.L.L.(.)K.NO.S. v venetski pisavi, na okrogli so astralni simboli z upodobitvijo luninega cikla. Posočani so srebrne predmete izdelali s pretapljanjem rimskih srebrnikov, ki so bili v obtoku skupaj s keltskim denarjem od 2. stoletja pr. n. št. naprej. (Hranita: Tolminski muzej in Narodni muzej Slovenije. Foto: Marko Grego in Tomaž Lauko.)

V mlajši železni dobi Posočja so imeli navado umrle pokopavati s poljedelskim in drugim orodjem. Narisani so predmeti iz enega od grobov: 1 lemež (del rala), 3 kopača, 4 lopata in črtalo (del rala). (Vir: Guštin, 1991, str. 121. Risba: Ida Murgelj.)

Te najdbe so pomemben vir podatkov o tem, kako so živeli v tedanjem Posočju. Polja so obdelovali z rali in lopatami, kosili so travo in okopavali vrtove. Življenje v posoških alpskih dolinah in hribih ni bilo lahko. Preživetje skupnosti je bilo odvisno od uspešnega kmetovanja, dobrih letin in zdravih čred. Pri tem so ljudje upali tudi na pomoč bogov, ki so jih častili in se jim priporočali na izbranih, svetih krajih v naravi. Darovali so jim zaponke, nakit, novce, posodje, orodje in orožje. Izstopajo posebne

daritvene ploščice, med njimi sta srebrni, ki so ju našli na Šentviški planoti na Tolminskem.

Nekateri raziskovalci menijo, da je ob Soči živelo ljudstvo Ambisontov, katerih ime naj bi odmevalo iz besede Aesontius, antičnem imenu za reko Sočo. Verjetneje pa je, da je tudi v Posočju živelo eno od ljudstev Karnov ali ljudstvo pod njihovim vplivom. Posočani so svojo samostojnost izgubili v zadnjih desetletjih pr. n. št., o čemer pričajo sledovi vojaških spopadov med njimi in rimskimi vojaki.

Vojaki rimskega voditelja Oktavijana, ki je pozneje postal prvi rimski cesar Avgust, so strli kljubovalne prebivalce Posočja v 4. desetletju pr. n. št. Na sliki je rimska vojaška oprema (konice katapultnih izstrelkov, puščične osti raznih oblik in žebljički z vojaških obuval) iz najdišča Grad pri Reki blizu Cerknega. (Hrani: Narodni muzej Slovenije. Foto: Tomaž Lauko.)

SKLEP

Mlajša železna doba Slovenije obsega zadnja tri stoletja pr. n. št. To je bilo dinamično obdobje, ki so ga v začetku zaznamovali zaton halštatske in uveljavitev latenske kulture, naseljevanje Keltov iz Panonije in vpadi keltskih skupin iz krajev severno od Alp.

Spremenili so se družbena ureditev, religija, navade in običaji.

Na območju današnje osrednje in vzhodne Slovenije so sčasoma vodilno vlogo prevzeli Tavriski, keltsko ljudstvo, ki je vodilo zvezo več plemen in skupin. Njihovi severni tekmeci so bili keltski Noriki in njihovo kraljestvo, na zahodu so mejili na Karne. Ti so bili vodilno ljudstvo med različnimi skupinami prebivalstva od Primorja do Notranjske in Posočja. Kelti v Beli krajini niso prevladali, ampak je bila ta večinoma v rokah Kolapijanov, ljudstva, sorodnega starodavnim predkelstkim Japodom, gospodarjem Like in doline reke Une.

Kmetovanje je bilo glavni vir preživetja ljudi v mlajši železni dobi. S tem obdobjem povezujemo izum novih poljedelskih in drugih orodij, kot so kosa, lopata, sveder in železna žica. Kelti so bili spretni kovači in rokodelci. Izboljšali so ralo. Keramično posodje so izdelovali na hitrem lončarskem vretenu na nožni pogon. Začeli so kovati srebrne novce, trgovali so med seboj in z oddaljenimi skupnostmi.

Medtem ko so bili Noriki in Noriško kraljestvo vseskozi v dobrih odnosih z Rimsko državo, vzpenjajočo se imperialno silo, so bili Karni in Tavriski z Rimljani večinoma v vojni. Prve je Rim priključil v svoj imperij mirno (leta 15 pr. n. št.), druge je strl v vojaških spopadih.

Keltska imena beremo na rimskih nagrobnikih, kar kaže, da so Kelti dajali pečat krajem na Slovenskem tudi v rimski dobi. Zadnji odmevi Keltov in njihove kulture pa so se izgubili v stoletjih nastopa krščanstva, velikega preseljevanja ljudstev in rojstva srednjeveške Evrope.

VIRI IN LITERATURA

Božič, D.(1987). Keltska kultura u Jugoslaviji. Zapadna grupa. V: Benac, A. (ur.). *Praistorija jugoslavenskih zemalja. Željezno doba, 5*. Sarajevo: Centar za balkanološka ispitivanja, str. 855–897.
Božič, D.(1999a). Kelti – ljudstvo iz osrčja Evrope. V: Aubelj, B. (ur.). *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov.* Ljubljana: Modrijan založba, str. 150–153.
Božič, D.(1999b). Imenovali so se po Kolpi. V: Aubelj, B. (ur.). *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov.* Ljubljana: Modrijan založba, str. 174–176.
Gabrovec, S.(1966). Srednjelatensko obdobje v Sloveniji (Zur Mittellatènezeit in Slowenien). V: *Arheološki vestnik,* 17, str. 169–242.
Gaspari, A. (2009). Keltski bojevniki in Ljubljanica. V: Turk, P., Istenič, J., Knific, T. in Nabergoj, T. (ur.). *Ljubljanica – kulturna dediščina reke*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, str. 68–73.
Guštin, M. (1984). Prazgodovinski vozovi na ozemlju Jugoslavije (Eisenzeitliche Wagengräber aus demGebiet Jugoslawiens). V: Guštin, M. in Pauli, L. (ur.). *Keltski voz*. Brežice: Posavski muzej Brežice, str. 111–132.
Guštin, M. (1991). Posočje in der jüngeren Eisenzeit (Posočje v mlajši železni dobi). V: *Katalogi in monografije,* 27. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije.
Guštin, M. (2011). On the Celtic tribe of *Taurisci*. V: Guštin, M. in Jevtić, M. (ur.). *The Eastern Celts. The Communities between the Alps and the Black Sea*. Koper, Beograd: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Založba Annales, str. 119–128.
Istenič, J. (2015). *Rimske zgodbe s stičišča svetov.* Ljubljana: Narodni muzej Slovenije.
Kavur, B. in Lubšina Tušek, M. (2016). *Na stičišču svetov (On the crossroad of worlds).* Koper: University of Primorska Press.
Laharnar, B. (2018). Gradišča med Nanosom in Snežnikom. V: Vončina, D. (ur.). *Gradišča v zahodni in osrednji Sloveniji*. Gorjansko: Zavod Krasen Kras, str. 26–47.
Laharnar, B. in Turk, P. (2017). *Železnodobne zgodbe s stičišča svetov.* Ljubljana: Narodni muzej Slovenije.
Mlinar, M. in Gerbec T. (2011). *Keltskih konj topòt. Najdišče Bizjakova hiša v Kobaridu (Hear the Horses of Celts).* Tolmin: Tolminski muzej.
Šašel Kos, M. (1990). Nauportus: antični literarni in epigrafski viri (ancient literary and epigraphical sources). V: Horvat, J. (1990). Nauportus (Vrhnika). *Dela, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede/Opera, Academia scientiarum et artium Slovenica, Classis I: Historia et sociologia, 33*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, str. 17–33, 143–159.
Šašel Kos, M. (1997). The End of the Norican Kingdom and the Formation of the Provinces of Noricum and Panonia. V: Djurić, B. in Lazar, I. (ur.). *Akten des IV. Internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens* , Situla, 36. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, str. 21–42.
Šašel Kos, M. 2010. *Rimsko osvajanje zahodnega Balkana. Ilirik v Apijanovi Ilirski zgodovini.* Zbirka Zgodovinskega časopisa, 41. Ljubljana: Zveza Zgodovinskih društev Slovenije.

Dr. Bernarda Županek
Muzej in galerije mesta Ljubljana

ZGODNJE RIMSKO OBDOBJE V SLOVENIJI

Bernarda Županek, PhD
Museum and Galleries of Ljubljana

EARLY ROMAN ERA IN SLOVENIA

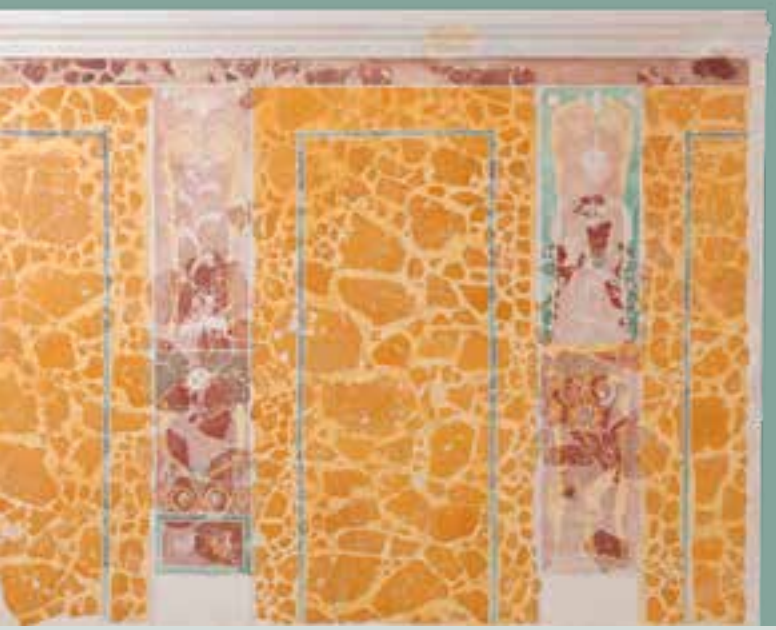

IZVLEČEK

V prispevku pregledno in poljudno predstavljamo prehod iz keltskega v zgodnjerimsko obdobje in razcvet slednjega na območju današnje Slovenije. Pregled začenjamo s kratko omembo keltskega obdobja pri nas. Nadaljujemo s prvimi trgovskimi stiki z Rimljani ter kasnejšo vojaško zasedbo. Opisujemo rimsko organizacijo imperiju priključenega prostora, oblikovanje mestnih upravnih enot ter poglavitne poteze rimske kulture. Časovno je zajeto zadnje stoletje pred našim štetjem in prva tri stoletja po njem. Upoštevani so novejša arheološka odkritja ter rezultati sodobnih raziskav.

Ključne besede: Kelti, zgodnjerimsko obdobje, rimska mesta, rimsko podeželje, rimska kultura

ABSTRACT

The paper presents, in a clear and non-technical way, the transition from the Celtic to the early Roman era and the flourishing of the latter in the territory of present-day Slovenia. The review begins with a brief mention of the Celtic era in our parts. It continues with the first commercial relations with the Romans and the subsequent military occupation. It describes the Roman organisation of the area annexed to the empire, the formation of urban administrative units, and the main features of Roman culture. The time frame covers the last century B.C. and the first three centuries A.D. Recent archaeological discoveries and the results of contemporary research have been taken into account.

Keywords: Celts, early Roman era, Roman cities, Roman countryside, Roman culture

UVOD – KELTI V SLOVENIJI, NA KRATKO

Okoli leta 400 pr. n. š. so se začele prve keltske selitve, ki so se končale v 3. stoletju pr. n. št. Takrat je bila vidna nova podoba Evrope: Kelti so poselili Britansko otočje, velik del Iberskega polotoka in Francije, del severne Italije, Panonsko kotlino in Vzhodne Alpe ter obširne predele ob spodnji Donavi do Črnega morja in vse do Anatolije.

Na območju današnje Slovenije naselitev Keltov pomeni zgodovinski mejnik med halštatsko (oz. staro železno) in latensko (oz. mlajšo železno) dobo. Iz latenske dobe, torej zadnjih treh stoletij pred našim štetjem poznamo predvsem naselja in pokopališča. Poimenovanje »*laten*« je kultura Keltov dobila po bogatem najdišču La Tène ob jezeru Neuchâtel v Švici.

Na območje današnje Slovenije so se konec 4. stoletja pr. n. št. začele naseljevati majhne skupnosti keltskih poljedelskih družin. Ne vemo še, kako so se zlile s staroselci. So halštatske skupnosti doživele popoln zlom? So Kelti ta prostor preprosto zavojevali ali pa so uporabljali več diplomacije in iskali skupne gospodarske interese?

Po naselitvi Keltov so se na območju današnje Slovenije oblikovale štiri skupnosti, ki jih po arheoloških ostankih lahko jasno razlikujemo, saj je vsaka izmed skupin imela svojske navade in nošo. Domnevamo, da so bile vse štiri mešanica staroselcev in Keltov, pri čemer sta bila delež in vpliv Keltov v posameznih skupnostih različno velika. Kot

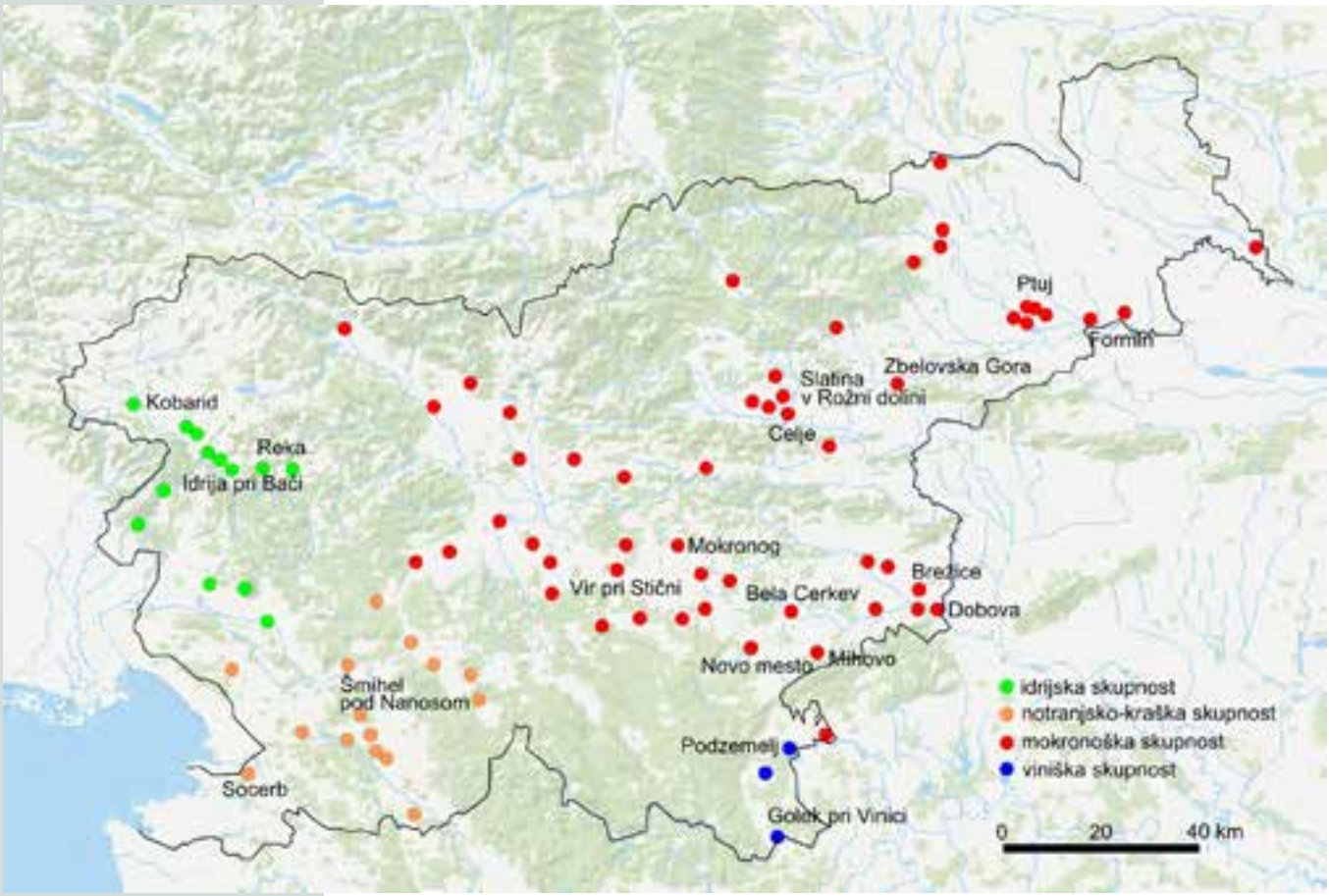

Zemljevid latenskih skupnosti v Sloveniji z glavnimi najdišči. Zemljevid izrisal dr. Anton Polšak na temelju ArcGIS Online po predlogi ZRC SAZU Inštituta za arheologijo, objavljeni v knjigi Zakladi tisočletij, 1999, str. 154.

kaže, so Kelti prevladali zlasti na Štajerskem, na primer v Podravju in Savinjski dolini. Pri antičnih piscih pa v 2. stoletju pr. n. št. tudi prvič zasledimo imena ljudstev, ki so živela na območju današnje Slovenije: keltski Karni, Tavriski in morda Ambisonti ter nekeltski Kolapijani.

Del teh ljudstev je bil povezan v Noriško kraljestvo (*regnum noricum*), federacijo ali kraljestvo več plemen, ki je pokrivalo del današnje Avstrije in manjši del današnje Slovenije. Nastalo je okoli 200 pr. n. št.; leta 15 pr. n. št. je bilo priključeno k rimskemu imperiju. Odnosi Noriškega kraljestva z Rimljani so bili vedno dobri, zavezniški, z veliko diplomacije in gospodarskimi stiki. Med Rimljani je bilo zelo cenjeno t. i. noriško jeklo, *ferrum noricum*, ki so ga uporabljali za izdelavo orožja. Ena od pomembnih sprememb na območju Slovenije v tem času je bila novčni obtok: Kelti na območju Jugovzhodnih Alp so na začetku 2. stoletja pr. n. št. začeli kovati lasten denar.

STIKI Z RIMLJANI IN ZASEDBA

Leta 181 pr. n. št. je bila po odločitvi senata v Rimu ustanovljena kolonija Akvileja (današnji Oglej/Aquileia v Italiji). Mesto ni bilo le vojaško, ampak tudi pomembno trgovsko in upravno središče in je služilo kot odskočna deska za osvajanje jugovzhodnega alpskega prostora. Kolonija Akvileja je bila pomembna tudi kot stičišče prometnih poti ter sedež številnih trgovskih in podjetniških družin, ki so gojile tesne stike z domorodnimi plemeni na širokem prostoru Vzhodnih Alp, srednjega Podonavja in vzhodnega Jadrana. Ustanovitev Akvileje je pomembno vplivala na razvoj dogodkov v širšem prostoru: štiri leta kasneje, 177 pr. n. št., so Rimljani v t. i. istrskih vojnah osvojili Istro. Takrat je padel Nezakcij, staro središče plemena Histrov na jugu istrskega polotoka, in pod rimski nadzor je prišel velik del Istre.

Z Akvilejo so bile tesno povezane vse najstarejše rimske naselbine na našem ozemlju, ki so nastale v obmorskih krajih in njihovem zaledju. Že v sredini 2. stoletja pr. n. št. je bil tak Sermin pri Kopru, pomembna prazgodovinska in zgodnjerimska obmorska naselbina. Od konca 2. stoletja pr. n. št. do sredine 1. stoletja n. št. arheološke ostaline v naseljih v Tržaškem zalivu, ki so bila obljudena že pred tem obdobjem (na primer Devin, Štramar, Jelarji, Pomjan), izpričujejo tesno povezavo s severno Italijo. V tem času so nastala tudi nova naselja, iz katerih so se razvila številna posestva, t. i. vile, na primer nedavno odkrita vila na območju sv. Katarine v Ankaranu, dobro raziskana vila rustika na Školaricah pri Spodnjih Škofijah ter vsaj 3000 m^2 velika obmorska vila s pristaniščem v Simonovem zalivu pri Izoli.

Kolonijo Tergeste (današnji Trst) so verjetno ustanovili pred letom 52 pr. n. št. Na širšem območju današnjega Kopra je v 1. stoletju pr. n. št. ležala Egida, naselbina z mestnimi pravicami. V 1. stoletju n. št. je bil ves priobalni pas že močno romaniziran, s številnimi novimi naselji.

Potem so Rimljani začeli napredovati v kraje v širšem zaledju Akvileje. To je bil pomemben prehodni prostor med tedanjo Cisalpinsko Galijo, ki je bila od okoli leta 90 do 42 pr. n. št. provinca in nato del Italije, in Noriškim kraljestvom. Obsegal je del današnjega Krasa, prelaz Razdrto, Postojnska vrata in Emonsko kotlino. Rimljani so si že zgodaj prizadevali, da bi ga

Keltski novec – srebrnik. (Hrani: Mestni muzej Ljubljana. Foto: Matevž Paternoster, MGML.)

osvojili, in rimski vplivi so se počasi širili tudi v notranjost. Pomemben je bil nadzor nad prometnimi potmi, predvsem nad tako imenovano jantarjevo potjo prek Postojnskih vrat in prelaza Razdrto (rimska Okra), kjer so Rimljani vzpostavili nadzor že konec 2. ali na začetku 1. stoletja pr. n. št. Na tem prostoru so bili odkriti sledovi vojaških spopadov ter rimske postojanke, ki je imela dobre zveze z Akvilejo in obalnim pasom. Med drugim so bili v njej odkriti ostanki amfor, ki kažejo na trgovino z vinom, eno najbolj zaželenih dobrin, s katero so akvilejski trgovci trgovali s plemeni v notranjosti.

Sredi 1. stoletja pr. n. št. so Rimljani že trdno nadzorovali Ljubljansko kotlino. Njihov interes je bil še vedno predvsem trgovski, nadzorovali so plovno pot proti vzhodu po Ljubljanici in Savi ter kopne poti v Noriško kraljestvo in Panonsko nižino. Najpomembnejše zgodnjerimsko naselje je bil Navport (današnja Vrhnika), rimski trgovci pa so imeli svojo izpostavo tudi na območju današnje Ljubljane.

Po Oktavijanovih vojnah na območju kasnejših provinc Panonije in Dalmacije (35–33 pr. n. št.) ter po priključitvi Norika (okoli leta 15 pr. n. št.) in zasedbi Panonije (14–9 pr. n. št.) je za ta prostor napočilo novo obdobje. Uprava v zasedenih pokrajinah je bila na novo organizirana, procesi akulturacije so pospešeno delovali. Ustanovljena je bila kolonija Emona. Ob poti, ki je Emono povezovala z Noriškem kraljestvom na Koroškem, je konec 1. stoletja pr. n. št. in na začetku 1. stoletja n. št. na kratko zacvetelo utrjeno naselje v Kranju. Hkrati so se Rimljani pojavili v Celeji (Celje).

Zemljevid rimske širitve na območje današnje Slovenije. Zemljevid izrisal dr. Anton Polšak na temelju ArcGIS Online po predlogi ZRC SAZU Inštituta za arheologijo, objavljeni v knjigi Zakladi tisočletij, 1999, str. 186.

V 1. stoletju so bili v Petovioni (Ptuj), Sisciji (Sisak) in Karnuntu (Deutsch-Altenburg) stalni vojaški tabori, iz katerih so Rimljani nadzorovali že zasedena ozemlja v Panoniji in na severnem Balkanu. Vojska pa ni imela le bojnih nalog, ampak je tudi veliko gradila. Tacit poroča, da so bili jeseni leta 14 vojaki treh legij zbrani v poletnem taboru, od koder so imeli dolgo pot do Navporta, kjer so gradili ceste, mostove in prekope.

ZGODNJERIMSKO OBDOBJE V SLOVENIJI

Zadnja rimska osvajanja ozemlja na našem prostoru so potekala v času vladavine prvega cesarja, Avgusta (27. pr. n. št.–14 n. št.). S temi osvajanji in posledično utrditvijo rimske nadvlade se je končalo dolgo obdobje prazgodovine in začel rimski čas.

Naš prispevek v nadaljevanju predstavlja zgodnjerimski čas, od začetka 1. pa do konca 3. stoletja. Medtem ko sta bila 1. stoletje in prva polovica 2. stoletja čas miru in blaginje, so t. i. markomanske vojne (vpadi plemen Markomanov, Kvadov in Jazigov med leti 166–180) in sočasna epidemija črnih koz pomenile ostro zarezo. Po boljših časih v začetku 3. stoletja so v letih 235–284 sledili politična nestabilnost, ponovni vpadi barbarov in državljanske vojne. Ponovno stabilnost je prinesla vladavina cesarja Dioklecijana (284–305), s katero se obdobje našega pregleda konča.

Območje današnje Slovenije in okoliških pokrajin v rimskem času: mesta in cestna mreža. Zemljevid izrisal dr. Anton Polšak na temelju ArcGIS Online po predlogi ZRC SAZU Instituta za arheologijo, objavljeni v knjigi Zakladi tisočletij, 1999, str. 194.

NASELJA

Na ozemlju današnje Slovenije so bila v rimskem času ustanovljena štiri mesta: najprej v začetku 1. stoletja n. št. Emona, potem Celeja in Neviodun ter na koncu 1. stoletja še Petoviona. Prvo in zadnje mesto sta bili polnopravni koloniji, medtem ko sta Celje in Drnovo imela omejene mestne pravice. V Emono in Petoviono so Rimljani naselili koloniste od drugod, večinoma iz Italije. Ti so v mestu dobili prostor za življenje, zunaj mesta pa zemljo, s katero so se lahko preživljali. Zasedali so tudi položaje v mestni upravi in tako vodili mesto. V Celju in Neviodunu so vodilne mestne položaje zasedali porimljanjeni domači veljaki.

Vsako mesto je imelo svoje upravno območje ali ager, od katerega je živelo. Agri so bili praviloma veliki; skoraj celotno ozemlje današnje Slovenije je bilo razdeljeno na pet agrov, ki so pripadali mestom Tergestu, Emoni, Celeji, Neviodunu in Petovioni; med sabo so bila lahko ločena z mejnimi kamni. Del vsakega agra je bil razdeljen v pravokotne ali kvadratne parcele. Taka delitev je služila ob dodeljevanju zemlje naseljencem in v fiskalne namene.

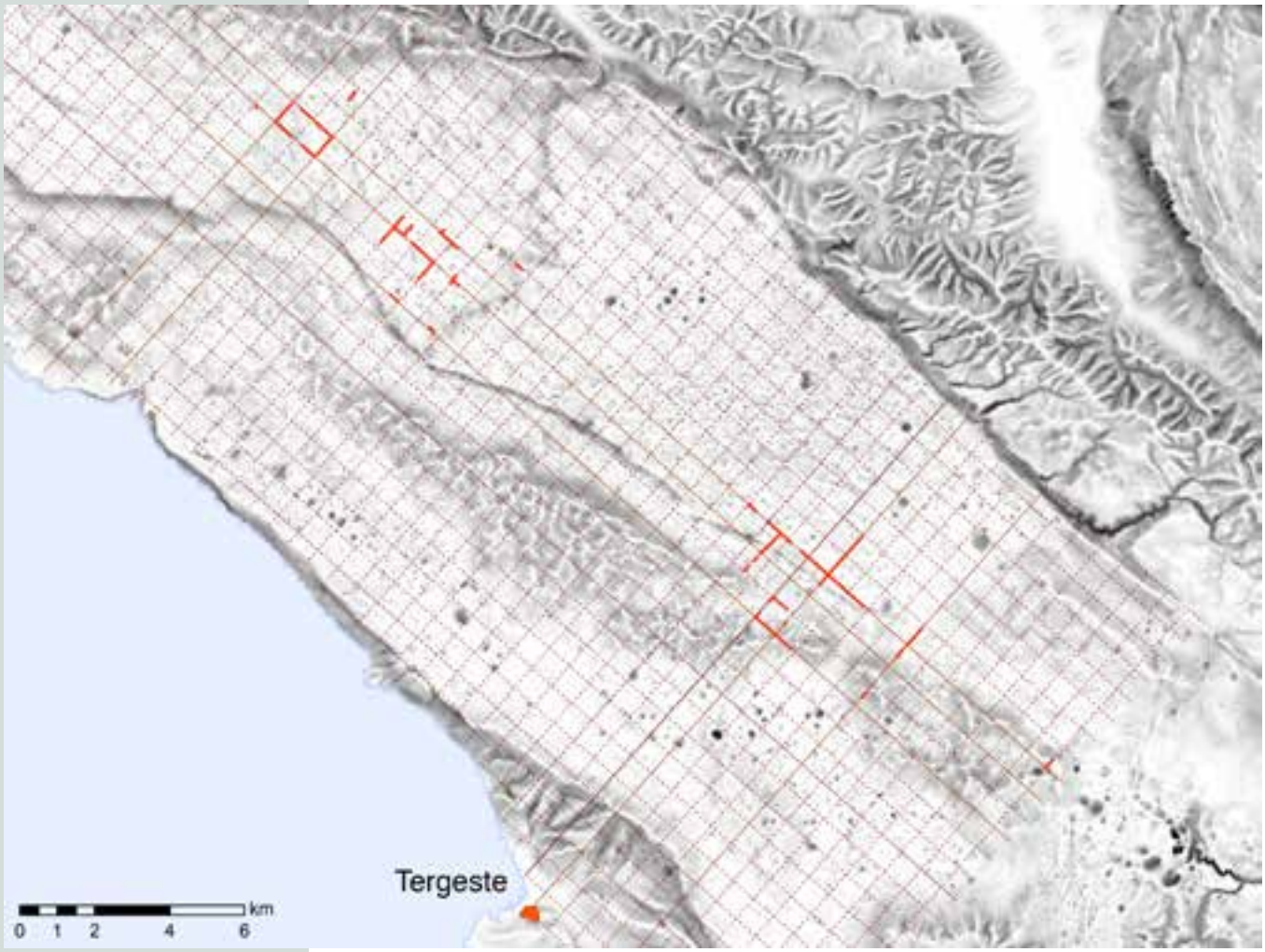

Nove raziskave so pokazale na pravilno, pravokotno zemljiško razdelitev (t. i. centuriacijo) dela teritorija Tergesta. (Avtor: Dimitrij Mlekuž, CPA ZVKDS.)

Poleg mest in naselij sta bili pomembni dve cestni in poštni postaji, Atrans (Trojane), ki je bil mejna postojanka med Italijo in provinco Norikom, in Pretorij Latobikov (Trebnje), mejna postaja med Italijo in Ilirikom oziroma poznejšo Zgornjo Panonijo.

Mejnik med mestnima območjema Akvileje in Emone, odkrit pri Bevkah na Ljubljanskem barju. (Hrani: Narodni muzej Slovenije. Foto: Tomaž Lauko.)

Emona

Emona je zelo staro ime, saj izvira še iz predkeltskih časov. V pozni bronasti in starejši železni dobi je naselje ležalo na Grajskem hribu, umrle pa so pokopavali na drugi strani Ljubljanice. Prav plovna Ljubljanica in lega na križišču poti je bila ključna za razvoj naselbine, prek katere so potekali trgovski stiki s Segesto (rimska Siscija/današnji Sisak), pomembnim prazgodovinskim trgovskim naseljem Segestanov, ter ob jantarjevi poti, ki je vodila prek Petovione in Karnunta (Petronell pri Dunaju) proti Baltskemu morju. V 1. stoletju pr. n. št. so pod Grajskim hribom stale preproste hiše, grajene iz lesa in ilovice, v katerih so živeli predkeltski staroselci, verjetno pomešani s Tavriski. Sredi 1. stoletja pr. n. št., ko so Rimljani že nadzorovali Ljubljansko kotlino, so se sem začeli naseljevati prvi Rimljani, akvilejski trgovci in podjetniki. Rimska Emona, ustanovljena kot *Colonia Iulia Emona,* je bila proti koncu Avgustove vladavine zgrajena po rimskih urbanističnih načelih. Gradbeni napis iz jeseni leta 14 oziroma iz začetka leta 15, ki ga je dal postaviti Tiberij tudi v imenu nedavno umrlega cesarja Avgusta, govori o večji javni gradnji, verjetno o gradnji obzidja. V novo mesto so naselili koloniste: civiliste iz severne Italije in posamezne odslužene vojake, ki so kot odpravnino dobili rodovitno zemljo v okolici Emone.

Rekonstrukcija mesta Emone. (Avtor: Igor Rehar, VOKA, MGML.)

Mesto je bilo zgrajeno v pravokotnem tlorisu, s pravokotno sekajočimi se cestami, med katerimi so bile hiše, v sredini mesta pa glavni trg – forum. Obzidje, ki je za mesto predstavljalo poleg varnosti pred morebitnim sovražnikom predvsem prestiž, je bilo pravokotno, imelo je 26 stolpov, s treh strani pa ga je ščitil tudi dvojni jarek, po katerem je tekla voda, ki se je stekala v Ljubljanico. Poleg štirih glavnih vhodov je bilo za lažji vhod v mesto in iz njega vsaj še deset stranskih. Zunaj mesta so se ob glavnih vpadnicah

Ohranjeno in po načrtih arhitekta Plečnika nadzidano emonsko obzidje na Mirju, pogled z zahodnega vogala proti vzhodu. (Foto: Andrej Peunik, MGML.)

razprostirala obsežna pokopališča, razen proti jugu, kjer je bil teren zamočvirjen.

V Emoni so živeli številni obrtniki, med njimi zlatarji in steklarji, odkriti pa so bili tudi sledovi predelovanja kovin. V severnem predmestju so stale lončarske delavnice. Med najpomembnejšimi dejavnostmi Emoncev je bila poleg kmetijstva trgovina. Na ozemlju, ki je administrativno pripadalo rimski koloniji Emoni, so bile tri pomembne naselbine: Navport (Vrhnika), Karnij (Kranj) in Ig.

Celeja

Kot kaže predkeltsko ime naselbine, je na območju današnjega Celja že v starejši železni dobi ob prastari jantarjevi poti nastalo manjše naselje, kjer so se ustavljale karavane trgovcev. V mlajši železni dobi se je na mestu današnjega Celja in na severni terasi Miklavškega hriba razvilo noriško-tavriščansko središče. Vladali so mu bogati knezi, ki so verjetno imeli tudi svojo kovnico denarja. Okoli leta 15 pr. n. št. je bilo Noriško kraljestvo mirno priključeno rimski državi.

Grobnica družine Enijcev, iz 2. stoletja, v Šempetru v Savinjski dolini. (Vir: Turistično društvo Šempeter.)

Prebivalci Celeje so se tako izognili krvavim bojem ob osvajanju Ilirika (Tiberijeva panonska vojna, veliki panonsko-dalmatski upor), ki so se končali leta 9.

Rimska Celeja, s polnim imenom *municipium Claudium Celeia*, je torej zrasla iz keltskega emporija, Plinij Starejši pa jo omenja kot nekdanji oppidum (*Kéleia*). Mestne pravice je dobila v času cesarja Klavdija. V času največjega razcveta je po ocenah strokovnjakov štela najmanj 10.000 prebivalcev. Mestna pokopališča, ki so se razprostirala ob vseh štirih vpadnicah, pa so bila dolga tudi več kilometrov.

Mesto so upravljali aristokrati Vindoniji, Beliciji, Spektaciji in drugi. Nekaj uglednih družin je živelo v manjši vasi na prostoru današnjega Šempetra v Savinjski dolini, kjer je bila izkopana nekropola z marmornimi grobnicami, okrašenimi z reliefi z mitološkimi prizori in s kipi celejanskih pomembnežev. Grobnice so se ohranile zaradi katastrofalne poplave Savinje v drugi polovici 3. stoletja, ki je poškodovala tudi Celejo, in so danes na ogled kot arheološki park.

Neviodun

Prostor, kjer se je razvila naselbina Neviodun (Drnovo pri Krškem), so naseljevali Latobiki; verjetno so pripadali zvezi keltskih plemen, znanih pod imenom Tavriski. Ime naselbine pomeni »*novo mesto*«. Potem ko se je leta 33 pr. n. št. končala Oktavijanova ilirska vojna, v sklopu katere so Rimljani zasedli Siscijo in premagali Tavriske, je ozemlje Latobikov verjetno dobilo pravni status *civitas*, skupnosti pod vodstvom rimskih poveljnikov ali lokalnih veljakov. V prvi polovici 1. stoletja sta na ozemlju Latobikov zrasli

dve naselbini: Neviodun, ki je v času vlade cesarja Vespazijana dobil status rimskega municipija in se je odtlej imenoval Flavijski municipij Neviodun (*municipium Flavium Neviodunum*; Vespazijan je bil iz družine Flavijcev), in Pretorij Latobikov (*praetorium Latobicorum*/Trebnje), ki je bil mejna postaja med Italijo in Ilirikom oziroma poznejšo Zgornjo Panonijo.

Neviodun je zrasel v 1. stoletju ob okljuku reke Save. Rečno pristanišče in lega ob cesti, ki je povezovala Emono s Siscijo, sta mu v prometu dajala izjemen pomen. Verjetno je bila tu prekladalna postaja za tiste tovore, ki so jih zaradi nevarnih brzic v zgornjem toku Save raje preložili na vozove. Pristanišče, zidano iz velikih kamnitih blokov, je imelo dva pomola in popločeno obalo. Zgrajeno je bilo v poznem 1. stoletju. V njegovi bližini je stala velika stavba, verjetno svetišče, ki so jo v zgodnjem 2. stoletju porušili in postavili veliko skladišče.

Neviodun je imel pravokotno cestno mrežo, kanalizacijo, kopališče, vodovod in razkošne stavbe z mozaiki ter ogrevanimi prostori. Na zahodnem obrobju mesta so odkrili lončarske in opekarske delavnice. Prebivalstvo je ostalo večinoma keltsko, o čemer pričajo imena, ohranjena na kamnitih spomenikih.

Petoviona

Petoviona (Ptuj) je sprva je pripadala Noriškemu kraljestvu. Po njegovi mirni priključitvi k rimski državi okoli leta 15 pr. n. št. je morda nekaj časa ostala v Noriku, morda pa je bila že tedaj vključena v Ilirik. Najpozneje od Vespazijana dalje (69–79) je pripadala provinci Panoniji in bila nekaj desetletij eno njenih upravnih središč. Ime mesta, ki je po vsej verjetnosti predkeltsko, kaže, da je bila naselbina prastara postaja ob jantarjevi poti in prehodu čez Dravo.

Rekonstruiran 3. mitrej na Ptuju, na Zgornjem Bregu. (Vir: Pokrajinski muzej Ptuj. Foto: Boris Farič.)

V avgustejski dobi so na desnem bregu Drave postavili legijski tabor, ki ga je reka verjetno kasneje odnesla. Petoviona je brez dvoma imela pomembno vlogo v osvajanju Ilirika, upor sam pa je zaradi odmaknjenosti od vojnih prizorišč ni prizadel. V vojaškem taboru so bile nastanjene različne legije, v času cesarja Trajana (98–117) pa je bila vojska dokončno umaknjena iz naselbine in Petoviona je dobila status kolonije (*colonia Ulpia Traiana*; cesar Trajan je bil iz družine Ulpijcev). V mesto so se naselili veterani iz severne Italije. Staroselsko oziroma keltsko prebivalstvo, ki je bilo gotovo prisotno (morda gre za Serete ali Serapile, ki jih omenja Plinij Starejši), je bilo potisnjeno v ozadje, zato se nam je na napisih ohranilo le malo staroselskih imen.

Pod cesarjem Hadrijanom (117–138) je Petoviona postala sedež uprave in osrednjih uradov ilirske carine. Struktura mestnega prebivalstva je bila pisana: veliko je bilo vojaštva, od veteranov do aktivnih vojakov, visokih in nižji mestnih uradnikov. Poleg njih so v mestu bivali državni uradniki, predvsem uslužbenci carinske in davčne uprave, ter številni osvobojenci in sužnji.

Petoviona je bila vplivno upravno, obrtniško in trgovsko mesto s kmetijskim zaledjem; ocenjujejo, da naj bi imela vsaj 20.000 prebivalcev. Ležala je na obeh bregovih Drave,

razpotegnjena ob glavni cesti Celeja–Savarija (Szombathely). Razvila se je iz dveh jeder, vojaškega na desnem in civilnega na levem bregu reke. Bregova je sprva povezoval lesen (odkriti so bili leseni piloti), nato pa kamnit most. Štiri mestne četrti, ki so nastale zaradi razgibanega terena, so se razvijale razmeroma samostojno. Razlikovale so se po vlogi, ki so jo imele v mestnem življenju. Na Zgornjem Bregu so gradili razkošne stanovanjske hiše s podi, freskami in štukaturo. V Rabelčji vasi je nastala obrtniška četrt, v kateri so bili veliki opekarski in lončarski obrati s številnim pečmi, delavnicami, sušilnicami, in vodnjaki. Glino so kopali v neposredni bližini. V četrti so delovali tudi kamnoseki, livarji in apnarji. Steklarske, lončarske in livarske delavnice so odkrili tudi na Spodnji Hajdini in na zahodnem robu Zgornjega Brega. Petoviona je bila središče kamnoseštva in trgovine s pohorskim marmorjem.

Mesto je imelo dva vodovoda in zelo verjetno amfiteater – doslej edini na območju Slovenije. Najpomembnejša pokopališča so se širila ob cestah proti Celeji in Savariji. Za Petoviono je posebej značilen kult Nutric (Rejnic), božanstev, sorodnih keltskim materinskim boginjam. Nutricam, ki drugod niso izpričane, je bilo v mestu posvečenih več svetišč. Od 2. stoletja dalje je bil v Petovioni močno prisoten kult boga Mitre; doslej je bilo odkritih pet njemu posvečenih svetišč – mitrejev.

CESTE IN VODNE POTI

V legendah, ohranjenih pri antičnih piscih, se odraža pomen prazgodovinskih karavanskih poti in prometa, ki je dolga stoletja pred prihodom Rimljanov potekal po naših krajih. Pred rimsko zasedbo je ta promet na tleh današnjega slovenskega prostora potekal po uhojenih poteh, kolovozih in plovnih rekah. Velik in dobro organiziran rimski imperij pa je zahteval izgradnjo cestnega omrežja, ki bi zadostilo potrebam komunikacijske naglice in možnostim naglega dostopa ali dovoza na pomembne lokacije. Ceste so državni pošti omogočale hitro komuniciranje Rima s provincami, vojski pa hitre premike po ogromnem ozemlju imperija.

Za vzhodnoalpsko cestno mrežo je bila – tako kot za osvajanje tega prostora – ključno izhodišče Akvileja, eden najpomembnejših podvigov pa izgradnja hitre ceste Akvileja–Emona–Siscija prek Ajdovščine (rimska obcestna postaja *Ad fluvio frigido*, kasneje poimenovana *Castra*) in Hrušice (*Ad pirum*), ne pa, kot prej, čez prazgodovinski prelaz Okro (Razdrto). Za časa cesarja Tiberija je bila zgrajena cesta Emona–Celeja–Petoviona–Savarija, nekoliko pozneje pa še trasa Celeja–Virun–Teurnija. Razdalje na cestah so bile označene z miljniki. Za cestno omrežje je skrbela cestnoprometna služba.

Vodne poti so bile v rimskem času za prevoz tovorov veliko prikladnejše in okoli štirikrat cenejše od kopenskih. Da je bil rečni promet v prazgodovini in antiki zelo pomemben, kaže tudi to, da so naselbine nastale prav ob plovnih rekah. Plovne so bile reke *Dravus* (Drava), *Savus* (Sava), *Kolapis* (Kolpa) in *Korkoras* (Krka) ter *Nauportus* (Ljubljanica).

Tabula Peuntigeriana: zemljevid rimskega sveta z mesti in drugimi naselji ter cestnim omrežjem med njimi. Izrez v sredini, nad istrskim polotokom, prikazuje območje današnje Slovenije. (Vir: Wikimedia Commons.)

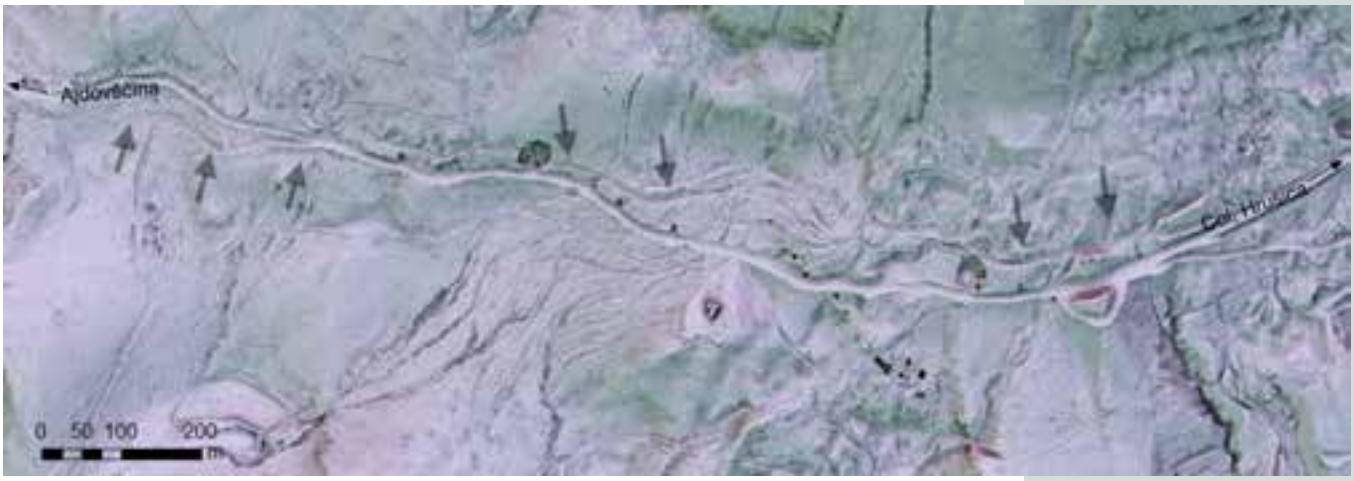

Posnetek v avgustejskem času zgrajene hitre ceste čez Hrušico, narejen s pomočjo laserskega skeniranja površja. (Avtor: Dimitrij Mlekuž, CPA ZVKDS.)

PREBIVALCI

Pred prihodom Keltov je na ozemlju današnje Slovenije in na njenem obrobju živelo prebivalstvo, katerega imena literarni viri ne sporočajo. Pozneje so ga pisci imenovali s skupnim imenom Iliri, ki je tedaj označevalo prebivalstvo – kasnejše – province Ilirika.

Prvi uradni opis naših krajev v antiki je ohranjen iz sredine 1. stoletja n. št. v 3. knjigi enciklopedije Naravoslovje *(Naturalis historiae)* Plinija Starejšega. Poleg že znanih plemen (Karni, Tavriski, Japodi) Plinij našteva po abecednem redu še nekatera, ki se prej v virih niso pojavila: Katale v kraškem zaledju Tergesta, Latobike na območju Nevioduna in Pretorija Latobikov, Kolapijane ob Kolpi in druge. Velika rimska mesta Emona, Celeja in Petoviona so bila, sodeč po njihovih imenih, v začetku celo predkeltska naselja.

Ko je rimski imperij zasedel in priključil območje današnje Slovenije, so staroselcem odvzeli zemljo in jo del razdelili novim naseljencem, Rimljanom. Hkrati pa so vodilnim staroselcem začeli podeljevati različne privilegije in jih tako vključevati v rimske družbene in upravno-administrativne strukture. Tako sta prehod med starim in novim sistemom ter zlitje obeh kultur tekla hitreje in bolj gladko.

Vseeno pa so staroselski prebivalci območja današnje Slovenije še dolgo v rimski čas zadržali nekatere svoje navade, verovanja in tradicije. Tako so na delu Dolenjske in v Beli krajini za pokop upepeljenih pokojnikov iz gline izdelovali žare v obliki hiš. Na širšem območju Štajerske, Dolenjske in osrednje Slovenije pa nekatera dekleta in žene niso sledile rimski modi oblačenja. Raje so se oblačile po svoje: čez nagubano spodnjo obleko z dolgimi rokavi so nosile krajšo obleko brez rokavov, ki so jo spenjale z zaponkami posebnih oblik in včasih prepasale s posebej oblikovanim pasom. Tak način oblačenja je zaradi razširjenosti po provincah Norik in Panonija dobil ime noriško-panonska noša.

Deli noriško-panonske noše. Zgoraj dve sponki za spenjanje obleke na ramenih (leva bronasta, desna srebrna), v sredini dva pasna okova, spodaj del, ki je krasil zaključek pasu. (Hrani: Mestni muzej Ljubljana. Foto: Andrej Peunik, MGML.)

Prebivalstvo naših krajev v antiki so, kot po vsem rimskem imperiju, sestavljali svobodni in sužnji. Med različnimi kategorijami svobodnih prebivalcev so bile glede na pravni in družbeni položaj ter premoženje velike razlike. Največ pravic in privilegijev so imeli prebivalci, ki so dobili rimsko državljanstvo ali bili z njim rojeni. Pravno manj ugoden položaj so imeli osvobojeni sužnji, ki pa so bili pogosto zelo uspešni podjetniki, obrtniki ali uradniki. Velik prepad med različnimi kategorijami svobodnih prebivalcev je omilila odredba cesarja Karakale, izdana leta 212, ki je podelil polno rimsko državljanstvo vsem svobodno rojenim prebivalcem imperija.

GOSPODARSTVO

Rimski imperij je bil enoten gospodarski prostor z velikimi trgi, za katere so na obsežnih kmetijskih površinah pridelovali olje, žita in vino, v dobro razvitih manufakturah (predvsem v Italiji, Galiji in kasneje tudi v severni Afriki) pa keramično posodje. Zelo živ je bil trgovski promet na dolge razdalje, tudi z deželami zunaj imperija. Tako so na primer uvažali jantar z območij ob Baltskem morju in zelo drago svilo s Kitajske.

Nagrobnik osvobojenca Lucija Kancija Fida in njegove hčerke Kancije Optate iz Emone. Osvobojenci so imeli omejene pravice, vendar so bili pogosto zelo ambiciozni in premožni. (Hrani: Mestni muzej Ljubljana. Foto: Judita Lux.)

Hrbtenica rimskega gospodarstva na območju današnje Slovenije je bilo kmetijstvo, nekateri zaselki pa so se lahko specializirali tudi za rudarstvo, kamnoseštvo ali druge obrti. Naselje v Mengšu iz 1. stoletja je bilo na primer povezano s predelavo železa, v Šmartnem na Pohorju pa s kamnolomi marmorja. Na podeželju so poleg vasi in zaselkov nastajala posestva z gospodarskimi in bivalnimi poslopji, imenovana vile rustike. Postavljali so jih na zemljiščih, ki so bila primerna za poljedelstvo. Če sodimo po velikosti stavb, naravnem okolju in razslojenosti družbe, so prevladovala srednje velika posestva. Najmočnejše gospodarsko središče in največje mesto na območju današnje Slovenije je bila Petoviona.

Podeželsko posestvo (villa rustica) pri Radvanju

Rimsko kmetijsko orodje: vejnik in sekira. (Hrani: Mestni muzej Ljubljana. Foto: Matevž Paternoster, MGML.)

Vila rustika je rimska podeželska vila, posest bogatega rimskega naseljenca, namenjena občasnemu bivanju in gospodarskemu izkoriščanju. Stavba, odkrita v Radvanjah na Mariborskem polju, je ena izmed številnih vil rustik, doslej odkritih na območju Slovenije. Stala je ob pomembni obdravski cesti. Njeni temelji so ohranjeni in urejeni kot arheološki park. Pri arheoloških izkopavanjih so odkrili tri večje gospodarske objekte, ki so verjetno služili za shranjevanje žita in hleve. Arheologi so odkrili tudi dva stanovanjska objekta, ki sta bila od gospodarskega dela ločena z dvo-

riščem. Celotni kompleks je omejeval obodni zid v velikosti 98,10 x 90,20 metra, ki je hkrati predstavljal nosilni zid za gospodarske objekte na jugovzhodnem delu in za stanovanjski zgradbi v severozahodnem predelu vile. Ta zid okoli območja vile rustike je zagotavljal večjo varnost, dva stolpa pa poleg tega tudi razgled na Pohorje. Nekatere sobe v stanovanjskem delu so bile ogrevane; na najdišču so našli različno orodje, železni hišni ključ, dva bronasta novca, stekleno zapestnico in keramične izdelke.

Gema (nekoč vdeta v prstan) z upodobitvijo boga vojne, Marsa, ki v roki drži boginjo zmage, Viktorijo. (Hrani: Mestni muzej Ljubljana. Foto: Andrej Peunik, MGML.)

Kamnito podnožje kipa s posvetilom boginji Ekorni. (Hrani: Mestni muzej Ljubljana. Foto: E. Primožič, Matevž Paternoster, MGML.)

PISMENOST, RELIGIJA IN UMETNOST

V rimskem imperiju je na vzhodnem delu prevladovala grščina, na zahodnem pa latinščina. Na našem prostoru se je govorila predvsem slednja. Ohranili so se nam številni napisi na nagrobnikih in oltarjih božanstvom, ti so pisani z velikimi črkami. Z branjem in preučevanjem tovrstnih spomenikov se ukvarja posebna veda, epigrafika. Poleg napisov v kamnu, ki so se, razumljivo, najbolje ohranili, je v rimskem času tudi na našem prostoru gotovo nastalo veliko zapisov v kurzivi na pergamentu, papirusu in povoščenih tablicah. To so bili različni uradni dokumenti ter osebna korespondenca.

Rimljani so častili številna božanstva, tako izvorno rimska kot privzeta od različnih ljudstev in tradicij. Jupiter je bil vrhovni bog, ki so ga skupaj z Junono in Minervo častili v templju na forumu številnih rimskih mest. To je bila tako imenovana kapitolinska triada, trojica bogov, ki so jih najprej častili v skupnem templju na Kapitolu, enem od sedmih gričev v Rimu, od koder se je ta navada razširila tudi po drugih rimskih mestih. Jupiter je veljal za najboljšega in največjega boga. Pomemben je bil tudi kult cesarja, čigar češčenje je bilo prav tako uradno predpisano v vsakem mestu. Na območju današnje Slovenije pa so častili tudi druge bogove rimskega panteona: Eskulapa skupaj z boginjo Higiejo (božanstvi zdravja), Cerero (boginja poljedelstva in rodovitnosti), Diano (boginja lova, zaščitnica porodnic), Marsa (bog vojne), Herkula (znan po svoji izjemni moči in velikih dejanjih), Neptuna (bog morja) in Merkurja (bog trgovine in obrti). V veljavi so ponekod ostajala tudi staroselska božanstva. Tako je bilo poleg Jupitra v Emonski kotlini najbolj priljubljeno božanstvo Ekorna.

Ker je razmah krščanstva na območju Slovenije vezan na čas pozne antike in je torej zunaj pozornosti našega članka, omenimo le eno najbolj odmevnih novih najdb. To je bilo odkritje zgodnjekrščanskega odseka severnega emonskega pokopališča, z najstarejšim grobom pokojnice, ki je imela v naročju popolnoma ohranjeno skledo iz modrega stekla, okrašeno z ornamentom vinske trte in z grškim napisom: »*Pij, da boš živel večno, na mnoga leta!*«.

Rimska umetnost, ki je bila dedinja helenistične umetnosti, se je na ozemlju današnje Slovenije pod okriljem rimske države hitro razširila. Mesta so bila bogato okrašena s napisi in kipi cesarjev, zaslužnih posameznikov in bogov. V umetniškem ustvarjanju so imeli pomembno vlogo kiparji in kamnoseki; nagrobne spomenike za pripadnike visokega in srednjega sloja so izdelovali najboljši provincialni umetniki. Številni ostanki fresk

in štukatur kažejo, da je bilo zelo priljubljeno tudi okraševanje sten in stropov. Za freske iz 1. in 2. stoletja je značilno, da so stenske ploskve razdeljene na več pravokotnih polj, na katerih so majhni figuralni prizori. V 3. in 4. stoletju so velike površine krasili z geometrijskimi vzorci. Tla so pogosto olepšali z mozaiki. Sprva so bili najbolj priljubljeni mozaiki z geometrijskimi vzorci, ki so se k nam razširili iz Italije; ob koncu 2. stoletja so se uveljavili ornamentalni in figuralni mozaiki.

Stenska poslikava iz emonske insule 17. (Hrani: Mestni muzej Ljubljana. Foto: Matevž Paternoster, MGML.)

SKLEP

V prispevku smo najprej na kratko orisali keltsko obdobje na ozemlju današnje Slovenije, potem pa predstavili prehod iz keltskega v rimski čas. Obsežno smo govorili o zgodnjerimskem obdobju na območju današnje Slovenije.

V zaključku poudarjamo, da migracije populacij nikdar niso bile tako obsežne in tako agresivne, da bi prišlo do menjave celotne populacije. Nasprotno, domnevamo, da je bilo prišlekov vedno bistveno manj kot staroselcev; vedno pa so se lahko kultura, moda, novi običaji širili skupaj s prišleki ali sami, kot prenos idej.

Drug poudarek velja preskoku, ki ga za naš prostor pomeni rimski čas in kultura: prva mesta in visok nivo bivanja v njih, relativno visoka pismenost, vključitev v antično kulturo. Enega od vrhuncev rimske civilizacije pri nas pa pomeni pozna antika, z obdobjem blagostanja v 4. stoletju in z razmahom krščanstva ter z le-tem povezanimi novimi kulturnimi impulzi.

VIRI IN LITERATURA

Božič, D. (2012). Kelti na sedanjem slovenskem ozemlju. *Delo, priloga Znanost*, 29. 11. 2012. Pridobljeno s https://www.delo.si/novice/znanoteh/kelti-na-sedanjem-slovenskem-ozemlju.html.
Božič, D., Bratož, R., Ciglenečki, S., Dular, J., Horvat, J., Knific, T., Kos, P., Pleterski, A., Šašel Kos, M., Turk, I. in Velušček, A. (1999). *Zakladi tisočletij. Zgodovina Slovenije od neandertalcev do Slovanov.* Modrijan: Ljubljana.
Horvat, J. (1999). Rimska provincialna arheologija v Sloveniji po letu 1965: Poselitvena slika in drobna materialna kultura. *Arheološki vestnik,* 50, str. 215–257.
Horvat, J. (1997). *Sermin. Prazgodovinska in zgodnjerimska naselbina v severozahodni Istri*. Založba ZRC: Ljubljana.
Istenič, J. (2014). *Rimske zgodbe s stičišča svetov.* Narodni muzej Slovenije: Ljubljana.
Laharnar, B. in Turk, P. (2017). Železnodobne zgodbe s stičišča svetov. Narodni muzej Slovenije: Ljubljana.
Novšak, M. (2003). Školarice pri Sp. Škofijah. V: Prešeren, D. (ur.) (2003). *Zemlja pod vašimi nogami, Arheologija na avtocestah Slovenije*. Zavod za varstvo kulturne dediščine: Ljubljana str. 258–259.
Stokin, M. (2001). Simonov zaliv: antična vila. *Annales,* 11 (2), str. 405–412.

Dr. Daniel Wutti
Pedagoška visoka šola na Koroškem, Celovec
Dr. Nadja Danglmaier
Univerza Alpe-Jadran, Celovec
Eva Hartmann
Pedagoška visoka šola na Koroškem, Celovec

UČITI SE IZ NARACIJ ZGODOVINE OB PRIMERU PLEBISCITA 1920

Daniel Wutti, PhD
University College of Teacher Education Carinthia, Klagenfurt
Nadja Danglmaier, PhD
Alps-Adriatic University, Klagenfurt
Eva Hartmann, PhD
University College of Teacher Education Carinthia, Klagenfurt

LEARNING FROM HISTORICAL NARRATIVES ON THE EXAMPLE OF THE 1920 PLEBISCITE

IZVLEČEK

V kolektivnem spominu v Sloveniji so delitev Koroške po plebiscitu obžalovali, posledica glasovanja je bila s slovenskega vidika velika izguba. Na avstrijskem Koroškem igra deželni praznik 10. oktober še danes pomembno, tudi dominantno vlogo. V pričujočem prispevku si avtorici in avtor na podlagi empirične raziskave po »*ljudskih šolah*« na avstrijskem Koroškem ter ustrezne literature prizadevajo za vključujočo čezmejno kulturo spominjanja in »*učenja iz naracij zgodovine*« pri šolskem pouku.

Ključne besede: kulture spominjanja, plebiscit 1920, spominski narativi, koroški Slovenci

ABSTRACT

Collective remembrance in Slovenia regrets the division of Carinthia after the plebiscite; from the Slovenian perspective, the vote resulted in a great loss. In Austrian Carinthia the regional holiday of 10 October still plays an important, even a dominant role. In the present paper the three authors strive for an inclusive, cross-border culture of remembrance and for "*learning from historical narratives*" during school lessons, based on an empirical survey conducted at primary schools in Austrian Carinthia and the relevant literature.

Keywords: cultures of remembrance, 1920 plebiscite, memory narratives, Carinthian Slovenes

KONFLIKTNI, A PRI POUKU VZPODBUJAJOČI SPOMINSKI NARATIVI

Spominjanje in obeleževanje zgodovinskih dogodkov nikoli ni objektivno in brez ocenjevanja. Spominjamo se vedno samo določenih delov zgodovine. V trenutku, ko se spominjamo, stopimo v diskurz: vključujemo in izključujemo, izbiramo, kategoriziramo, ocenjujemo.[1] Takoj ko začnemo govoriti o tem, kaj se je zgodilo, že interpretiramo. Take interpretacije so največkrat politične, predvsem če dosežejo določeno javnost. Javno spominjanje in obeleževanje spomina sta torej zmeraj politična akta. Upravičeno je tudi vprašanje, katere dogodke v (katerih ali čigavih) seznamih sploh imenujejo in zakaj katere ne. V (obmejnih) regijah si različne vrste spominov in spominjanja nasprotujejo, vplivajo drug na drugega, drug drugega zatirajo: to se dogaja v teku časa in v raznih diskurzih v večji ali manjši meri. Odločilne dogodke minulega stoletja v različnih regijah interpretirajo različno, kar je za demokratične in pluralistične družbe vsekakor normalno. Različni pogledi na zgodovino pa tudi še desetletja pozneje povzročajo delitev in izključevanje znotraj dežel in regij. Tako je – in na tem mestu bi skorajda dodali še »*na žalost*« – tudi v Avstriji in Sloveniji. Ne samo glede vprašanja, kako interpretirati plebiscit 1920, se mnenja v Sloveniji in na avstrijskem Koroškem močno razhajajo: »*Kärnten frei und ungeteilt*« *(Koroška svobodna in nedeljena)* je bilo geslo že pred plebiscitom (prim. Fräss-Ehrfeld, 2005, str. 14) in tudi vsa desetletja potem. V Sloveniji pa so delitev Koroške obžalovali in posledica plebiscita je bila s slovenskega vidika izguba »*Korotana*«, ki naj bi bil zibelka »*slovenstva*«. Tako so izid plebiscita med drugim tudi imenovali »*nacionalna katastrofa*« (prim. Stergar in Grafenauer, 2020).

Kljub zapletenosti in težavnosti tematike je osredotočeno obdelovanje spominske kulture oz. spominskih kultur z učenkami in učenci različnih starosti med poukom ter v okviru projektnega pouka pomembno in vzpodbujajoče. Spominjanje v letu 2020 – torej 75 let po osvoboditvi izpod nacizma in 100 let po koroškem plebiscitu – sta za mladostnike v šolah še vedno zanimiva, in sicer prav zaradi danes še veljavnega čustvenega potenciala. Sočasno pa te teme vsebujejo tudi številne nove možnosti preseganja meja ter odkrivanja novega. Kdor si kot učitelj upa danes pri pouku nagovoriti prav različne spominske narative v raznih regijah ali državah, kot sta Slovenija in Avstrija, bo s tem zelo verjetno zbudil zanimanje mladih. K temu naj spodbujata pričujoči članek in zbornik, ki je izšel jeseni 2020 pri Mohorjevi založbi v Celovcu (prim. Wutti, Danglmaier in Hartmann, 2020).

PLEBISCIT 1920 KOT REŠITEV MEJNEGA SPORA

Konec prve svetovne vojne leta 1918 je privedel do nastanka novih nacionalnih držav in je bil torej povezan tudi z vprašanji meja. Regije z večjezičnim prebivalstvom so si želele prilastiti različne nacionalne države, kot se je to med drugim dogajalo tudi na Koroškem in Štajerskem. Mnogo spornih meja so določile zavezniške sile. Preden je prišlo do rešitve glede nove državne meje, so izbruhnili oboroženi konflikti, ki so jih na avstrijskem Koroškem imenovali »*obrambni boj*« (»*Abwehrkampf*«), v Sloveniji pa »*boj za severno mejo*«. Oba pojma sta navezana na povsem različne zgodovinske narative, obarvane z nacionalnimi pripovedmi zgodovine.

Plebiscita 10. oktobra 1920 se je udeležilo okoli 95 % vseh volilnih upravičencev. Re-

1 Za podrobnosti o socialno pogojenem spominjanju glej na primer Halbwachs, M. (1992). *On collective memory,* Chicago, The University of Chicago Press. V tem kontekstu so v nemško govorečem prostoru zelo znane tudi teorije Jana in Aleide Assman, glej na primer Assmann, A. (2010). *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses.* München: Beck.

zultate so objavili že naslednji dan v Celovcu. Natančno 59,04 % volivcev je glasovalo za Avstrijo. Delež slovenskega prebivalstva na območju glasovanja je leta 1910 znašal skoraj 70 %, kar pomeni, da so skoraj polovico vseh glasov za Avstrijo oddali koroški Slovenci (prim. Pohl, 2017, str. 97). V Avstriji je danes razširjeno mnenje, da so vzroki za glasovanje slovensko govorečega prebivalstva za Avstrijo sicer bili raznoliki, večinoma pa so se za Avstrijo odločili zaradi upanja v boljše življenjske pogoje (prim. Fräss-Ehrfeld, 2000, str. 193). Kljub vidni podpori koroških Slovencev, ki so se nenadoma spremenili v manjšino, obljube o »*ohranitvi in pospeševanju narodnih in jezikovnih posebnosti*« (Danglmaier in Koroschitz, 2020, str. 26), ki jih je bilo slišati pred plebiscitom, niso bile izpolnjene. Namesto tega so oblasti pospeševale dosledno germanizacijo dvojezičnih območij (prim. prav tam).

10. OKTOBER V AVSTRIJSKI KOROŠKI DRUŽBI

V kolektivnem spominjanju avstrijske Koroške igra deželni praznik pomembno, tudi dominantno vlogo. Ni drugega zgodovinskega dogodka, ki bi bil v zgodovinski zavesti koroškega prebivalstva tako velikega pomena (prim. Stuhlpfarrer, 1981, str. 13). Znotraj koroške družbe pa lahko opažamo določene antagonizme glede zaznavanja te obletnice. Tako na primer koroški Slovenci smatrajo slovesnosti za »*nemškonacionalne in nazadnjaške*« in se jih tudi izogibajo (prim. Wutti, 2015, str. 11).

Avstrijski zgodovinar Helmut Konrad poudarja, da bi dejstvo, da so koroški Slovenci s svojimi glasovi prispevali odločilni delež k izidu plebiscita, pravzaprav lahko omogočilo oblikovati Koroško kot skupni kraj spominjanja za oba, tako za nemško govoreči del prebivalstva kakor tudi za slovensko govoreči del. Do tega pa ni prišlo, ker velja izid plebiscita v nemškonacionalni interpretaciji kot »*zmaga nemštva*« (prim. Konrad, 2018, str. 85). Dokler je to hierarhično mišljenje še zasidrano v koroški deželni zavesti, ne moremo govoriti o skupnem praznovanju: »/.../ *če za to, da Slovencem na Koroškem pokažejo, kdo je gospodar v deželi, ne bodo več potrebne proslave, temveč bo jasno, da takšnih gospodarjev v demokratični družbi ni*« (Stuhlpfarrer, 1981, str. 15), šele potem da bi bilo skupno praznovanje in spominjanje na Koroškem mogoče (prim. prav tam). Deseti oktober so kot deželni praznik proslavljali izključno v nemškem jeziku. Šele od leta 2010 so začeli v praznovanja vsaj deloma vključevati tudi slovenščino (prim. Hartmann in Wutti, 2019, str. 2).

KVANTITATIVNO ANKETIRANJE PO LJUDSKIH ŠOLAH NA KOROŠKEM

S podporo Izobraževalne direkcije dežele Koroške (Bildungsdirektion Kärnten) smo ob koncu leta 2019 razposlali povabilo k izpolnjevanju spletnega vprašalnika vsem ravnateljicam in ravnateljem koroških ljudskih šol. Glavni cilj je bil izvedeti več o tem, kako obeležujejo koroški deželni praznik (10. oktober) na primarni stopnji izobraževanja.[2]

Po izteku roka smo prejeli skupno 142 v celoti izpolnjenih in vrnjenih anket. Pri okoli 230 ljudskih šolah na Koroškem v letu 2018/2019 (prim. Bildungsdirektion Kärnten, brez letnice), torej lahko izhajamo iz tega, da jih je okoli 60 % vrnilo izpolnjeni vprašalnik, kar je zelo zadovoljivo število.

2 Primarna stopnja v Avstriji velja za prvo polovico osnovne šole v Sloveniji, se pravi prvo in del drugega triletja.

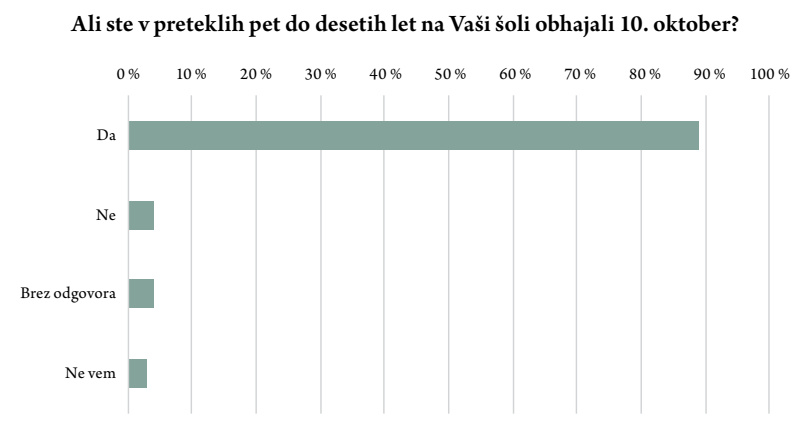

Diagram 1: Ali ste v minulih petih do desetih letih na Vaši šoli obhajali 10. oktober?

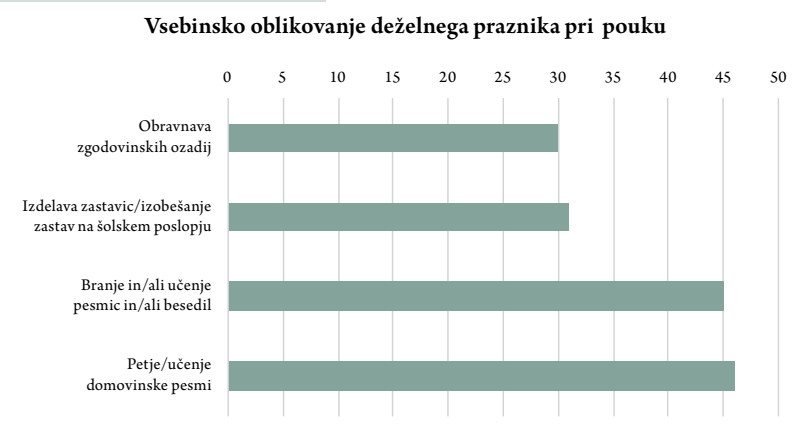

Diagram 2: Vsebinsko oblikovanje deželnega praznika pri pouku. Seznam vsebin in oblik obeleževanja oz. proslav okoli deželnega praznika znotraj razreda ali šole ali v sodelovanju z društvi v absolutnih številkah.

126 (89 %) vseh anketiranih ravnateljev in ravnateljic je dejalo, da so deželni praznik v njihovih šolah v minulih petih do desetih letih proslavljali. Samo šest šol (4 %) je na to vprašanje odgovorilo z »*ne*«, deset (7 %) šol ni odgovorilo na vprašanje/ni vedelo odgovora.

Tako v šolah, ki so v anketi navedle, da se nahajajo na območju, na katerem velja zakon o manjšinskem šolstvu za Koroško, kot tudi v šolah zunaj tega območja se zdi, da je bilo obeleževanje deželnega praznika do zdaj stalnica v šolskem letnem koledarju.

Eno izmed vprašanj je obravnavalo tudi organizacijska ozadja proslav oziroma obeleževanja deželnega praznika na šolah. Iz odgovorov na vprašanje je razvidno, da dobra polovica šol (52 %) obeležuje deželni praznik v večjem, slavnostnem okviru – v obliki šolskih proslav in/ali praznovanj v sodelovanju z ustanovami zunaj šole.

V tem sklopu je bilo zanimivo izvedeti, da je 27 od vseh 142 ljudskih šol (19 %) v minulih petih do desetih letih ob deželnem prazniku sodelovalo s partnerskimi ustanovami ali društvi zunaj šole. To so bile na primer občine, kulturna društva, folklorna društva (skupnost žensk, skupine z narodnimi nošami, slavnostna garda, ipd.), društva za ohranjanje tradicije in domovinska društva (KHD, KAB, Kärntner Landsmannschaft, Kameradschaftsbund), župnije, vaške skupnosti, šole (ljudske šole, glasbene šole, vrtci) ali gasilska društva. Ljudske šole so torej priljubljeni partnerji za proslave deželnega praznika zunaj šolskega okolja.

Poleg organizacijskega ozadja smo vprašali tudi po vsebinah in temah, ki so bile v ospredju pri obeleževanju praznika v minulih petih do desetih letih. Opažamo močno težnjo k zelo tradicionalnim oblikam praznovanja. Kar 46 ravnateljstev je navedlo, da na šoli pojejo koroško deželno himno (domovinsko pesem) ali druge pesmi, ki ustrezajo temi. Na eni šoli na primer posebej obravnavajo in se učijo na pamet prvo in – sporno[3] – četrto kitico deželne himne. Tudi ukvarjanje s tematsko navezanimi pesmicami in besedili ter izobešanje koroške zastave in/ali izdelovanje majhnih zastavic so priljubljene vsebine pri pouku, povezane z deželnim praznovanjem na ljudskih šolah. V 30 odgovorih je navedeno, da obravnavajo zgodovinska ozadja 10. oktobra. Poleg teh tradicionalnih oblik obeleževanja so posamično navedli tudi interaktivne metode poučevanja (npr. igre vlog, filmi, pogovori s pričami časa itd.).

Če si ogledamo odgovore na vprašanje po zamisli, ki so v ozadju ali teme, ki so vodile obeleževanje v različnih primerih, je opaziti, da se nekoliko razhajajo razlage ravnateljic in ravnateljev. Vodilna zamisel 65 šol v minulih petih do desetih letih je bila posredovanje zgodovinskih ozadij, 43 krat so navedli teme raznolikost, skupnost in strpnost

3 Tako piše Ute Holfelder, da so koroško himno instrumentalizirali kot »*nemškutarsko priznanje*« (Holfelder, 2019, str. 225). Leta 1930 so koroški deželni himni dodali kitico učiteljice Agnes Millonig, ki vsebuje med drugim vrstice o »*krvavi meji*«, ki se nanašajo na koroški obrambni boj. Millonig se je kasneje včlanila v NSDAP. Koroška domovinska pesem je stalni del proslav ob 10. oktobru, pa tudi ob drugih lokalnih in folklorističnih praznovanjih. Od leta 1966 velja za uradno deželno himno Koroške (prav tam, str. 227 in naprej).

kot vodilno zamisel. Za 27 ravnateljstev sta pri obravnavanju deželnega praznika na lokaciji šole v ospredju ideji miru in demokracije, samo dvanajst šol je sledilo idejam tradicije in domovinske zavesti.

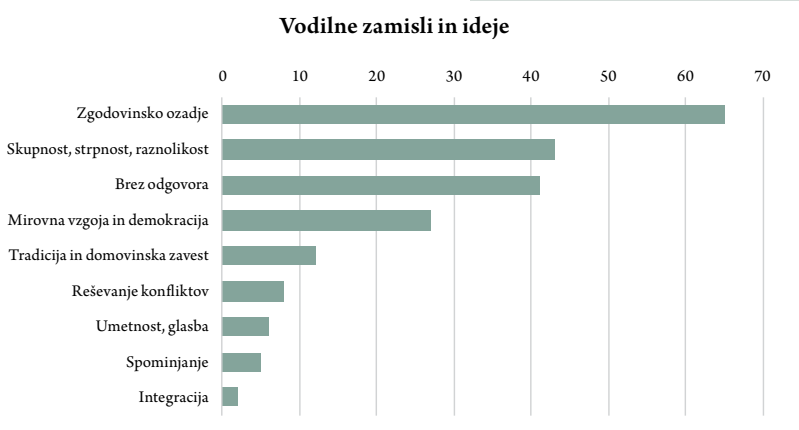

Diagram 3: Vodilne zamisli in teme.
Grafični prikaz navedenih vodilnih zamisli in tem za praznovanje/obeleževanje deželnega praznika v minulih petih do desetih letih v absolutnih številkah.

Opažamo torej lahko neke vrste antagonizem v odgovorih na vprašanja o vsebini ter o vodilni zamisli za izvedbo pouka. Čeprav je število šol, ki kot »*vodilno zamisel*« za praznovanja navajajo posredovanje zgodovinskih ozadij, zelo visoko (65 ravnateljstev), se to ne zrcali v odgovorih na vprašanje o »*vsebinskih oblikah obeleževanja*«. Tako so na primer folkloro in domovinsko zavest navedli samo dvanajstkrat kot temo ali vodilno idejo praznovanja, čeprav pa večino navedenih oblik obeleževanja sestavljajo vsebine, ki se nanašajo na tradicijo ali domovino (izdelava zastav, izobešanje zastave na šoli, učenje pesmic in besedil na temo, petje domovinske pesmi itd.).

Ob koncu spletne ankete smo ravnateljice in ravnatelje povabili še k osebnemu pogovoru v obliki kvalitativnega intervjuja. Na poziv se je odzvalo 25 ravnateljstev, od katerih smo za intervju izbrali 9 naključnih oseb. Kvalitativne intervjuje smo izvedli v smislu komplementarnosti oz. dopolnitve informacij in ugotovitev iz spletne ankete. Prezentacija oz. poglobitev v izsledke kvalitativne raziskave na tem mestu na žalost ni možna, objavljena pa je v zborniku projekta (prim. Wutti, Danglmaier in Hartmann, 2020).

NARATIVI ZGODOVINE PRI POUKU

Avstrijski zgodovinar Karl Stuhlpfarrer je že leta 1981 o pomembnosti 10. oktobra v zgodovinski zavesti koroškega prebivalstva napisal: »*Skoraj ni drugega zgodovinskega dogodka, ki bi ga lahko primerjali z 10. oktobrom na Koroškem.*« (prim. Stuhlpfarrer, 1981, str. 13)

Če si ogledamo rezultate ankete in kvalitativne intervjuje o praznovanju deželnega praznika na koroških ljudskih šolah, se zdi, da je ta teza 40 let pozneje v šolstvu še vedno veljavna. Skoraj nobenemu drugemu zgodovinskemu dogodku na koroških ljudskih šolah ne pripisujejo takšne pomembnosti.

»*Spominjanje in obeleževanje zgodovinskih dogodkov nikoli ni zares objektivno in brez ocenjevanja,*« piše v uvodnem poglavju zbornika, ki je izšel kot rezultat projekta »*Erinnerungskulturen im Grenzraum – Spominske kulture v obmejnem območju*« ob 100. obletnici koroškega plebiscita (prim. Wutti, Danglmaier in Hartmann, 2020). Ta trditev velja prav tako za spominjanje in obravnavo dogodkov v zvezi s plebiscitom na Koroškem pred 100 leti. Le-te na različnih šolah interpretirajo in obravnavajo precej različno, kot so pokazala razmišljanja ravnateljic in ravnateljev v intervjujih.

Četudi se sliši glasove, ki deželnemu prazniku ob 100. obletnici napovedujejo, da bo izgubil svoj pomen obširnega obravnavanja in/ali slavnostnega obeleževanja na šolah, pa se zdi, da sta težnja in želja po tradicionalnih oblikah obeleževanja in po krepitvi domovinske zavesti močnejši. Z vprašanji, kako so ali bi lahko bile te vrednote zdru-

željive s splošno nalogo šolske vzgoje, odraščajoče otroke vzgajati v odprte, samostojne in odgovorne mlade ljudi v globaliziranem svetu, se bodo verjetno ukvarjali pedagogi v nadaljnjih raziskavah in razpravah. Dejstvo pa je, da tematiki poučevanja o zgodovinskih dogodkih in narativih zgodovine pri izobraževanju učiteljic in učiteljev primarne stopnje – vsaj na Koroškem – ni namenjena pozornost. To so potrdili tudi sogovorniki v intervjujih. Stota obletnica deželnega praznika bi torej lahko bila vabilo in poziv, da se tudi na področju univerzitetnega izobraževanja učiteljic in učiteljev primarne stopnje v študijske programe vključi tematika spominskih kultur in spominskih narativov, da bi učenke in učenci ob 101. obletnici deželnega praznika na Koroškem imeli možnost, da se na raznolik, odprt, inkluziven, reflektiran in čezmejen način učijo o zgodovini in iz nje.

SKUPNA PRAZNOVANJA 10. OKTOBRA IN GENERALA MAISTRA?

Pravzaprav bi lahko imel v prihodnje plebiscit, izveden leta 1920, potencial za skupno praznovanje znotraj heterogene in večjezične družbe, upoštevajoč npr. dejstva, da so tudi ženske imele volilno pravico, da demokratične odločitve ljudstva v takratnem času še zdaleč niso bile samoumevne in da je bila volilna udeležba visoka (95 %). Ker je bil delež slovenščine kot pogovornega jezika na glasovalnem območju še leta 1910 skoraj 70-odstoten, lahko sklepamo, da so približno polovico vseh glasov za Avstrijo oddali ljudje, ki so govorili slovensko – seveda v eni izmed številnih jezikovnih različic. Obstajala bi torej vsekakor možnost, da bi se plebiscita 10. oktobra 1920 spominjali kot dogodka, pri katerem so slovensko in nemško govoreči Korošci in Korošice skupno in demokratično odločali. Zgodilo pa se je ravno obratno. Manjšina koroških Slovenk in Slovencev se je šele od leta 2010 naprej v večji meri vključevala v deželne spominske proslave ob 10. oktobru (prim. Wutti, 2020). Namesto da bi se spominjali plebiscita skupno in dvojezično, so vsakoletne proslave konkretno prispevale k ohranitvi ideologije nemške etnične in jezikovne homogenizacije. Pri tem ne gre izključevati ocene, da bi se tudi pogled na plebiscit leta 1920 v Sloveniji oblikoval bolj sproščeno, če bi v teku desetletij opažali, da je slovenska manjšina na avstrijski strani meje bolj ali manj enakopraven del spominjanja in obeleževanja 10. oktobra 1920.

Štiriindvajsetega maja leta 2005 je Državni zbor Republike Slovenije razglasil 23. november za dan Rudolfa Maistra v »*spomin na čas po prvi svetovi vojni, ko je bila utemeljena slovenska severovzhodna državna meja*« (DZ-RS SI 2005). Primer praznika, ki ga je politika v Sloveniji na novo uveljavila leta 2005, je odličen primer za to, kako se zgodovina tudi danes še neprestano znova utemeljuje in definira. Medtem ko generalu Maistru v komunistični Jugoslaviji niso posvetili posebne pozornosti – ideološko ga je bilo težko »*tržiti*« –, od leta 2005 naprej mlade Slovenke in Slovenci odraščajo z védenjem o njegovi nacionalni pomembnosti. Iz tega je razvidno, kako se spomin in spominjanje tudi institucionalizirata in izrabljata za politične namene. Prazniki so temeljna ideja narodne samozavesti.

Dan Rudolfa Maistra kot praznik odpira tudi odlično možnost, da koroški plebiscitni praznik vidimo v širšem čezmejnem kontekstu – in obratno lahko tudi dan Rudolfa Maistra v kontekstu s proslavami 10. oktobra na Koroškem gledamo z drugih vidikov.

Pri čezmejnem obravnavanju obeh praznikov se izlušči, kako prazniki, njihovo obeleževanje in javno spominjanje prispevajo k nacionalnim in regionalnim

indentifikacijam – obenem pa izključujejo druge. »*Naš Maister*« je prispeval k temu, da je slovenska Štajerska ostala del Slovenije, »*naš plebiscit*« pa k temu, da je Koroška ostala del Avstrije – v tem čezmejnem kontekstu kritična razmišljanja in širše razumevanje zgodovine postanejo dostopni tudi za mlade. Če želimo ustvariti čezmejno in inkluzivno spominsko kulturo, bi bilo treba praznika, kot sta dan Rudolfa Maistra na slovenskem Štajerskem ter 10. oktober na avstrijskem Koroškem, tudi v večji meri obeleževati čezmejno in inkluzivno.

UČENJE IZ NARACIJ ZGODOVINE, TODA KAKO?

Na primeru zgodovine preteklih 100 let v obmejnem območju med avstrijsko Koroško in Slovenijo lahko jasno vidimo, kako se družbe razlikujejo v svojem dojemanju zgodovinskih dogodkov. Kolektivni spomin se napaja iz različnih virov, med drugim sta to družina in izobraževalni sistem. Po Janu Assmannu se trenutno nahajamo v fazi prehoda komunikativnega spomina v kulturni spomin, kar je predvsem povezano z izginjanjem prič časa in primarnih izkušenj (prim. Assmann, 1992, str. 50 in naprej). Menjava generacij je povezana s spremembami v pogledih na zgodovino in nas sili, da razmišljamo o tem, kako bi mladim omogočili vrednotenje dogodkov v preteklosti, da bi jih prepoznali kot pomembne.

Kultura spominjanja, ki je močno usmerjena na ukvarjanje s preteklostjo, le težko doseže mlajšo generacijo. Zanje ni razumljivo, »*čemu*« se spominjati, zato je treba povezati zgodovino s potrebami sedanjosti. Zaradi rastoče časovne razdalje so koroški obrambni boj ter boj za severno mejo kot tudi nacizem/fašizem za najstnike le še zgodovinski dogodki/pojavi med celo vrsto drugih dogodkov. Če želimo posredovati spomin na zgodovinske dogodke prihodnjim generacijam, moramo premisliti prakse ritualizirane spominske kulture, ki mladim nudijo le malo povezovalnih točk (prim. Zimmer, 2003, str. 247 in naprej).

Doslej so subjektivne oblike prilastitve zgodovine najstniki v veliki meri ignorirali, imeli so jih celo za upor proti učenju, ne pa za potencial. Vedeti pa moramo, da učenci in učenke ne sedijo v razredu kot zgodovinsko nepopisani listi papirja, temveč že imajo konkretno zgodovinsko identiteto in zgodovinsko zavest. Ta temelji na družinskih zgodbah, informacijah iz medijev in čustvih, povezanih z njimi. Kognitivne vsebine pa imajo le podrejen pomen. Učiteljem/-icam mora biti jasno, da že obstoječa zgodovinska zavest mladih izjemno močno vpliva na njihove vrednote in politična stališča, zgodovinsko-politično učenje pa naj bi se navezalo prav nanje (prim. Georgi, 2003, str. 198). Namesto posredovanja vnaprej določenih načel naj učitelji/-ice pospešujejo aktivno pridobivanje znanja učenk in učencev, s katerim potem lahko razvijejo samostojne poglede na zgodovino (prim. Welzer in Gieseceke, 2012, str. 23). V preteklosti je bilo učenje zgodovine zaznamovano močno monokulturno in je služilo razvoju narodne identitete znotraj nacionalne države. Zaradi družbenih sprememb pa naj bi začeli razmišljati bolj v smeri pluralizacije, spodbujali in dopuščali naj bi spremembo perspektive, razhajajoča se mnenja ter ukvarjanje z različnostjo (prim. Borries, 2000, str. 135). Ta proces lahko sprožimo z diskusijo o meji in z analizo različnih pogledov na skupno zgodovino, ki pogosto obenem razdvaja – prav to smo nameravali doseči s projektom »*Erinnerungskulturen im Grenzraum – Spominske kulture v obmejnem območju*« (prim. Wutti, Danglmaier in Hartmann, 2020).

Zgodovinski narativi so osmišljajoče se pripovedi in podobe o zgodovini, ki jih posredujemo naprej ali pa jih sprejemamo od naših prednikov. Urejajo nepregledno preteklost, ki jo lahko interpretiramo na različne načine. S tem ustvarjajo možnosti identifikacije (prim. Wrochem von, 2010, str. 59). Družbeno spominjanje sloni na součinkovanju spomina z identiteto. Kaj določena skupina smatra kot spominjanja vredno, je močno odvisno od identifikacijskih vidikov: Kako želimo, da nas vidijo drugi? in Kako se distanciramo od drugih? Tako se zgodovina po nacionalnih kategorijah v različnih državah presoja popolnoma različno, kar se kaže tudi v učbenikih (prim. Uhl, 2010, str. 8). V krajih, ki so zgodovinsko obremenjeni z več strani, je pritisk za poenotenje posebej močan in dojemanje resnične kompleksnosti zgodovinskega dogajanja prekriva silna potreba po jasnih in nedvoumnih dodelitvah krivde. Čim bolj se pospešuje poenotenje spomina in spominjanja, tem ostrejši postajajo konflikti. To se zelo jasno kaže v sporni praksi spominjanja 10. oktobra na Koroškem.

V zvezi z Evropsko unijo danes pogosto govorijo o skupni evropski zgodovini. Ta pa je povsem fiktivna, saj dejansko še vedno učinkujejo zgodovinski dogodki. Osvajanja, junaška dejanja, zločini, obdolževanja in nesporazumi še naprej igrajo vlogo v medsebojnih odnosih Evropejcev. Kako naj torej odložimo svoj podedovani in priučeni pogled na druge in ga zamenjamo s pogledom skozi evropska očala? Kako se lahko otresemo starih načinov mišljenja in vedenja do drugih (prim. Breier, 2011, str. 151 in naprej)? Spomin na zgodovinski dogodek nikoli ni enoten, temveč je sestavljen iz različnih zornih kotov, ki deloma celo nasprotujejo drug drugemu. To velja še posebej za obmejne regije. Kar je bila za ene zmaga, je bil za druge poraz. Ozemlje, ki so ga eni pridobili, so morali drugi izgubiti. Avishai Margalit pri tem razlikuje med skupnimi in ločenimi spomini (prim.

Stoletnica je priložnost, da na koroški plebiscit pogledamo bolj celovito in z novih zornih kotov. Pričujoča knjiga je namenjena šolski razpravi o plebiscitu 10. oktobra 1920 – temi, ki smo jo na obeh straneh meje povsem različno dojemali.

Knjiga je v brezplačno dosegljiva na povezavi https://doi.org/10.5281/zenodo.4013404.

Margalit, 2002). Spomin, ki ločuje, potrebuje sporazumevanje, treba se je pogovarjati, pripovedovati o njem, treba ga je poslušati, če naj bi bil sprejet na obeh straneh. Da lahko delimo spomine, ki ločujejo, potrebujemo dialog posameznih skupnosti spominjanja o podedovanih zgodovinskih narativih. Ta dialog ne privede nujno do sporazuma, pač pa vsaj do zaznavanja in priznanja raznolikosti spominov. Cilj ni prevzemanje narativov drugih, pač pa spoštovanje njihove izkušnje in priznanje njihove perspektive kot legitimnega pogleda na dogajanje. Priznavanje narativov drugih je torej ključni element za premagovanje »*drugačnosti*« (prim. Eckmann, 2013, str. 229) in nas počasi privede do skupne, čezmejne prihodnosti. Naj bo preteklost v prihodnosti drugačna.

SKLEP

Približevanje narativov drug drugemu oz. ustanovitev novih, bolj inkluzivnih zgodovinskih pripovedi se danes – v vseh do zdaj opisanih primerih – zdi zelo težavna in izzivna naloga. Kljub zapletenosti in težavnosti tematike je obravnava spominske kulture oz. spominskih kultur z učenkami in učenci različnih starosti med poukom ter v okviru projektnega pouka pomembno in vzpodbujajoče. Spominjanje in spominsko leto 2020 – torej 75 let po osvoboditvi izpod nacizma in 100 let po koroškem plebiscitu – sta za mladostnike v šolah še vedno zanimiva, in sicer prav zaradi danes še veljavnega čustvenega potenciala. Sočasno pa te teme vsebujejo tudi številne nove možnosti preseganja meja ter odkrivanja novega. Stota obletnica deželnega praznika bi torej lahko bila vabilo in poziv k temu, da se tudi na področju visokošolske pedagogike, pri izobraževanju učiteljic in učiteljev znanstveno-didaktično ukvarjamo s tematiko spominskih kultur in spominskih narativov. Da bi učenke in učenci ob 101. obletnici deželnega praznika na Koroškem imeli možnost, da se na raznolik, odprt, inkluziven, reflektiran in čezmejen način učijo o zgodovini in iz nje.

LITERATURA

Assmann, J. (1992). *Das kulturelle Gedächtnis. Erinnerung und politische Identitäten in den frühen Hochkulturen.* München: C. H. Beck.

Borries von, B. (2000). Interkulturelle Dimensionen des Geschichtsbewusstseins. V: Fechler, B., Kössler, G. & Liebertz-Gross, T. (ur.). *Erziehung nach Auschwitz in der multikulturellen Gesellschaft. Pädagogische und soziologische Annäherungen.* Weinheim/München: Juventa. str. 119–140.

Breier, Z. (2011). Entspannung als Ergebnis der europäischen Geschichtsaufarbeitung. V: Knigge, V., Veen, H., Mählert, U. in Schlichting, F. (ur.). *Arbeit am europäischen Gedächtnis. Diktaturerfahrung und Demokratieentwicklung.* Dunaj/Köln/Weimar: Böhlau, str. 151–159.

Danglmaier, N., Hudelist, A., Wakounig, S. in Wutti, D. (ur.) (2017). *Erinnerungsgemeinschaften in Kärnten/Koroška. Eine empirische Studie über gegenwärtige Auseinandersetzung mit Nationalsozialismus in Schule und Gesellschaft.* Celovec/Klagenfurt: Mohorjeva.

Danglmaier, N. in Koroschitz W. (2020). *Nationalsozialismus in Kärnten. Opfer. Täter. Gegner.* Innsbruck: Studienverlag.

DZ-RS/Državni zbor Republike Slovenije (2005). Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o praznikih in dela prostih dnevih v Republiki Sloveniji. Pridobljeno s https://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/zakonodaja/izbranZakonAkt?uid=C12565D400354E68C125700E0043AB95&db=kon_zak&mandat=IV&tip=doc.

Eckmann, M. (2013). Geschichte und Narrative der »*Anderen*«: Ein Begegnungsprojekt mit jüdischen und palästinensischen Multiplikator_innen aus Israel, das neue Wege geht. V: Jikeli, G., Stoller, K. in Allouche-Benayoun, J. (ur.). *Umstrittene Geschichte. Ansichten zum Holocaust unter Muslimen im internationalen Vergleich*. Frankfurt/Main: Campus, str. 227–257.
Fräss-Ehrfeld, C. (2000). *Geschichte Kärntens. Kärnten 1918-1920. Abwehrkampf – Volksabstimmung. Identitätssuche*. Celovec/Klagenfurt: Johannes Heyn.
Georgi, V. (2003). Zwischen Erinnerung, Verantwortung und Zukunft. Jugendliche aus Einwandererfamilien und die Geschichte des Nationalsozialismus. V: *Jahrbuch Pädagogik 2003. Erinnern – Bildung – Identität*. Berlin: Peter Lang, str. 185–205.
Hartmann, E. in Wutti, D. (2019). Zweisprachig/dvojezično – Jetzt erst recht!? Zur Zweisprachigkeit Kärntens. Dunaj: *Haus der Geschichte Österreichs*. Pridobljeno s https://www.hdgoe.at/items/uploads/module_pdf/hdgoe_UM_Zur-Zweisprachigkeit-Kaerntens.pdf.
Holfelder, U. (2019). »*Dort, wo Tirol an Salzburg grenzt ...*« – Die Kärntner Landeshymne und die Herstellung des Dispositivs Kärnten/Koroška. V: *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*. Zvezek 73/122, zvezek 73/122 (2), str. 215–239.
Konrad, H. (2018). Identität(en) und Erinnerungskulturen in Kärnten. V: Amt der Kärntner Landesregierung. Abteilung 6 – Bildung Wissenschaft, Kultur und Sport. Unterabteilung Kunst und Kultur (Hrsg.). *Einführung – Überblick – Reflexionen zum neuen Landesausstellungsformat*. St. Stefan im Lavanttal: Christian Theiss GmbH, str. 79–89.
Margalit, A. (2002). *The ethics of memory*. Cambridge: Harvard University Press.
Pohl, H.-D. (2017). Zur Diskussion um die Kärntner »*Landessprache(n)*«. V: Anderwald, K., Filzmaier, P. in Hren, K. (ur.). *Kärntner Jahrbuch für Politik 2017*. Celovec/Klagenfurt: Mohorjeva/Hermagoras, str. 93–115.
Stergar, J. in Grafenauer, D. (2020). Tradicija in delovanje Klubov koroških Slovencev v Ljubljani in Mariboru/Tradition und Wirken der Klubs der Kärntner Slowenen in Ljubljana und Maribor. V: Brousek, J., Grafenauer, D., Wintersteiner, W. in Wutti, D. (ur.). *Österreich – Slowenien: Befreiendes Erinnern. Dialogische Aufarbeitung der Vergangenheit/Slovenija – Avstrija: Osvobajajoče spominjanje. Dialoško obravnavanje zgodovine*. Celovec/Klagenfurt: Wieser.
Stuhlpfarrer, K. (1981). Volksabstimmungsfeiern und Geschichtsbild. V: *Kärnten – Volksabstimmung 1920. Voraussetzungen, Verlauf, Folgen*. Dunaj/München/Kleinenzersdorf: Löcker, str. 13–27.
Uhl, H. (2010). Warum Gesellschaften sich erinnern. V: Forum Politische Bildung (ur.). *Erinnerungskulturen. Informationen zur Politischen Bildung Nr. 32*, str. 5–15.
Valentin, H. (1993). *Abwehrkampf und Volksabstimmung in Kärnten 1918 – 1920. Mythen und Fakten*. Celovec/Klagenfurt: Kärntner Druckerei.
Welzer, H. (2003). Familiengedächtnis. Zum Verhältnis von familialer Tradierung und Aufklärung über Geschichte. V: *Jahrbuch Pädagogik 2003. Erinnern – Bildung – Identität*. Berlin: Peter Lang, str. 155–172.
Welzer, H. in Giesecke, D. (2012). *Das Menschenmögliche. Zur Renovierung der deutschen Erinnerungskultur*. Hamburg: Edition Körber Stiftung.
Wrochem, O. von (2010). Geschichtsnarrative und reflexives Geschichtsbewusstsein im Bildungsprozess. V: Thimm, B., Kößler, G. in Ulrich, S. (ur.). *Verunsichernde Orte. Selbstverständnis und Weiterbildung in der Gedenkstättenpädagogik*. Frankfurt/Main: Brandes und Apsel, str. 59–63.
Wutti, D. (2015). Gedächtnis, Kollektiv, Identität. Die Entstehung kollektiver Identitäten am Beispiel Kärntens/Koroška. *Ide. Informationen zur Deutschdidaktik*, 39, str. 9–17.
Wutti, D. (2020). Memories, Large-Group Identity and Political Participation. The Carinthian Slovenes between Cultural Insecurity and Security. V: Carbonneau, J-R., Jacobs, F. in Keller, I. (ur.). *Dimensions of Cultural Security for National and Linguistic Minorities*. Brussels: Peter Lang.
Wutti, D., Danglmaier, N. in Hartmann, E. (ur.) (2020). *Erinnerungskulturen im Grenzraum. Spominske kulture v obmejnem območju*. Celovec/Klagenfurt: Mohorjeva/Hermagoras.
Zimmer, H. (2003). Erinnerung im Horizont der Menschenrechte – Perspektiven der Erinnerungsarbeit im Rahmen der Globalisierung. V: *Jahrbuch Pädagogik 2003. Erinnern – Bildung – Identität*. Berlin: Peter Lang, str. 247–269.

Vlasta Pečelin
Osnovna šola Žiri

RAPALSKA MEJA NA ŽIROVSKEM: SPOZNAVAMO ZGODOVINO DOMAČEGA KRAJA

Vlasta Pečelin
Žiri Primary School

RAPALLO BORDER IN THE ŽIRI REGION: LEARNING ABOUT THE HISTORY OF OUR TOWN

IZVLEČEK

V članku je predstavljeno zgodovinsko obdobje med obema svetovnima vojnama, ko je Slovence na zahodu ločevala t. i. rapalska meja med kraljevinama Jugoslavijo in Italijo. Približno 350 000 Slovencev je bilo z njo ločenih od matične domovine in podvrženo poitalijančevanju. Žiri so bile eden pomembnejših krajev ob rapalski meji, na katero v okolici še danes spominjajo številni mejniki oz. »*konfini*«, kaverne, italijanske ceste ter osebne zgodbe prebivalcev na obeh straneh meje. Učencem naše šole predstavimo zgodovino rapalske meje ter njene ostaline na vodeni ekskurziji, ki poteka iz Žirov do Breznice, Mrzlega vrha ter nazaj v Žiri. Na poti vidijo materialne ostanke, ob zgodbah pa spoznavajo, kako je rapalska meja nasilno posegla v življenje prebivalcev vasi, ki so tako rekoč čez noč pripadle Italiji. Domači prebivalci se niso predali, kljubovali so tujemu gospodarju, za preživetje pa so se ukvarjali s tihotapstvom oz. kontrabantom. Nemška okupacija ob začetku druge svetovne vojne je razmere še poslabšala. Rapalska meja je bila uradno odpravljena s pariško mirovno pogodbo leta 1947.

Ključne besede: rapalska meja, Žiri, mejniki, kontrabant, poitalijančevanje

ABSTRACT

The article discusses the historical period between both World Wars, when Slovenes were divided in the West by the so-called Rapallo border between the Kingdom of Yugoslavia and the Kingdom of Italy. The Rapallo border cut off some 350 thousand Slovenes from their motherland and subjected them to Italianisation. Žiri was one of the more important towns along the Rapallo border. In the area surrounding Žiri, there are still many reminders of the border in the form of boundary markers or *"confini"*, caverns, Italian roads, and personal stories experienced by the inhabitants on both sides of the border. The pupils of our school are presented the history of the Rapallo border and its remains on a guided field trip across the area from Žiri to Breznica and Mrzli vrh, and back to Žiri. On the way, the pupils see the material remains of the border, and hear stories that tell them how the Rapallo border violently changed the lives of the inhabitants of villages which had ended up in Italy virtually overnight. However, the local population did not give up; they defied the foreign intruder and resorted to smuggling or contraband to survive. The German occupation at the start of World War II made the situation even worse. The Rapallo border was officially abolished with the Paris Peace Treaty of 1947.

Keywords: Rapallo border, Žiri, boundary markers, contraband, Italianisation

UVOD

Žiri ležijo na koncu (ali na začetku) Poljanske doline, na gorenjskem jugu, na meji s Primorsko in Notranjsko. To je bil že od nekdaj obmejni kraj. Po hribih zahodno od Žirov poteka naravna meja; razvodnica med Jadranskim in Črnim morjem, meja med porečjema Sore in Idrijce. Razvodnica je hkrati naravna ločnica med osrednjo in zahodno Slovenijo ter Gorenjsko in Goriško. Že v rimskih časih je tod tekla meja med Italijo in provinco Panonijo. V srednjem veku je tu potekala meja med loškim gospostvom freisinških škofov ter med tolminskim in idrijskim gospostvom na drugi strani. Najbolj je meja v to območje zarezala v času med obema vojnama, ko je državna meja med Kraljevino Jugoslavijo in Kraljevino Italijo potekala pretežno po razvodnici med Jadranskim in Črnim morjem. Ta meja se v strokovni literaturi imenuje tudi rapalska meja. Z vzpostavitvijo rapalske meje je 12 naselij, ki so dotlej spadala v žirovsko občino, pripadlo Italiji. Na nekdanjo rapalsko mejo danes spominjajo številni materialni ostanki: mejniki, kaverne, vojašnice, utrdbe Alpskega zidu, drugi objekti, ki so jih zgradili Italijani (npr. ceste).

Žiri ob državni meji, razglednica
(Vir: Projekt PLU, Muzej Žiri.)

Zgodovinsko obdobje med obema svetovnima vojnama je v učnem načrtu za zgodovino na vrsti v 9. razredu. Učencem tematiko rapalske meje predstavimo na vodeni ekskurziji v 6. razredu. Ekskurzijo, nadgrajeno z delom na terenu, uvrščamo med sodobne didaktične pristope. Učenci se srečajo z neposrednim in izkustvenim doživljanjem. Zgodovinske procese in pojave spoznajo neposredno na terenu, kar si gotovo bolj zapomnijo od razlage v razredu. Z ekskurzijo po poteh ob rapalski meji med drugim zajamemo naslednje cilje učnega načrta, da učenci/učenke:

- na primeru iz krajevne zgodovine presojajo pomen ohranjanja kulturne dediščine;
- razširjajo in poglabljajo znanje o najpomembnejših dogodkih iz obče in nacionalne ter krajevne zgodovine, s poudarkom na vplivu obče zgodovine na nacionalno in krajevno;
- z raziskovalnim učenjem poglabljajo in razširjajo znanje o življenju, delu in miselnosti ljudi v obdobju med obema svetovnima vojnama;
- ob izgrajevanju, poglabljanju in razširjanju znanja iz slovenske ter krajevne zgodovine razvijajo zavest o narodni identiteti in državni pripadnosti (Učni načrt, 2011, str. 5-6).

PO POTEH RAPALSKE MEJE NA ŽIROVSKEM – STROKOVNA EKSKURZIJA ZA UČENCE

Ko se iz Žirov povzpnemo za Žirk, ob poti na Breznico naletimo na prve mejnike oz. konfine, kot jim po navadi rečemo domačini. Na tem mestu učence seznanimo z zgodovinskim nastankom rapalske meje.

Da bi razumeli vzrok za vzpostavitev rapalske meje, se moramo vrniti dobrih sto let v preteklost, v čas prve svetovne vojne. V prvi svetovni vojni so se med sabo vojskovale

antantne (Francija, Velika Britanija, Rusija, ZDA) in centralne sile (Nemčija, Avstro-Ogrska). Italija je leta 1915 z antantnimi silami podpisala tajni londonski sporazum. V njem so ji Rusija, Francija in Velika Britanija zagotovile, da bo dobila avstro-ogrska ozemlja, če vstopi v vojno na njihovi strani. Antantne sile so ji obljubile ozemlje do naravne meje – razvodnice med Jadranskim in Črnim morjem, kar je tretjina slovenskega etničnega ozemlja. Poleg tega naj bi dobila še Istro in Dalmacijo. Po podpisu premirja, novembra 1918, se je italijanska vojska začela polaščati v londonskem paktu obljubljenih ozemelj, ki jih ni nihče več branil. Že takrat so se italijanski vojaki pojavili na Mrzlem vrhu in z njega opazovali žirovsko kotlino. Na mirovni konferenci v Parizu leta 1919 dogovor o meji ni bil sklenjen, a je bilo predlagano, da Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev ter Kraljevina Italija to uredita dvostransko, s francoskim in angleškim vztrajanjem na pogodbi. Na tridnevni konferenci, ki je sledila naslednje leto v letoviškem mestu Rapallo blizu Genove, se je Italija obnašala kot velesila. Presegla je z londonskim sporazumom obljubljeno ji ozemlje in s sporazumom 12. novembra 1920 dosegla razmejitveno črto: Peč–Jalovec–Triglav–Možic–Porezen–Črni vrh nad Cerknim–Bevkov vrh–Hotedršica–Planina–Javorniki–Snežnik–Kastav–vzhodno od Reke do morja. Na območju Žirov so se Italijani razširili čez razvodnico. Z Mrzlega vrha se je meja spustila na Breznico, z nje do vrha Tabra in prečila dolino Osojnice, tako da je bila ta že v Italiji. Iz Osojnice se je dvignila na rob vrsniške planote in se z nje spustila v dolino Žirovnice, tako da je bila Sovra v Jugoslaviji, Žirovnica pa v Italiji. Iz slednje se je dvignila na Kovk, nato spustila v dolino Črne in se z nje vzpela na rob zavraške planote. Z vzpostavitvijo rapalske meje je 12 naselij, ki so dotlej spadala v žirovsko občino, pripadlo Italiji: Mrzli Vrh, Ledine, Ledinske Krnice, Breznica, Osojnica, Govejk, oba Vrsnika, Zavratec ... (povzeto po Pečelin, 2003, str. 8 in www.rapalskameja.si).

Vmesni mejnik rapalske meje.
(Foto: Vlasta Pečelin.)

Vmesni mejnik rapalske meje.
(Foto: Vlasta Pečelin.)

Ob mejnikih so učenci seznanjeni s potekom in načinom označevanja meje. Spoznajo tudi, kaj pomenijo oznake na mejnikih.

Dobro leto dni je mejo označevala bodeča žica. Po dveh letih italijanske zasedbe je na mejo prišla razmejitvena komisija, ki je točno določila mejno črto, geometri pa so jo vrisali v zemljevid. Sledilo je postavljanje mejnih kamnov. Ti so bili glavni in vmesni. Na slovenskem ozemlju meje so postavili 69 glavnih in 4547 vmesnih mejnikov. Na tromeji na Peči se je začel odsek s številko 1. Odseke so označili z glavnimi mejniki. Praviloma so bili visoki 100 cm. Kvadratna osnova je imela stranice dolge oziroma široke 35 cm. Na strani, ki je gledala proti Italiji, so mejniki imeli vdolbeno črko I, pod njo je bila letnica 1920. Enako je bilo na jugoslovanski strani, predstavljala jo je črka J. Na sprednjih in zadnjih straneh kamna so bile številčne oznake. Z arabskimi številkami je bila zapisana številka odseka. Na Žirovskem so glavni mejniki stali na Mrzlem vrhu (38), v Breznici (39), Vrsniku (40), Zavratcu (41). Taka mejnika sta stala tudi na mejnem prehodu v Osojnici. Vmesni mejniki so bili manjši od glavnih, visoki so bili 60 cm. Daljši stranici sta gledali v smeri mejne črte. Pod arabsko številko, ki je označevala številko odseka, so imeli pod črto vsekano še zaporedno rimsko številko vmesnega

Glavni mejnik št. 39 na Breznici.
(Foto: Vlasta Pečelin.)

mejnika na določenem odseku. Vse oznake na mejnikih so bile še rdeče pobarvane. Mejniki so morali biti dobro vidni, zato je bilo njihovo število različno, odvisno od konfiguracije terena. Na gornji ploskvi mejnika sta bili še smerni črti in puščica, ki je kazala sever. Za Italijane je bila to »*sveta in večna meja*«, ki jo je bilo treba dobro utrditi in braniti. Mejniki so bili dobro vkopani in zabetonirani v tla. Vsak vmesni mejnik je imel v tleh zabetonirane še tri sidrne točke (A, B, C) (Pečelin, 2003, str. 15).

Ekskurzijo nadaljujemo do vasi Breznica. Pod vasjo, ob glavnem mejniku št. 39, sledi drugi naslednji postanek. Učenci slišijo, kako je eden izmed domačinov doživel vzpostavitev nove meje.

»Našo in sosedovo hišo sta ločili le majhna košenica in njiva. Na obronku te njive sva se s sosedovim sinom igrala vojno. Kopala sva jarke, kot sva si jih po pripovedovanju predstavljala. Pravkar se je končala prva svetovna vojna, ki je vtisnila svoj pečat tudi otrokom, da so celo svoje igre prilagajali vojnemu vzdušju. Pri tej igri sva uporabljala vojaško ´opremo´; žlica nama je služila za lopato, menažka za samokolnico. Najino skupno igro pa je nekega dne pretrgala višja sila ter naju tako skoraj za vedno ločila. Vsaj igrala se nisva skupaj nikdar več. Sivega poznojesenskega dne je prispela večja skupina v sivozelene uniforme oblečenih vojakov. Na lesenih drogovih so nosili velike zvitke bodeče žice. S sosedovim sinom sva bila tako zatopljena v igro, da prišlekov niti opazila nisva, dokler niso začeli tik ob nama zabijati v zemljo železen drog ter nanj pripenjati bodečo žico. Takrat ni bilo časa za razmišljanje. Zbežala sva vsak proti svojemu domu, ki je v tem trenutku ostal na jugoslovanski strani, jaz pa proti svojemu, ki je bil od tega časa v Italiji.« (Jeram, 1965, str. 230.)

Z usmerjenim pogovorom učence vživimo v situacijo, ki jo je doživel deček. Nato spregovorimo o poitalijančevanju, ki mu je bilo podvrženo slovensko prebivalstvo v Julijski krajini. Na konkretnih primerih učenci spoznajo ukrepe poitalijančevanja: spreminjanje osebnih imen, poitalijančevanje imen vasi, prepoved rabe slovenščine, ukinjanje slovenskih šol.

Dominik Bogataj, domačin z Breznice, opisuje najprej ilegalno obiskovanje domače šole, nato pa italijansko šolo ter ukrepe, s katerimi so Italijani poskušali poitalijančiti domače prebivalstvo.

»Kadar takole pripovedujem tole moje ilegalno obiskovanje slovenske šole na drugi strani meje, me marsikdo vpraša, kako to, da nas italijanski stražniki niso odkrili. Pri hiši nas je bilo 10 otrok. Le kako bi tujec lahko opazil, koliko in kdo manjka? Ta moja ilegalna šola bi se lahko nadaljevala do konca šolanja, pa nas je nekdo ovadil fašistom. Izdajalca smo sumili, nismo pa imeli nobenih dokazov. Pri znamenju, tam v ovinku pred vasjo, so me pričakali črnosrajčniki (ne karabinjerji ali finančni stražniki). In prav tam sva se z Marico največkrat vračala. Odvlekli so me na Vrsnik v svojo kasarno. Zasliševali so me in predvsem klofutali. Šele naslednji dan zjutraj so me izpustili. Za menoj je moral na Vrsnik še moj oče. Vrnil se je še isti dan, toda spet je bil kaznovan. To pot s šestimi meseci pogojno in hkrati še z visoko denarno kaznijo.

To pomlad leta 1934 je bilo moje prvo srečanje z manirami , ki jih je prinesel italijanski fašizem. Ni pa bilo zadnje! Že takoj naslednji dan sem moral v šolo v Ledine. Režim v šoli mi ni bil znan, pa tudi italijansko nisem znal. Med odmorom nismo smeli iz poslopja. Zadrževali smo se lahko samo na hodniku. Tako imenovana učiteljica je ves čas stala tam in poslušala ter štela slovenske besede. Te so bile prepovedane. Tega nisem vedel, še manj pa, da je vsaka slovenska beseda štela pet centesimov. Račun za slovenske besede je prišel na dom skupaj z nalogom za plačilo davka. Zelo učinkovito pobiranje davka, ni kaj! S potujčevanjem pa take

sreče niso imeli! Sicer pa sem v to »šolo«, če sploh zasluži to ime z učiteljico vred, hodil le tisto drugo polletje leta 1934 in nato še leto dni. O tej šoli nimam nobenega spričevala, od nje pa tudi nobenega znanja. Še italijanskega jezika me niso naučili kaj prida.« (Čadež idr., 2002, str. 28–29, 32–33.)

V vasi Breznica je še ohranjena italijanska kaverna. Na tem mestu sledi razlaga o načinih varovanja meje. Vojaško in policijsko so jo varovali na obeh straneh meje. Na italijanski strani še bolj. Tam so jo varovali vojaško (gafovci), financarji so preganjali tihotapce, fašisti so jo varovali v političnem smislu. Pripadniki obmejne straže (gafovci) so bili nastanjeni v kavernah, pritličnih stavbah, vkopanih v breg. Na žirovskem delu meje jih je ohranjenih pet, dve na Sivki, dve na Breznici, ena na Vrsniku. Glavna naloga *financarjev* je bila carinska, to je varovanje meje pred kontrabantom. Na Govejku, ob cesti Žiri–Idrija, je stala vojašnica, namenjena brigadi finančne straže. Danes porušene ali predelane postojanke so bile tudi v Ledinah, Osojnici in Žirovnici. Italijani so svoje mogočne vojašnice namenoma postavljali na najvišjih in najbolj vidnih vrhovih meje, da so se dobro videle na jugoslovansko stran in že same po sebi izkazovale, kdo je gospodar na tej meji.

Kaverna GAF na Breznici. (Foto: Vlasta Pečelin.)

Kaverna GAF na Vrsniku. (Foto: Vlasta Pečelin.)

Jugoslovanske obmejne postojanke so bile v primerjavi z italijanskimi zelo skromne, večinoma zgrajene iz lesa. Domačini so jim zato pravili kar *barake*. Danes niso več ohranjene. Ena izmed jugoslovanskih barak je stala na Mrzlem vrhu, na mestu današnje planinske koče. Graničarji oziroma *grenčerji* so bili v glavnem Srbi. Kot zanimivost lahko navedemo podatek, da je prišlo leta 1921 v Žiri na mejo v službo kakih dvajset Rusov oziroma Ukrajincev. To so bili vranglovci, ruski belogardisti pod poveljstvom generala Wrangla, ki jih je kot ubežnike sprejela Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev in jih vzela v državno službo. Priimki žirovskih so bili: Demoke, Gluhodedov, Ivanov, Kozlov, Lubsky, Ponomarenko, Razovajev ... Med uslužbenci na meji je bil tudi oče pisatelja Leopolda Suhodolčana, bil je finančni stražnik (Pečelin, 2003, str. 36).

V tridesetih letih, ko se je stopnjevalo predvojno vzdušje, so tudi rapalsko mejo vse bolj utrjevali. Na italijanski strani so že leta 1932 začeli graditi Alpski zid/Vallo Alpino, na jugoslovanski strani so nekoliko kasneje začeli graditi Rupnikovo linijo. Edina večja utrdba Alpskega zidu na Žirovskem je velik in odlično ohranjen bunker vrh hriba Mali Kovk, nad vasjo Ravne. Na Žirovskem vrhu so ohranjene največje utrdbe Rupnikove linije.

Obmejna stražnika na cesti Žiri–Idrija. (Foto: Štefan Mlakar. Vir: Projekt PLU, Muzej Žiri.)

Italijanska financarja na Breznici. Na tabli piše Regno d´Italia, Dogana, Bresenza Kraljevina Italija, carina, Breznica. (Vir: Projekt PLU, Muzej Žiri.)

Naprej nas vodi pot ves čas ob številnih ohranjenih mejnikih do najvišje točke Loncmanove Sivke (987 m), oziroma Mrzlega vrha. Ob ruševinah italijanske vojašnice sledi naslednji postanek, kjer učenci slišijo o dejavnosti, ki se je razmahnila v vaseh ob rapalski meji, to je bilo tihotapstvo ali kontrabant.

Kontrabant je bilo donosno, a tudi tvegano početje, nekatere je stalo premoženja ali celo življenja. Kontrabantali so vsi, tudi otroci. Z italijanske strani so nosili: riž, kavo, sadje, dežnike, tekstil, čipke, živo srebro, vino. Za primer, kakšni so bili zaslužki: kilogram riža je v Jugoslaviji stal 16 dinarjev, v Italiji 2 dinarja. Za kilogram kave si dobil dve odeji. Z jugoslovanske strani so tihotapili predvsem živino, konje in les. Živino so kupovali na hrvaških sejmih in jih po skrivnih tihotapskih poteh, največkrat ponoči prepeljali na italijansko stran (Pečelin, 2003, str. 40).

Kontrabantal je tudi Dominik Bogataj, čigar opis obiskovanja italijanske šole že poznamo. Večkrat je tihotapil konje iz Žirov vse do Gorice.

»Drugih stvari nisem tihotapil. Le enkrat samkrat sem dobil naročilo, da prepeljem čez mejo živo srebro. Tam na Marofu, pri elektrikarski hiši, sem dobil na voz dve steklenici živega srebra in ju odpeljal domov na Breznico. Bili sta vražje težki, tako da sem moral ponoči precej daleč z vozom tja do Vovšarja. Od tam sem ju s težavo prenesel v grmovje na dogovorjeni kraj. Dobil sem plačano, nisem pa vedel, za koga je. Sicer pa je bilo pri takih podvigih bolje, da nisi preveč vedel.« (Čadež idr., 2002, str. 28)

Pri kontrabantu so ga tudi večkrat ujeli. Kaznovanje opisuje takole:

»Te jugoslovanske kazni niso bile tako hude. Le posel ni šel naprej. Huje je bilo s fašisti. Ti so morali nekaj sumiti, ali pa je tudi njim kakšen »dober« sosed ali znanec kaj prišepnil. Bilo je v letih 1938/39. Prvič so me zvlekli v kasarno na Vrsniku. Tam so me pošteno klofutali, in ker svojih potov nisem izdal, so me privezali za roke pod strop, tako da so se mi samo prsti na nogah dotikali tal. Imeli so me zaprtega dva dni in dve noči. Trmasto sem tajil in to me je rešilo. Drugič so me odvlekli v kasarno na Mrzlem vrhu. Tam so me zadrževali od popoldneva do jutra naslednjega dne. Med zasliševanjem, med katerim tudi ni manjkalo klofut, so mi za nohte zabadali bucike. Pa tudi to ni pomagalo. Dokazov niso imeli, na meji pa me tudi nikoli niso našli. Tako pod Italijo za svojo dejavnost nisem bil kaznovan. Zasačili me seveda tudi naši niso. Tiste kazni, ki sem jih dobil in odslužil v Logatcu, so bile izrečene na podlagi ovadbe.« (Čadež idr., 2002, str. 29)

Zopet lahko z usmerjenim pogovorom učence vživimo v situacijo, ki jo je doživel deček. Vsa pričevanja in razlage na terenu nudijo iztočnice za pogovor, dodatno razlago, možna je tudi aktualizacija, razmišljanje o pomenu meja v današnjem času.

Z Mrzlega vrha sledi še spust nazaj v Žiri. Ekskurzijo lahko nadgradimo še z obiskom Muzeja Žiri, v katerem je na ogled stalna razstava *»Pozdravljeni, ljubitelji utrdb«*.

DELOVNI LIST: RAPALSKA MEJA NA ŽIROVSKEM

1. Na zemljevidu z modro barvo pobarvaj današnjo mejo Republike Slovenije z Italijo. Z rdečo barvo vriši potek rapalske meje. Označi tudi lego Žirov.

(Vir: Kern, A., N. *NAŠE STOLETJE*, delovni zvezek za zgodovino v 9. razredu. Modrijan: Ljubljana.)

2. Na fotografiji je mejnik rapalske meje. Pojasni, kaj pomenijo oznake na mejniku.

.....

.....

.....

.....

(Foto: Vlasta Pečelin.)

3. Kaj si še opazil/-a glede mejnikov ali »konfinov« (postavitev, ohranjenost ...)?

.....

.....

4. Zapiši, kako imenujemo objekt na sliki. Kje v okolici Žirov so tovrstni objekti in čemu so bili namenjeni.

.....

.....

.....

.....

(Foto: Vlasta Pečelin.)

5. Na kratko opiši spremembe, ki jih je v življenje ljudi prinesla vzpostavitev vsiljene meje.

.....

.....

SKLEP

Predstavljena ekskurzija podpira sodobni pouk zgodovine, vključuje terensko delo, izkustveno učenje, učenje z odkrivanjem, spodbuja kritično mišljenje, delo z zgodovinskimi viri. Po dosedanjih izkušnjah, ekskurzijo smo izvedli že večkrat, tak način učenja v učencih vzbudi željo po dodatnem spoznavanju in raziskovanju. Veliko si zapomnijo. Tema naše ekskurzije je bila rapalska meja. Z rapalsko mejo je posredno povezana Rupnikova linija – jugoslovanski utrdbeni pas, ki so ga zgradili v letih pred drugo svetovno vojno. Največje utrdbe so zgradili prav v neposredni okolici Žirov. Ekskurzijo, namenjeno spoznavanju Rupnikove linije, izvedemo na podoben način z učenci 9. razreda. Tako zajamemo spoznavanje pomembnega dela krajevne zgodovine 20. stoletja.

V nadaljevanju predstavljamo še delovni list, ki so ga učenci izpolnjevali med ekskurzijo.

VIRI IN LITERATURA

Pečelin, V. (2003). *Življenje na žirovskem v času rapalske meje: Žiri kot pomemben obmejni kraj.* Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Čadež N., Strel M. in Pintar T. (2002). *Breza, brezno ... Breznica*. Breznica: Župnija Žiri, str. 28–33.

Jeram, J. (1965). Meja. V: *Idrijski razgledi*, 1965 (4). Idrija: Mestni muzej Idrija, str. 230–234.

Program osnovna šola. Zgodovina. Učni načrt. (2011). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo. Pridobljeno s https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/UN_zgodovina.pdf.

Rapalska meja. Pridobljeno s http://www.rapalskameja.si/.

Alenka Bizjak, Katarina Škufca
Gimnazija Kranj

ZGODOVINA ŠPANIJE PO ŠPANSKO

Alenka Bizjak, Katarina Škufca
Grammar School Kranj

HISTORY OF SPAIN IN SPANISH

IZVLEČEK

V prispevku je prikazana obravnava učnega sklopa *Stanovska monarhija: Španija* s prvinami timskega poučevanja in vključevanjem podjetnostih kompetenc v okviru konceptualnega modela EntreComp. Pri obravnavi snovi so dijaki uporabili in nadgradili znanje o srednjeveški Evropi: barbarske državice, frankovska država, fevdalizem, stanovska monarhija. Naučili so se tudi praktične uporabnosti zgodovinskega znanja pri tujem jeziku in obratno.

Ključne besede: Pirenejski polotok, španska kraljestva, rekonkvista, stanovska monarhija, absolutizem

ABSTRACT

The article presents the learning unit *Feudal Monarchy: Spain* with elements of team teaching and inclusion of entrepreneurship competences within the EntreComp framework. When learning about the topic, students used and upgraded their knowledge about the Middle Ages: barbarian kingdoms, Frankish kingdom, feudalism, feudal monarchy. They also discovered the practical use of the knowledge of history in a foreign language, and vice versa.

Keywords: Iberian Peninsula, Spanish kingdoms, Reconquista, feudal monarchy, absolutism

UVOD

Učenje jezika je hkrati tudi učenje kulture in nemogoče si je predstavljati poznavanje Španije brez pomembnega obdobja rekonkviste, odkritja Amerike in vladanja Izabele Kastiljske in Ferdinanda Aragonskega. Na koncu 2. letnika se z dijaki odpravimo na (izbirno) ekskurzijo, v sklopu katere obiščemo Katalonijo, Valencijo, Andaluzijo, Kastilija – Mančo, Madrid in Aragonijo, kjer srečamo razkošno jezikovno in kulturno zapuščino tega obdobja. Večina dijakov Španijo kot državo povezuje z morjem, soncem, nogometom, flamenkom, tapasi, temperamentnimi prebivalci in jezikom. A Španija je tudi država z bogato zgodovino, na katero je močno vplivala skoraj 800-letna arabska nadoblast, ki se še danes, posebno na jugu Španije, kjer je arabska oblast obstajala najdlje, kaže v zunanjem videzu pokrajine, arhitekturi, kulinariki in jeziku in zato sva si s kolegico profesorico španskega jezika za medpredmetno povezovanje zastavili cilj, da dijakom pokaževa, kako lahko predhodno zgodovinsko znanje uporabijo pri razumevanju jezika in kako se jezik skupine, ki vlada na določenem ozemlju, razširi v zemljepisna imena in pogovorni jezik.

Obravnavana učna snov je odlično izhodišče za uporabo podjetnostnih kompetenc v okviru konceptualnega modela EntreComp, saj je učna ura zastavljena tako, da zajema vsa tri temeljna kompetenčna področja: *zamisli in priložnosti, viri* in *k dejanjem*. Kot prioritetne kompetence v okviru omenjenih kompetenčnih področij sva razvijali: ustvarjalnost, vrednotenje zamisli, samozavedanje in samoučinkovitost, vključevanje virov in izkustveno učenje (EntreComp, 2019).

PRIPRAVE NA POUK

Pouk sva izvedli timsko v 2. letniku splošne gimnazije v sklopu obvezne učne teme *Različni modeli vladanja* in učnega sklopa *Stanovska monarhija – Španija*. V timu so nastale različne ideje za obravnavo učne snovi. Prav zaradi omenjene posebnosti timskega poučevanja je potrebno celovito in natančno načrtovanje. Ta faza je pri timskem poučevanju zelo pomembna, saj se profesorja medsebojno razlikujeta in hkrati dopolnjujeta v znanju, sposobnostih, veščinah in osebnostnih lastnostih. Profesorici sva pripravili časovno razporeditev snovi in si razdelili naloge. Pouk je potekal v obliki interaktivnega timskega poučevanja. To pomeni, da v razredu sočasno poučujeta isto skupino dijakov oba učitelja (Pavlič Škerjanc, 2013). Srednjeveško Španijo v obliki timskega poučevanja obravnavava že peto šolsko leto, torej sva stalen tim in dobro poznava najine učne strategije. Na podlagi izkušenj sva naredili učni uri, ki ju bova v prihodnosti nadgradili v 4. letniku, ko obravnavamo špansko državljansko vojno.

Pri izvedbi pouka sva upoštevali učne cilje, zapisane v Učnem načrtu za zgodovino v gimnazijah v obsegu 280 ur (Učni načrt za zgodovino, 2008). Sledili sva tudi smernicam, zapisanim v Učnem načrtu za španščino v gimnazijah, ki pravi, da naj učitelj »*išče čim več povezav z drugimi predmeti in prilagaja izbiro tem vsebinam, ki jih obravnavajo drugi predmeti v istem časovnem obdobju. Po drugi strani pa s temami o kulturi in civilizaciji špansko govorečega sveta razširja in poglablja vsebine drugih predmetov, na primer geografije, zgodovine, umetnosti, glasbe, književnosti, sociologije, filozofije itd.*« (Učni načrt za španščino, 2008, str. 18)

Kraljica Izabela (1451–1504) v Kraljevi kapeli v Granadi. Kip je izdelal kipar Felipe Bigarny. (Pridobljeno s https://en.wikipedia.org/wiki/Isabella_I_of_Castile#/media/File:Isabella_by_Bigarny01.jpg.)

Za obravnavano učno vsebino sva potrebovali 2 šolski uri. V pouk sva vključili naslednje didaktične strategije: frontalna razlaga in frontalno vodeni pogovori, delo z zgodovinskimi viri in zemljevidi, izpolnjevanje delovnega lista v španščini, ogled videoposnetka.

Načrtovali sva naslednje skupne operativne učne cilje:

Dijaki/dijakinje:

- opišejo pojem rekonkvista,
- razložijo delovanje stanovske monarhije v Španiji in jo primerjajo s srednjeveškimi stanovskimi monarhijami po Evropi: Rimsko-nemško cesarstvo, Anglija, Francija,
- pojasnijo združevanje španskih kraljestev in nastanek Španije,
- opišejo okoliščine za prehod Španije iz stanovske monarhije v absolutistično državo,
- spoznajo zapuščino Arabcev na Pirenejskem polotoku,
- primerjajo arabsko nadoblast z vladanjem absolutističnih vladarjev v Španiji,
- spoznajo špansko različico imen oseb in krajev.

Vsebinski (deklarativni) cilji timskega pouka so bili:

Dijaki/dijakinje:

- na fotografijah katedral, mošej, trdnjav prepoznavajo krščanske in muslimanske arhitekturne prvine,
- spoznavajo arabske besede, ki jih je prevzela španščina, in spoznajo še nekaj drugih španskih besed.

Kralj Ferdinand v Vrtovih Sabatini v Madridu (1452–1516). (Pridobljeno s https://en.wikipedia.org/wiki/Ferdinand_II_of_Aragon#/media/File:Fernando_el_Cat%C3%B3lico_01.jpg.)

Procesni cilji timskega pouka so bili:

Dijaki/dijakinje:

- s pomočjo pisnega vira ovrednotijo pomen Cerkve v rekonkvisti,
- ob razlagi vrednotijo vlogo španskih vladarjev in Cerkve v Evropi na prehodu iz srednjega v novi vek ter v Španiji do državljanske vojne 1936–1939,
- ob razlagi in ogledu filma *Predaja Granade* razvijajo sposobnost razumevanja in spoštovanja različnih ver, kultur in skupnosti, ki so živele v Španiji pred rekonkvisto in med njo,
- s pomočjo predznanja iz zgodovine poskusijo razumeti špansko besedilo.

Načrtovani odnosni cilji timskega pouka pa so bili:

Dijaki/dijakinje:

- ob razlagi in ogledu filma *Predaja Granade* sklepajo, zakaj je pomembno biti strpen do različnosti in drugačnosti,
- v pogovoru, kako je rekonkvista vplivala na zgodovino Pirenejskega polotoka, razvijejo in izkažejo kulturo dialoga,
- na podlagi arabske kulturne zapuščine v Španiji razvijejo in izkažejo pozitiven in spoštljiv odnos do kulturne dediščine in razvijejo zavest o evropski identiteti,
- s pogovorom se v razredu naučijo spoštovati različna mnenja sošolcev in spoznavajo evropske korenine,
- medkulturno povezovanje pa je omogočilo usposabljanje dijakov za življenje v večkulturni in večjezični družbi.

POTEK POUKA

Uvodna motivacija

Z vprašanji v španščini so dijaki ponovili že usvojeno znanje. Vprašanja so bila zapisana na PowerPoint predstavitvi. Dijaki so najprej poskusili sami ugotoviti pomen vprašanja, šele potem sva dodali prevod. Nato so izbirali med štirimi možnimi odgovori. Za rekonkvisto so že slišali, ko smo obravnavali Karla Velikega. O Arabcih smo se učili v okviru izbirnega učnega sklopa *Stičišča kultur – Arabci* (Mlacović in Urankar, 2010, str. 189–193). Ker so bili v vprašanjih in odgovorih zajeti osebnosti, pojmi, pokrajine, za katere so dijaki že slišali, so, ne glede na predhodno znanje španščine, vprašanja in odgovore tudi razumeli. Način ponavljanja snovi je bil za dijake, ki jim španščina ni drugi tuji jezik, velik izziv. V 2. b-razredu se dijaki kot drugi tuji jezik učijo nemščino, v 2. d pa se polovica dijakov uči španščino kot drugi tuji jezik, preostali pa nemščino, francoščino ali ruščino. Pri obravnavanju učne snovi so si dijaki pomagali z učbenikom za 2. letnik gimnazij (ibid., str. 44–46) in Zgodovinskim atlasom (Mali zgodovinski atlas, 2005, str. 21, 23).

V preglednici so predstavljene dejavnosti profesoric in dijakov

DEJAVNOSTI PROFESORIC	DEJAVNOSTI DIJAKOV
¿A qué países pertenecía la Península Ibérica antes de la llegada de los árabes? *Katerim državam je pripadal Iberski polotok pred arabsko zasedbo?* 1. A los romanos y a los visigodos *(Rimljanom in Vizigotom)* 2. A los cartagineses y a los griegos *(Kartažanom in Grkom)* 3. A los celtas y a los franceses *(Keltom in Francozom)*	Dijaki, ki nimajo španščine kot drugega tujega jezika, poskusijo z zgodovinskim znanjem odgovarjati na vprašanja. Pravilen odgovor je 1.
Kako so se organizirali na Pirenejskem polotoku Grki, s katerim dogodkom so Pirenejski polotok zasedli Rimljani? V 12. stoletju so kastiljski kralji v Toledu ustanovili prevajalsko šolo. Toledo je tako postal glavno mesto Kastilije. Imenovali so ga *»la ciudad de las tres culturas«* oz. mesto treh kultur. Tu so v sožitju živeli in ustvarjali kristjani, Arabci in Judi.	Grki so na jugu Pirenejskega polotoka ustanavljali kolonije, Rimljani so v drugi punski vojni zasedli kartažansko ozemlje in ustanovili provinco Španijo. V obdobju preseljevanja ljudstev so na Pirenejskem polotoku svojo državo ustanovili Vizigoti. Glavno mesto je bilo Toledo. Vizigotsko državo so uničili Arabci.
¿Cuándo llegan los árabes a la Península Ibérica? *Kdaj so Arabci prišli na Iberski polotok?* 1. En 218 a. C./pr. n. št. 2. En 589 d. C./ n. št. 3. En 711.	Pravilen odgovor je 3.
S prihodom Arabcev na Pirenejski polotok se je začela rekonkvista, ki je trajala do 1492. Arabci so na Pirenejskem polotoku ustanovili Kordobski kalifat s sedežem v Cordobi. Kaj je rekonkvista? Beseda rekonkvista prihaja iz španske besede *»reconquistar«*, ki pomeni ponovno osvojiti.	Ponovna osvojitev zasedenih ozemelj – boj španskih kraljestev za ozemlja, ki so jih zasedli Arabci. Dijaki na delovnem listu prepoznajo španske besede Califato de Córdoba, territorio musulmán/cristiano, la capital ...
¿Qué NO ocurre en 1492? *Kaj se NE zgodi l. 1492?* 1. Cristóbal Colón descubre América. *(Krištof Kolumb odkrije Ameriko.)* 2. En Toledo se publica la primera gramática de la lengua castellana. *(V Toledu je izdana prva slovnica kastiljskega jezika, današnje španščine.)* 3. Los Reyes Católicos expulsan a los moros.*(Katoliška kralja izženeta Mavre.)* 4. Alejandro Borgia llega a ser el papa Alejandro VI. *(Aleksander Borgia postane papež Aleksander VI.)*	Pravilen odgovor je 3.
¿Cómo llamamos la tierra que fundó El Carlomagno en los Pirineos? *Kako imenujemo ozemlje, ki ga je v Pirenejih ustanovil Karl Veliki?* 1. Marca Hispánica *(Španska marka)* 2. Andorra 3. Al – Ándalus Razlaga besede Al – Ándalus: Tako so muslimani poimenovali Iberski polotok, kasneje pa so ga Kastiljci uporabljali za vsa muslimanska ozemlja na polotoku. To poimenovanje je tudi izvor današnjega imena španske pokrajine Andaluzije.	Pravilen odgovor je 1. Španska marka je predstavljala zametek poznejših španskih kraljestev, tu se je začela rekonkvista.
¿Qué peregrinaje aparece en esta época? *Katera romarska pot nastane v tem obdobju?* 1. El peregrinaje a Lourdes, actual Francia. (Romanje v Lurd, v današnji Franciji.) 2. El peregrinaje a Fátima, actual Portugal. (Romanje v Fatimo, v današnji Portugalski.) 3. El Camino de Santiago. (Jakobova pot.) Razlaga ob slikah: Jakobova pot je skupno ime za več romarskih poti, ki vodijo do katedrale Santiago de Compostela. Sveti Jakob je bil zaveznik Špancev v boju proti Arabcem – rekonkvisti. Pokopan naj bi bil v katedrali Santiago de Compostela. Razloživa tudi legendo o njegovem grobu.	Pravilen odgovor je 3. Dijaki, ki se učijo španščino, povedo, kar vedo o Jakobovi poti, saj je bila to zadnja kulturna tema, ki smo jo obravnavali pri urah španščine. Dijaki pišejo zapiske.

Obravnava nove učne snovi

Glavni poudarki pri obravnavi nove učne snovi so bili: potek rekonviste, način vladanja v španskih kraljevinah, pomen Cerkve v rekonkvisti, primerjava španskega kortesa s stanovsko ureditvijo v Angliji, Franciji in Rimsko-nemškem cesarstvu.

Potek obravnave nove učne snovi z dejavnostmi profesoric in dijakov predstavljava v preglednici

DEJAVNOSTI PROFESORIC	DEJAVNOSTI DIJAKOV
Rekonkvista se je začela na severu Španije, ker je bila tam arabska oblast najbolj šibka. Vodila so jo španska krščanska kraljestva. S pomočjo zgodovinskega atlasa naštejte španska kraljestva.	Dijaki izpolnijo zemljevid na delovnih listih s španskimi različicami imen kraljestev. Kastilija, Aragon, Leon, Portugalska (Reino de Castilla, Reino de Aragón, Reino de León, Reino de Portugal).
Španske kraljevine so bile stanovske monarhije.	Vladar je imel osrednjo oblast. Pri vladanju so ga omejevali srednjeveški parlamenti (v španskih kraljevinah kortes), ki so potrjevali oz. zavračali kraljeve odločitve, v zameno za potrditve so prejeli privilegije.
Naštejte države, ki so imele med 10. in 15. stoletjem stanovsko ureditev.	Rimsko-nemško cesarstvo, Anglija, Francija.
Kako se je odločalo v kortesu? Primerjajte španske stanovske monarhije s francosko, angleško in rimsko-nemško.	Dijaki v učbeniku na straneh 44–45 preberejo aragonsko vazalno prisego. Stanovi so s prisego postali enakovredni vladarju, ta pa je moral spoštovati zakone. Zakoni so veljali, če sta jih potrdila kralj in kortes. Španske kraljevine so bile po obsegu manjše, rekonkvista je silila stanove in vladarje k sodelovanju. V Angliji je bil odnos med vladarjem in plemstvom zapisan v Veliki listini svoboščin, z vojno dveh rož se je država centralizirala, vladar je imel osrednjo oblast, vendar je še vedno spoštoval parlament. V Franciji je dobil vladar moč proti plemstvu v zavezništvu z meščani, zato so tudi spodbujali nastanek mest. Oblast se je centralizirala po stoletni vojni. V Rimsko-nemškem cesarstvu je zaradi velikosti države vladal velik fevdalni partikularizem, vladarjem pa ni uspelo ustvariti močne centralizirane države.
Kakšna je bila vloga Cerkve v rekonkvisti? Cerkev in plemstvo sta imela velik vpliv na razvoj družbe in kasneje Španije. Arabci, Judi in kristjani so do ponovne krščanske vzpostavitve oblasti živeli v sožitju. Tako je prišlo do prepletanja arabske, judovske in krščanske kulture, Arabci so posredovali znanost in tehniške dosežke: matematiko, astronomijo, filozofijo, papir.	Cerkev je imela vojsko, s katero je osvajala ozemlja, pokristjanjevala prebivalce. Cerkev in posvetno plemstvo sta si v bojih z Arabci pridobili precej zemlje in tudi politično moč.

Ogled videoposnetka *Predaja Granade* in odnos krščanskih vladarjev do arabske zapuščine[1]

Namen videa je prikazati avtentično učno situacijo, v kateri dijaki spoznajo resničen dogodek. Glavni namen je dijake opolnomočiti z znanjem in veščinami za resnično življenje. Učne izkušnje odsevajo kompleksnost in probleme iz vsakdanjega življenja. Z ogledom filma pri dijakih na avtentičen način razvijamo učne pristope: reševanje problemov, kritično razmišljanje, timsko delo in vrednotenje lastnega učenja v resničnih življenjskih kontekstih in situacijah (Brodnik, 2019, str. 4).

V videoposnetku o predaji ključa Granade kastiljski kraljici Izabeli in aragonskemu kralju Ferdinandu so dijaki spoznali pogum, razsodnost in plemenitost Boabdila, zadnjega arabskega emira Granade, predvsem pa njegovo željo, da bi ljudje različnih ver (Arabci,

1 Odseki iz serije Isabel, RTVE. Pridobljeno s https://www.rtve.es/television/isabel-la-catolica/.

Grob kraljice Izabele in kralja Ferdinanda. (Pridobljeno s https://sl.wikipedia.org/wiki/Izabela_I._Kastiljska#/media/Slika:%22Tombeau_de_Ferdinand_et_d'Isabelle,_dans_la_Cath%C3%A9drale_de_Grenade%22_(19749251350).jpg.)

Judi, kristjani) živeli v slogi in sožitju. Iz posnetka so dijaki sklepali, kakšne posledice sta imeli predaja in vzpostavitev nove oblasti na prebivalce. Posnetek je bil tudi izhodišče za obravnavo Španije po rekonkvisti ter uvod v pregled arhitekturne zapuščine Arabcev na Pirenejskem polotoku in odnosa španskih kraljestev do večstoletne arabske arhitekture.

Alfonz VI. je leta 1085 v zgodnjem obdobju rekonkviste osvojil Toledo. Slika na keramiki na Španskem trgu v Sevilli. (Pridobljeno s https://en.wikipedia.org/wiki/Reconquista#/media/File:Alfonso_VI_reconquista_Toledo.JPG.)

V preglednici so predstavljene dejavnosti profesoric in dijakov ob ogledu filma

DEJAVNOSTI PROFESORIC	DEJAVNOSTI DIJAKOV
V 15. stoletju je bila arabska oblast na Pirenejskem polotoku omejena na jug Španije s središčem v Granadi, kjer je bila mogočna palača, imenovana Alhambra. Med španskimi kraljestvi sta bili najmočnejši Kastilija in Aragonija. Njuna moč se je povečala s poroko kastiljske kraljice Izabele in aragonskega kralja Ferdinanda. Čeprav sta bila mož in žena, je vsak od njiju vladal v svojem kraljestvu. Skupaj sta začela vojno proti Granadi in jo leta 1492 tudi zavzela.	
Ovrednoti arabsko zasedbo Pirenejskega polotoka.	Arabci, judi in kristjani so do ponovne krščanske vzpostavitve oblasti živeli v sožitju. Tako je prišlo do prepletanja arabske, judovske in krščanske kulture, Arabci so posredovali znanost in tehniške dosežke: matematiko, astronomijo, filozofijo, papir. Bili so dobri trgovci, kar je omogočilo gospodarski razvoj. Bili so strpni do drugih veroizpovedi in s tem oblikovali multikulturni prostor ter preprečili medsebojne spore.
Ogledali si bomo posnetek o predaji Granade. Bodite pozorni na glavne junake: Boabdil, kraljica Izabela in kralj Ferdinand.	Dijaki si ogledajo odlomek iz serije *Isabel* o predaji Granade. Posnetek je v španskem jeziku s slovenskimi podnapisi.
Ovrednotite vsebino Boabdilovega pisma Izabeli in Ferdinandu. Boabdilove želje se na daljši rok niso uresničile. Izabela in Ferdinand sta pregnala Jude. V 17. stoletju so španski kralji pregnali Arabce, številne arabske arhitekturne spomenike so prilagodili za lastno uporabo, nekatere tudi uničili. Še danes lahko občudujemo arabsko kulturno zapuščino: Alhambro, Mezquito v Cordobi, palačo v Sevilli, trdnjavi v Malagi in Almeriji, kopališče v Jaenu, številne manjše mošeje. Vzporedno z rekonkvisto so izvajali inkvizicijske postopke – preganjali so krivoverce.	Boabdil je brez bojev predal Granado krščanskima vladarjema. S tem je pokazal zrelost in spoštovanje do arabske, judovske in krščanske zapuščine v Granadi in do ljudi različnih verstev, ki so živeli v sožitju in medsebojnem spoštovanju. Ni bil maščevalen, želel si je, da bi se nadaljevalo multikulturno in mirno življenje ter da bi ohranili versko svobodo.
Kako sta se na predajo odzvala Izabela in Ferdinand in kako ostali udeleženci v prizoru, ko so prebrali Boabdilovo pismo.	Izabela in Ferdinand ter sodelavci so bili navdušeni.
Razlaga ob fotografijah Alhambre: del odlomka v filmu se odvija na trdnjavi Alhambra in palači Generalife, v mestu Granada. Ime mesta izhaja iz besede *»Karnattah«*, ki je izpeljanka iz arabske besede za granatno jabolko.[2] Alhambra v arabskem jeziku pomeni rdeča. S predajo ključev Granade 1492 se je končala skoraj 800-letna arabska nadoblast na Pirenejskem polotoku. Profesorici ob slikah razlagava največje in najpomembnejše arabske arhitekturne spomenike, ki so jih krščanski osvajalci predelali in jim dali krščanske elemente: stolnica v Sevilli, kordobska mošeja, trdnjava Alcazar v Segovii. Pregledamo rešitve na delovnih listih.	Dijaki rešujejo delovni list.

Sledila je nadaljnja obravnava učne snovi o španskih kraljestvih po rekonkvisti z naslednjimi poudarki: vključitev v geografska odkritja, oblikovanje španske veje Habsburžanov in nastanek Španije, uvedba absolutizma, zavezništvo Cerkev – vladar in pomen Španije v evropski politiki na prehodu iz srednjega v novi vek.

2 UNESCO – Naravna in kulturna dediščina – Jugozahodna Evropa (1998). DZS., str. 188.

Potek dejavnosti profesoric in dijakov je predstavljen v preglednici

DEJAVNOSTI PROFESORIC	DEJAVNOSTI DIJAKOV
Dijakom pokaževa spomenik kraljice Izabele in Krištofa Kolumba v Granadi. Kaj predstavlja?	Kraljica Izabela izroča Krištofu Kolumbu denar za pomorsko odpravo, na kateri bi odkril novo pot v Indijo iz zahodne smeri. S pregonom Arabcev se je Kastilija vključila v geografska odkritja.
Poroka med Izabelo in Ferdinandom predstavlja začetek povezovanja španskih kraljestev. O enotni in združeni Španiji govorimo v 16. stoletju, ko je nemški cesar Maksimilijan poročil sina Filipa z Izabelino in Ferdinandovo hčerko Marijo. Ker je Filip umrl zelo mlad, je španske posesti dobil nemški cesar Karel V. Z njim se začne španska veja Habsburžanov. Naštejte posesti, ki sta jih v zakon prinesla Filip in Marija. Španski Habsburžani so imeli posest, kjer *»sonce vzhaja in zahaja«*.	S pomočjo zemljevida dijaki naštejejo posesti španske veje Habsburžanov: Neapeljsko kraljestvo (južna Italija, Sardinija in Sicilija), Alzacija in Lorena, Lombardija, Nizozemska (severna Francija, Belgija, Luksemburg) in kolonije v Latinski Ameriki.
Španija je postala z geografskimi odkritji svetovna velesila. Gospodarska moč države je slonela na močni mornarici, kolonijah in bogati Nizozemski, tedaj pod špansko oblastjo, kar je omogočilo razvoj absolutizma. Mornarica je predstavljala tudi vojaško moč države. Španija je prva država, ki je uvedla absolutizem. Višek je bil v obdobju vladanja Filipa II.	
S pomočjo virov v učbeniku Zgodovina za 2. letnik gimnazij na strani 45 ovrednotite, kako je vladanje absolutističnih vladarjev vplivalo na gospodarski in družbeni razvoj Španije, in ga primerjajte z obdobjem arabske zasedbe.	Veliko denarja so vladarji zapravili za vojsko, plače državnih uradnikov, lastno razkošje, niso vlagali v razvoj gospodarstva. Gospodarskih težav niso mogli rešiti z dotokom srebra in zlata iz kolonij. Propadli so številni obrtniki, kmetje so živeli v bedi. Družbeni in gospodarski razvoj je v primerjavi z arabsko oblastjo nazadoval.
Oglejte si palačo v učbeniku na strani 46. Kje se je nahajala, kdo jo je zgradil in kakšen pomen je imela? Od Filipa II. naprej je prestolnica Španije Madrid.	Palača El Escorial. Zgradil jo je Filip II. Iz nje je vladal Španiji. Palača je bila zasnovana po vzoru Salomonovega templja.
Dijaki s pomočjo vira vrednotijo vladanje Filipa II. *»Kralj Filip II. je bil nenavadno deloven vladar /…/ delal je od jutra do poznega večera. V svoji deželi je dal na tisoče ljudi zažgati za krivoverce. Med njimi niso bili le protestanti, ampak tudi judje in prikriti mohamedanci, ki jih je nekaj ostalo še iz časa arabske vladavine. Kakor nekdaj nemški vladarji se je imel za zaščitnika cerkve /…/. Tako je skupaj z italijanskim ladjevjem premagal Turke, ki so postajali tudi na morju vse močnejši.«* (Šifrer, 2005, str. 124) V Angliji je sočasno vladala Elizabeta I., ki je v državi utrdila Anglikansko cerkev. Bila je največja Filipova tekmica: pomagala je nizozemskemu plemstvu v boju proti Špancem, njene ladje so pod vodstvom Francisa Draka plenile španske. Filipa II. in njegovo veliko armado je premagala 1588 v Rokavskem prelivu. Po tej bitki je Španija nazadovala politično, gospodarsko, finančno, zmanjševalo se je število prebivalstva.	Preganjal je heretike v Španiji: protestante (v času njegovega vladanja se v Evropi širi protestantizem), Arabce, Jude. Bil je zaveznik papeža: z vojsko je pomagal katoliškim vladarjem v boju proti protestantom, v bitki pri Lepantu je premagal turško mornarico in preprečil zasedbo Sredozemlja.

Profesorici sva na koncu opravili analizo izvedenega pouka. Glede na to, da sva uri izvedli večkrat, v prihodnje načrtujeva izvedbo skupne učne ure *Španska državljanska vojna* v 4. letniku.

Ibn Rušd ali Averroes (1126–1198), islamski filozof in zdravnik iz Andaluzije, ki je imel s svojimi komentarji k Aristotlovim delom velik vpliv na sholastiko in Tomaža Akvinskega.
(Pridobljeno s https://en.wikipedia.org/wiki/Islam_in_Spain#/media/File:Estatua_de_Averroes_2.JPG.)

SKLEP

Skupna ura zgodovine in španščine predstavlja odlično podlago za postavitev širšega jezikovno-zgodovinskega okvirja, ki dijakom omogoči boljše razumevanje španske kulture in krajev, ki jih obiščemo na ekskurziji. Ker se na ekskurzijo odpravijo tudi dijaki, ki se ne učijo špansko, tako že pri pouku pridejo v stik z jezikom in spoznajo nekaj besed iz tega pomembnega zgodovinskega obdobja, kar je za dijake, ki se španščine še niso učili, poseben izziv, s katerim sva želeli spodbuditi sklepanje na podlagi poznavanja drugih jezikov, literarnih del, geografije in zgodovine.

Z vključevanjem španščine v uro zgodovine so dijaki dobili širši vpogled v zgodovino obravnavanega obdobja in spoznali uporabnost znanja jezika in zgodovine. Pisni viri, slikovno gradivo in film so omogočili, da so dijaki širili svoje znanje izven obstoječih okvirjev in tako znanje prenesli v konkretno življenjsko situacijo. Tekom skupne ure so samostojno izpolnili učni list, ki je bil izključno v španščini. S tem so spoznali, da so sposobni samostojno in s svojim znanjem zgodovine in drugih jezikov sklepati, kakšen je pomen besed v nekem drugem jeziku. Tako so pogledali izven ustaljenih okvirjev in sami sebi dokazali, da so sposobni še veliko več, kot od njih pričakuje učni načrt in kot običajno pokažejo.

VIRI IN LITERATURA

Brodnik, V. (2019). Avtentično učenje zgodovine. *Zgodovina v šoli*, 27 (1), str. 3–18.

EntreComp: Okvir podjetnostne kompetence. (2019). Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. Pridobljeno s https://www.zrss.si/pdf/entrecomp.pdf.

Mali zgodovinski atlas (2005). Ljubljana: Modrijan.

Mlacović, D. in Urankar, N. (2010). *Zgodovina 2. Učbenik za 2.letnik gimnazij*. Ljubljana: DZS.

Odseki iz filma *Isabel*. RTVE. Pridobljeno s https://www.rtve.es/television/isabel-la-catolica/.

Pavlič Škerjanc, K. (2013). *Timsko poučevanje*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. Pridobljeno s https://www.zrss.si/projektiess/skladisce/outj2/04_usposabljanja/04-2_GRADIVA%20ZRS%C5%A0/Gradiva_KPavli%C4%8D%C5%A0kerjanc_PPT/01_timsko%20pou%C4%8Devanje_kp%C5%A1kerjanc.pdf.

Šifrer, V. (2005). *Zgodovina 2. Delovni zvezek za zgodovino*. Ljubljana: DZS.

Učni načrt. Gimnazija. Španščina (2008). Pridobljeno s http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2019/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_spanscina_gimn.pdf.

Učni načrt. Gimnazija. Zgodovina (2008). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo. Pridobljeno s http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2018/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_zgodovina_280_ur_gimn.pdf.

UNESCO – Naravna in kulturna dediščina – Jugozahodna Evropa (1998). Ljubljana: DZS.

Bojana Modrijančič Reščič
Šolski center Nova Gorica, Elektrotehniška in računalniška šola

HOLOKAVST – BRAZGOTINE V DUŠAH ČLOVEŠKOSTI

Bojana Modrijančič Reščič
School Centre Nova Gorica, Higher Vocational College

THE HOLOCAUST – SCARS ON THE SOULS OF HUMANENESS

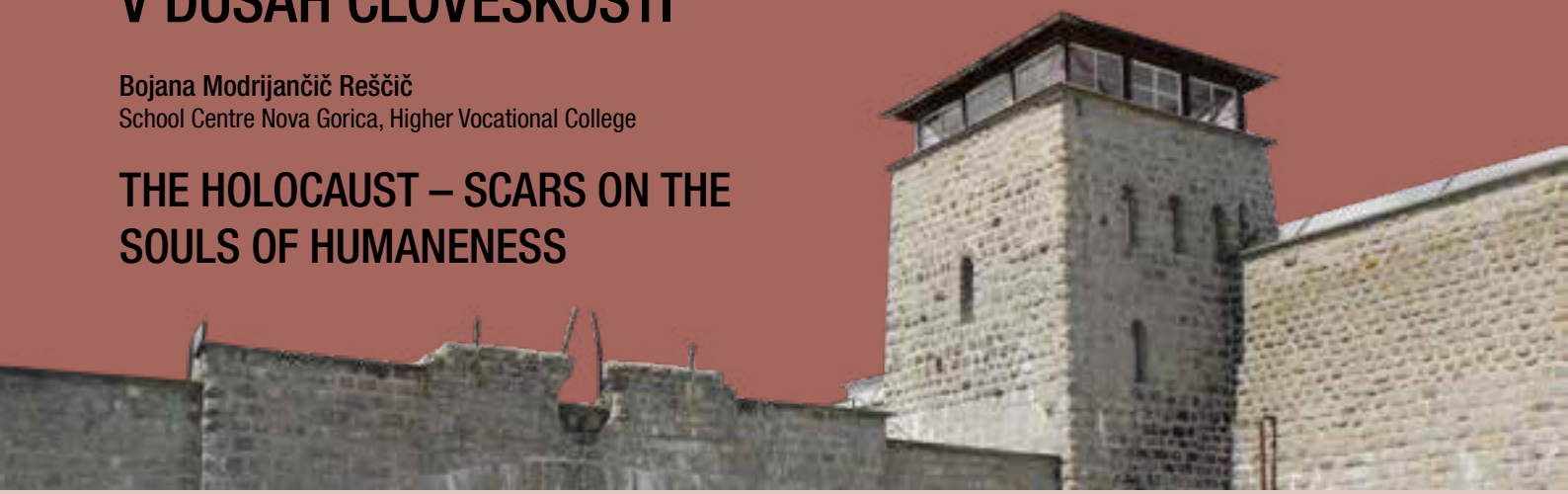

IZVLEČEK

V 21. stoletju beseda holokavst ni velikokrat *»poguglana«,* bi rekli srednješolci, a njim vzbudi grozo, ko o tem preberejo v knjigah, se pogovarjajo z učiteljem in zapišejo spomine svojih sorodnikov ali pa si kraj sami ogledajo. Velikokrat povedo, da so dejstva kruta, in ne morejo razumeti, kako so jih nekateri ljudje uresničili. Ali kot je rekel Lojze Krakar v spremni besedi dokumentarnega dela *Od tod so bežale še ptice: »Fantazija ponorelih nacistov si je namreč v koncentracijskih taboriščih izmislila takšne reči, da je proti njej ne samo moja domišljija, marveč celo domišljija starega Danteja naravnost nebogljena.«* (Krakar in Kumar, 1962, str. 6) In kot bi dodale interniranke – Elza Kumar Mavrič, da o tem morajo govoriti, čeprav so najprej molčale, Sonja Vrščaj, ki vedno citira Krakarjeve verze v pesmi *Auschwitz,* da se je tu *»smrt utrudila do smrti«,* ali že pokojna Bogdana Šimac Rakar, *»umazanke smo bile, saj smo imele gvantarske uši«;* lezle so po obleki in po vtetovirani številki na roki, o kateri je verjela, da jo bo lahko sprala pod vodo. Ob vsem tem srednješolci spoznajo pomen besed imeti brazgotine v dušah, saj je kruta preteklost trpečim pokazala, kaj pomeni biti oropan človeškosti.

Ključne besede: taborišča, trpljenje, osebne zgodbe, knjige, pogovor

ABSTRACT

In the 21st century, the word *holocaust* is not very often '*googled*', as secondary school students would say, but they are shocked when they read about it in books, talk about it with their teacher, write down the memories of their relatives or visit the place themselves. Frequently, they would express that what happened was cruel and that they cannot understand how some people would allow that to happen. Or, in the words of Lojze Krakar in the preface of his book *Od tod so bežale še ptice*: *"The imagination of the Nazi madmen in concentration camps was such that not only mine but even Dante's imagination is downright destitute."* (Krakar and Kumar, 1962, p. 6) To this, three interned women would add that they must talk about it even though, at first, they were silent (Elza Kumar Mavrič), that "*death was dead tired*" there (Sonja Vrščaj, quoting Krakar's words in the poem *Auschwitz*) and that they "*were dirty because of the lice*" in their clothes and on the number tattooed on her hand, which she thought she would be able to wash with water (Bogdana Šimac Rakar, now deceased). In addition, secondary school students learned the meaning of the phrase *scars on the soul*, reflecting how the cruelty of the past showed those suffering what is means to be robbed of humaneness.

Keywords: camps, suffering, personal stories, books, conversation

UVOD

Prispevek predstavlja življenjske zgodbe moških, ki so izkusili taborišča, se borili z usodo in verjeli, da morajo preživeti. Ostali so zapisi, ki ponujajo vpogled v krut zgodovinski del, ko so bili nedolžni ljudje oropani pravice biti človek in normalno živeti. Živeti, razmišljati in biti svoboden je danes samoumevno, nekoč je bilo za to treba zastaviti svoje življenje. O tem sem kot profesorica slovenščine na strokovni šoli spregovorila z mladimi v 4. letniku programa SSI, smeri računalniški tehnik, ker imajo po programu strokovno ekskurzijo v München. Ogledajo si mesto, tovarno BMW, areno Allianz in tehniški muzej. Pot pa jih vodi tudi v taborišče Dachau, kraj spomina, sledi pogovor s pomočjo dokumentarnega gradiva v knjigah ter zapisi mladostnika, ki razmišlja o tem. Mladi so izpostavili dejstvo, da je bil človek le umazana številka, ki jo je nadomestila druga. Vsa ta števila so odkrivala človeka, ki se je boril in še vedno verjel v človeškost.

MATO UTOVIĆ, *MAUTHAUSEN*

Kot profesorica slovenščine na strokovni šoli sem v šolskem letu 2019/2020 pred ekskurzijo v München sklenila, da z dijaki 4. letnika programa SSI, smer računalniški tehnik, spregovorim tudi o treh avtorjih in njihovih delih, ki so spoznali grozo taborišč Mauthausen, Dachau in Buchenwald. Želela sem jih spodbuditi, da bi tudi s pogovorom počastili spomin na trpeče in umrle. Povedala sem tudi o svoji izkušnji, ko sem se poleti leta 2019 z družino peljala skozi mesto Mauthausen ter kmalu zagledala taborišče. Opazovala sem ljudi, ki so hodili po svojih opravkih. Ko se domačin zagleda vate, v turista, enega izmed mnogih, ki raziskuje … A vožnja skozi gozd je bila le vmesna postaja do prostranega razgleda na mogočen kompleks iz granita, ki tudi ob sončnem in vročem dnevu mrazi dušo. Srednješolcem sem povedala, da sem nekoč ob ogledu Auschwitza mislila, da sem videla vso grozo tega sveta. Da sem občutila solze v očeh ob pogledu na copatke, ki so jih esesovci prišli iskat za svoje otroke, ker jih sovražniki režima niso potrebovali več. Ko sem hodila po taborišču Mauthausen in videla tuše, me je znova pretreslo. Po dolgem Apelplatzu so obiskovalci le nemo hodili in si šepetali. Nihče ni bil glasen, nihče ni kričal, se smejal. Nihče ni hodil po ploščah, ki so, položene na travo, služile za obiskovalce. Vsi smo se nemo tiščali ob vhodu, se sprehodili ob zidu. Če bi hodili po travi, bi hodili po umrlih … Morala sem stati pod stopnicami, po katerih so hodili taboriščniki in iz kamnoloma nosili težke plošče, ki so bile težje kot oni sami. Marsikdo je končal v vodi, ko je prišel do vrha, a ni zmogel več. Te groze se ne da opisati z besedami. A verzi pesmi *Uspavanka v taborišču* Franceta Filipiča kličejo k spominu:

»*Smrt je vstopila, privzdiga odeje,*
žrtve odbira in nemo jih šteje,
konec je groze, pretepanja, boja,
lepa, svetla je dolina pokoja;
tamkaj ni žlic in ne biča, ni glada,
človek pod težkim bremenom ne pada.« (Krakar in Kumar, 1962, str. 97)

Vhod v taborišče Mauthausen.
(Foto: Bojana Modrijančič Reščič.)

V eni izmed barak taborišča Mauthausen je bil tudi Mato Utović, avtor knjige *Mauthausen*. Leta 1941 ga je v Mariboru, kamor je prišel iz Bosne, aretiral Gestapo; v samici je preživel šest mesecev. Tam je spoznal lakoto in uši, ob prihodu v taborišče Borl pri Ptuju pa tudi tepež, saj ga je komandant v sprejemni pisarni oklofutal. Skozi mesto Mauthausen so ga kmalu spremljali prezirljivi pogledi, ljudje pa so nanj celo pljuvali. Kmalu je dobil vtis, da so še posebej trpeli intelektualci, in izvedel, da je bila povprečna življenjska doba v taborišču od l. 1939 do 1943 šest mesecev, v letih 1943/1944 devet mesecev, ker so delali za vojno industrijo, v letih 1944/1945 pa pet mesecev. S svojim delom *Mauthausen* nas avtor Utović popelje skozi zgradbo taborišča in predstavi krutost tedanjega časa. Komandant Franz Ziereis je bil sicer trgovec, ki se je učil mizarske obrti, sovražil Avstrijce, svojemu sinu pa je ob 10. rojstnem dnevu dal pištolo in mu naročil, naj strelja na jetnike ter se tako navadi streljati na žive cilje. Decembra leta 1944 je prejel Hitlerjevo pismo, v katerem je bilo zapisano, naj da odstraniti tehnične naprave, da bi tako prikril zločine. Ob osvoboditvi je celo prosil Američane za milost, saj naj bi lepo ravnal z obsojenci. Jetnike so v tem taborišču usmrtili v plinskih celicah, obešali in streljali v tilnik. Utovićev kapo je bil Georg Schmidt, ki so mu jetniki nadeli ime množični morilec. Zagrešil je veliko umorov, še posebej med ruskimi političnimi jetniki: »*Kasneje je odšel med esesovske prostovoljce in baje padel v desantu na Drvar.*« (Utović, 1980, str. 31) Pisec se zaveda, da se je v letih od 8. 8. 1938, ko je bilo taborišče ustanovljeno, pa do 5. 5. 1945, ko je bilo osvobojeno, zgodilo marsikaj. Pravi, da je bilo umorjenih toliko ljudi, kolikor jih je štel predvojni Maribor. Pred Zidom tožba pri glavnem vhodu so stali mnogi brez hrane in vode več dni, niso smeli na biološko potrebo, izpostavljeni pa so bili tudi udarcem esesovcev. Večkrat so bili privezani z verigo okrog vratu. Na enem koncu Bloka 1 je bil bordel, le nekaj korakov stran pa so esesovci mučili in pobijali svoje žrtve. Prostitutke so bile sicer lepo oblečene, marsikatera je pila. Do jeseni leta 1943 so tja hodili nemški interniranci, veljaki, kriminalci, kasneje tudi interniranci drugih narodnosti, blokovsko osebje, kapoti. Za obisk je bilo treba plačati pet mark, a ženske so dobile le pol marke. Bordela niso smeli obiskati Judje, sovjetski državljani in črnci. V Bloku 16 so delali poskuse s hrano, saj so hoteli ugotoviti, ali človek lahko živi brez kruha. Sadistični blokovski starešina Bloka 17 Mathias Aackerl, sicer nemški Rom, je zakrivil smrt mnogih Jugoslovanov. Premražene in izčrpane internirance je metal z glavo v velik čeber, ki je bil poln mrzle in umazane vode, kjer so si taboriščniki umivali cokle. V Bloku 11 so bili Španci, ki so se borili proti generalu Francu. Bili so tudi dobri tovariši, a ker niso bili navajeni mraza, jih je veliko pomrlo že pozimi leta 1941. Španski jetnik je bil tudi osebni frizer sadista in kriminalca Josefa Laitzingerja. Moral ga je briti vsak dan, a je do njega moral po kolenih. Blok 20 je bil tudi blok smrti, od koder ni bilo vrnitve. Tu so bili najhujši politični zaporniki, predvsem ruski oficirji. In ti so predlagali pobeg, ki se je prvič ponesrečil, saj je bil med njimi izdajalec. 2. 2. 1945, ko je bilo ponoči –12 °C, so si noge zavili v odeje, obesili starešino bloka in njegovega pomočnika, podavili

Peč v taborišču Mauthausen.
(Foto: Bojana Modrijančič Reščič.)

stražarje na stolpih, se borili s snežnimi kepami, coklami, premogom in kamenjem, z gasilnimi aparati, z odejami pa so prekinili električne žice. Pobegnilo jih je sicer 500, a le 17 je uspelo, da jih niso polovili gasilci, politični vodje, pristaši nacizma, ki so jih esesovci poklicali na pomoč.

Taboriščnik Utović je vedel, da so v taborišču za cigarete in kruh na Apelplatzu ter po barakah prodajali obleko in čevlje. Izmenjali so si tudi politične novice. Najboljši barometer pa so bili obrazi esesovcev, ki so imeli ob zmagah nacistov visoko dvignjene glave, ob porazih pa so jih sklonili. In kaznovali so jetnike z bikovkami, gumijevkami, veliko so jih obesili. Poseben način kaznovanja je bilo tudi iskanje uši, ki so jih zaporniki pobijali, saj so se bali bolezni. Ker jim je primanjkovalo perila, so si za srajce tlačili kose odej ter časopisni papir. Poseben način mučenja je bilo tudi vsakodnevno prinašanje hrane. Nositi sta jo morala enako visoka in močna človeka. Kotli, podobni mlekarskim kanglam, so bile težki tudi do 80 kg. Marsikateri je dobil po glavi, si polomil kosti, dobil kilo, opekline, tuberkuloznim so se odpirale rane na pljučih. Večkrat pa so se kotli namerno prevrnili, da so jetniki jedli vročo hrano s tal. Da človeška um in zloba nimata meja, so esesovci pokazali, ko so nadzorovali delo v kamnolomu Wiener Graben, kjer je osem mesecev delal tudi avtor Utović. Na svojih plečih so nosili kamenje po strmi poti na vrh, kjer bi ga morali naložiti na vagončke. Hudobni komandofirer jih je sunil, da so zopet zdrsnili v jamo. Po 186 stopnicah so nosili 40 kg težek tovor, sami pa niso imeli več kot 50 kg. Gorje tistemu, ki je padel, saj je za seboj potegnil tudi preostale. Na vrhu stopnic je stala skala smrti, s katere so skakali v globino ter si tako skrajšali muke. Na drugi strani pa je bil vrt cvetočih vrtnic za esesovske ljubice. Obupanci so se tudi obešali: »*Ko so se naveličali vseh muk in trpljenja v taborišču, so odpeli pas na hlačah in se obesili na strehi lope.*« (Utović, 1980, str. 124) A obesil se je lahko le eden; ko so ga sneli, je naslednji že čakal. Tako so se izognili tudi boleznim, ki so ljudi lahko stale življenja. Avtor knjige *Mauthausen* je zapisal, da so operacije opravljali nestrokovno: Judom in sovjetskim ujetnikom so redko dajali narkozo. Včasih so operirali študenti medicine, ki niso imeli prakse. Bolniki so skrivali mrtve tovariše, da bi namesto njih dobili dodaten obrok hrane: »*Lakota je bila tako huda, da je v bloku 8 neki interniranec umrlemu tovarišu odrezal del mišice na roki in jo pojedel.*« (ibid., str. 50) Sicer so se neusposobljeni in kruti zdravniki učili na mrtvih in živih. Dr. Herman Richter je bil znan po poskusih na živih internirancih, saj je zbiral tetovirano kožo. Le-to so potem preparirali in iz nje izdelali ročne torbice. Njegova desna roka je bil dr. Krebsbach, ki so ga interniranci imenovali Spritzbach, saj je rad vbrizgaval smrtonosne injekcije klora, bencina in zraka: »*Zdravnik je delal brez najmanjše zadrege, kar pri odprtem oknu in s cigareto v ustih.*« (ibid., str. 143) Kljub vsemu hudemu pa so pisali tudi pisma svojcem, enkrat na mesec pa so na dopisnico napisali celo deset besed. Iznajdljivi so pošiljali pozdrave stricu Kruhu in teti Slanini. Jugoslovani so uživali v tem taborišču velik ugled, ker so bili solidarni, odločeni streti fašizem, v domovini pa je bilo dobro organizirano odporniško gibanje. Januarja 1945 se tu znašel tudi slovenski pisatelj, Korošec Prežihov Voranc. Iz Sachsenhausna je prišel s transportom pri –17 °C, ko so interniranci stali v samih spodnjih hlačah. Dobil je dodatno hrano, saj je zaposleni v svinjskem hlevu skril nekaj krompirja. Zanj je skrbel tudi interniranec Utović. Še večjo življenjsko grozo iz krematorijev je preprečil konec vojne. A opomin človeškosti in človečnosti so tudi raztreseni pepel umrlih po gradbiščih in kot material za gradnjo cest, krvoločni psi nacistov, polivanje z mrzlo vodo v hudi zimi, pešačenje otrok v Bergen-Belsen …

FRANC JEZA, *SPOMINI IZ TABORIŠČA*

»Naše potovanje smo začeli z obiskom koncentracijskega taborišča Dachau, ki je nastal iz zapora za politične nasprotnike nacističnega režima. V muzeju smo lahko videli, kakšno je bilo življenje v taborišču, katere narodnosti so bili zaporniki ... Kar smo videli, nas je zelo pretreslo. Vedeli smo, kakšne grozote so se dogajale v koncentracijskih taboriščih, vendar stati na zemlji, kjer je izgubilo življenje na tisoče ljudi brez konkretnega razloga, je nekaj popolnoma drugega,« so zapisali dijaki 4. letnika programa SSI, smer računalniški tehnik, ki so si ob ekskurziji v München ogledali tudi taborišče Dachau. Pred tem pa smo se pogovorili tudi o knjigi Franca Jeze *Spomini iz taborišča*. Ob prestopnem letu v februarju leta 1944 ga je aretiral agent v civilu in ga odpeljal na policijo. Kmalu se je izkazalo, da ga je zamenjal za brata partizana, vendar ga niso izpustili, pač pa poslali v Dachau, sicer bi ga fanatik Maks Loh izročil Gestapu; končal bi kot talec v Begunjah. Na kamionu je razmišljal, da *»nobena stranka razen komunistov ni imela jasnega programa; nobena ni imela jasnega načrta za reševanje slovenskih nacionalnih, političnih in kulturnih problemov; vse so razvnemale v svojih pristaših samo ideološki fanatizem in zanemarjale konkretne slovenske probleme«*. (Jeza, 1985, str. 44) Zdelo se mu je, da so v taborišču podobni rekrutom, a je bilo med njimi veliko starejših. *»Za tiste, ki so ustanovili dachausko taborišče in ga upravljali, nismo bili nič drugega kot množica človeških svinj, ki so morale tudi same čimprej doumeti, da so le-to in nič drugega.«* (Jeza, 1985, str. 80) Dobili so sivozelene italijanske vojaške uniforme s pumparicami. Na hrbtu so imeli z rdečo oljno barvo napisano KL – Konzentrationslager. Slovencem je to pomenilo kruha lačen. Najljubša mu je bila družba Poljakov, Judov in Nizozemcev. Ukrajinci so bili grobi, prepirljivi, kradli so hrano s štubakovim dovoljenjem. Sam jih je imel za plod socialistične vzgoje. Bili so trdoživi, preklinjali so kot Srbi. Najmanj so se Slovenci razumeli s Francozi, ki so jih imeli za egoiste, a so bili tudi po značaju drugačni. Spoznal je, da je znanje nemščine zelo koristno, saj si lahko razumel navodila. Bil si srečen, če si dobil pakete pomoči s hrano, s čimer so se lahko pohvalili Francozi, Belgijci, Nizozemci, Norvežani, ničesar pa niso dobili Italijani, Rusi, Istrani in Primorci. Le redke primorske družine so se dogovorile s kranjskimi, da so lahko svojcem poslale priboljške. Največ zavojev so dobivali internirani poljski župniki, saj so faranke rade kaj primaknile. Vsebino so najraje kradli Ukrajinci, Judi pa so bili v taborišču najbolj človeški, a preplašeni in vdani v božjo voljo. Italijani so bili demoralizirani, saj niso znali nobenega jezika in se tako niso mogli pogovarjati z drugimi. Ko se je pojavil tifus, je bilo največ žrtev prav med njimi, saj tudi čistoča ni bila njihova najboljša lastnost. Uši so bile v taborišču velika nadloga. Zato so se pojavile t. i. razušitvene akcije, ko so zaporniki goli prebedeli noč v kopalnici. Mnogi so dobili pljučnico ter kronični katar. Obleke pa so bile tudi po razuševanju polne trdovratnih uši med šivi, kljub temu da se je perilo dalj časa prekuhavalo v vroči vodi. Pokončali so jih lahko le z nohti. Marsikdo je podlegel, saj je zaradi njih dobil po telesu tvore. Velikokrat so interniranci umirali tudi zaradi driske. Grozljivo je bilo dejstvo, da sta bila pogrebca dva pometača, ki sta polivala trupla z vodo in jih umivala z metlami, s konicami čevljev pa sta jih obrnila na drugo stran. Slovenci so bili manj bolni, saj so bili

Tuši smrti v taborišču Mauthausen. (Foto: Bojana Modrijančič Reščič.)

Stopnice trpečih, ki vodijo iz kamnoloma. (Foto: Bojana Modrijančič Reščič.)

izobraženi, njihovi zdravniki in jetniki so kradli zdravila in tako obvarovali paciente. Zaradi vročine se je tudi pisec znašel v bolnišnici, kjer je bilo vse snažno in toplo, tudi hrana je bila boljša. Slovenci so imeli svojega zdravnika in svoje bolničarje ter so se zato tam zadržali dalj, kot je bilo potrebno. Ko je videl umirati druge paciente, se je zavedel, da je taboriščna smrt brezosebna, uniformirana, taka kot taboriščno življenje. Po bolezni se je preselil v t. i. slovenski blok, dobil svojo omarico oz. špindo; vsak zapornik je na svojo polico polagal porcijo, žlico, kruh, margarino. Imeli so tudi svoje žlice. Če si na začetku izgubil kaj od tega, si jih dobil 25 s korobačem v nedeljo, saj je bilo škoda delovnega časa. Franc Jeza si je želel delati. Sprejet je bil v delovno komando v Wildparku, kjer je bilo sicer najmanj dela in najmanj priganjanja, a je bilo število ljudi omejeno. Tu so bili skoraj sami Slovenci. Oblečeni niso bili v zebre, ampak v civilne in vojaške obleke. Ko so odhajali na t. i. plantažo, je to pomenilo, da so tam delali poskuse z rastlinami in gnojili za nadomestke začimb, ki jih Nemčija med vojno ni mogla uvažati. Kapo njihove skupine je bil Poljak Močala, dobrodušnež z ostrim glasom. Nihče od preostalih stražnikov se ni vtikal v njegovo priganjanje zapornikov, ki so si odpočili, čeprav so dajali vtis, da trdo delajo. Sadili so krompir, zelje in drugo zelenjavo. Slovenski duhovnik je rad sabotiral delo, rad je tudi zaspal v grmu in na seneni kopici. Tam je bil tudi 13-letni partizanski kurirček z Dolenjske. Delo v Wildparku je zahtevalo tudi kuhanje in krajo. Obroki so bili skromni, ljudje pa lačni. Najbolj zaželen je bil krompir, zdrobili pa so tudi prepečenec ter stare skorje salame in sira: »*Recept je bil preprost: v lonec si lahko vrgel vse, kar se ti je zdelo užitno, in čimveč si zmetal vanj in čimbolj pestra je bila mešanica, tem bolje je teknila.*« (ibid., str. 133) Kriterij za imenitnost jedi je bila gostota, saj je žlica včasih kar stala v njej. Jed so zabelili s slanino ali s prežganjem; ta najimenitnejša jed v taborišču je vsebovala kombinacijo maščobe, kruha, zaseke, paštete. Najslastnejša jed je bil krompir v oblicah; Francozi so zanj dajali čokolado in kakav. Zaporniki so ta sadež kradli, in čeprav je bila za to dejanje zagrožena smrt, jih to ni motilo. Za vedno mu bo ostal v spominu majhen sicilijanski brivec, ki je bil dober človek, a bi za hrano naredil vse. Nekoč je pojedel njegov pokvarjeni biskvit. Taborišča ni preživel, ker ga je kapo vrgel po tleh, Italijan pa je z glavo udaril ob tračnico.

Franc Jeza se spominja tudi svojega najlepšega in najhujšega dneva v taborišču. Najlepši je bil 6. 6. 1944, ko so se zavezniki izkrcali v Normandiji, najhujši pa sončni dan konec avgusta 1944, ko so v presledkih umirali ruski častniki. Zelo hudo mu je bilo delati v rovih v dachauski podružnici Überlingen, kjer so bili oster dim, vrtanje ter lopate njihova stalnica. Po bolezni pa je moral v pralnici prati perilo z ostanki driske, bilo pa je tudi veliko ušjih jajčec. Tu se mu je spremenil tudi odnos do Nemcev. Nekoč so po delu v gozdu pomagali ženski z otrokom. Nagradila jih je z bogatimi rezinami kruha, ki so bile obložene z maslom in pašteto. Z njimi se je pogovarjala in jim dala roko; to je storil tudi otrok: »*Sovraštvo do celotnega nemškega rodu je v nas kar nenadno, kot po čudežu, popustilo v svoji silovitosti in začeli smo se spet zavedati, da tudi Nemci niso vsi enaki.*« (ibid., str. 214) Zdi se, da je interniranec Jeza otopel, a se je po koncu vojne na ljubljanskih ulicah končno zavedal, da je zares svoboden: »*Sam – koliko časa že nisem imel tega občutka, da lahko zavijam kamor koli, ne da bi kdo zavpil za menoj in ne da bi slišal topotanja sotrpinov pred seboj in za seboj.*« (ibid., str. 246)

IMRE KERTESZ, *BREZUSODNOST*

Da ni bilo lahko tudi madžarskim Judom, je spoznal Imre Kertesz, ko si je moral kot 15-letni gimnazijec prišiti rumeno zvezdo in živeti pri mačehi, saj je oče moral v delovno taborišče. Doma so izgubili tudi trgovino, ki je ni mogel rešiti niti njihov računovodja. Videl je, da morajo judovski fantje delati v tovarni, da jih zaznamuje izkaznica, s katero se legitimirajo, dobivali so manjše obroke hrane. Preden je z bodočimi sotrpini prišel v Auschwitz-Birkenau, je slišal, da so Nemci čisti, pošteni, redoljubni in natančni ter delovni. Tudi sam bi rad delal, znal pa je tudi nekaj nemščine, kar mu je kmalu prišlo zelo prav. Ob prihodu v taborišče so se ženske celo lepotičile, vsem pa se je zdelo čudno, kar so videli – *»resnične jetnike, hudodelce v capastih progastih oblekah, okroglih čepicah, obritih glav«*. (Kertesz, 2003, str. 68) Soglašal je, da bo imel 16 let, in še ni vedel, da bo kmalu eden izmed mnogih … In opazil je avtomobile, ki so čakali na starejše, slabotnejše, onemogle ter matere z majhnimi otroki. Vojaki SS se mu niso zdeli nevarni; pozivali so strojne ključavničarje, dvojčke, telesno prizadete, pritlikavce, celo otroke. V obcestnem vodnjaku se je napil vode, ki je imela nenavadno bodeč okus po kemičnem preparatu. Tudi sam je dobil jetniško obleko ter čepico in cokle, ki so ga tiščale. Juha se mu je zdela neužitna, zato jo je zlil stran. Oficir iz prejšnje vojne jih je poučil, da morajo pojesti vse, ker je to posušena zelenjava, nihče pa ni vedel, ali bo imel naslednjega dne kaj jesti. Tretji dan je na juho že čakal. Margarino si je na kruh pomazal kar s prstom, kos pa je vseboval drobec slame, škripajoča zrnca. Skorja in sredica sta se mu zdeli pečeni iz črnega blata. In vode ni bilo. Zaznal pa je neprijetni vonj iz bližnjega tovarniškega dimnika … Šele kasneje je izvedel, da je to krematorij. A že četrti dan je sedel na vlaku za Buchenwald. Peron ga je spominjal na prijetno podeželsko postajo. Čeprav je bil teren lepši in okolica prijaznejša kot v Auschwitzu, so kmalu občutili brce in vbode s puškinimi cevmi. Ponovil se je postopek sprejema novih zapornikov, *»pri oblačenju pa garderober vsaj s hitrim pogledom oceni tvoje mere«*. (ibid., str. 106) Dobil je platnena rumeni trikotnik ter širok kos traku, kar je moralo biti prišito na prsi. Sredi trikotnika je stal V, kar je pomenilo Madžar. Številk, ki so se jih morali naučiti v nemščini, niso vpisali v kožo. *»Toda v Buchenwaldu se zgodi, da presenetijo človeka z nečim, kar spominja na vročo prežganko. In tukaj sem se tudi naučil, da je obrok kruha v glavnem ena tretjina celote, kakšnega dne je lahko celo polovica – in ne tako kot v Auschwitzu, kjer je vselej četrtinka, včasih pa tudi enopetinski del – in nadalje, da ima obedna juha tudi goščo, v njej pa so lahko mesne nitke, v srečnih primerih celo posamezni koščki mesa.«* (ibid., str. 107) Spali so v šotorih na slami. Žična ograja je bila sicer brez elektrike, a so jih opozorili, da bi jih ob pobegu napadli ovčarji. Ker se je njegov priimek končal pred črko M, se je kmalu znašel v podeželskem taborišču

Vhod v taborišče Dachau. (Foto: Bojana Modrijančič Reščič.)

Slika taboriščnikov. (Foto: Bojana Modrijančič Reščič.)

Zeitz, ki ni imel krematorija, imel pa je bodičasto ograjo in štiri stražne stolpe. Tu je dobil prvo klofuto, ker se je pogovarjal. Spoprijateljil se je s sojetnikom Bandijem Citronom, ki je prišel iz kazenske čete v Ukrajini, kjer je pobiral mine. Zavedal se je, da so v jetništvu pomembni red, način življenja, primerno obnašanje, življenjska krepost ter neuklonljivost. Ob težkem delu si si moral znati vzeti nevidni odmor. Spoznal je, da je v preteklosti živel kar tja v en dan: bil je izbirčen pri jedi, bil je jabolko spora med očetom in materjo. In spoznal je, da biti jud pomeni tudi moliti kadiš za umrle, ki ga ni znal. Lakota ga je izzivala, saj bi zanjo naredil vse; jedel bi tudi les, železo, kamenje. Jedel je pesek, travo, za drobceno čebulo si moral plačati dva kosa kruha. Za enako ceno so iznajdljivi prodajali tudi sladkorno peso in repo. Od Finca je kupil krompirjeve olupke: »*Običajno je njegova cena dve rezini kruha ali margarine, on pa je prosil polovico večerne juhe.*« (ibid., str. 139) Dobil je garje, lesene cokle so ranile noge. »*Poslednje sredstvo pa so udarci: z njimi se konča sleherna reč – pa če jih pričakuješ ali ne, doletijo te nepričakovano, vseeno, če so izzvani ali pa bi se jim rad izognil.*« (ibid., str. 143) To je občutil, ko je izpustil vrečo cementa, čeprav je tehtala le 10–15 kilogramov. Kmalu je tudi on otopel, bil je razdražljiv. Zgrozil se je pri operaciji vnetega kolena, ki je potekala brez narkoze, ko kljub razkužilu niso menjali povojev in ko je voda sprala umazanijo z oblačili vred. Skoraj je že obupal, ko so se uši in bolhe zajedle v njegovo rano, a so ga zopet poslali v Buchenwald. Tega je bil zelo vesel. Občutil je toplo vodo, kavo, šestinko kruha. Prevezo so mu končno le zamenjali s papirjem. Francoski zdravnik mu je dal kocko sladkorja. Če bi znal francoščino, bi dobil dve: »*Šele tedaj sem doumel tisto, na kar so me doma vselej opozarjali, kako pomembna je izobraženost, zlasti pa znanje jezikov, ni kaj.*« (ibid., str. 165) Ko je šel bos v ordinacijo, da bi ga pregledal zdravnik, je na prikolici videl »*nekaj štrlečih zmrznjenih rumenkastih udov, posušenih delov telesa*« (ibid., str. 190). Frizerji sploh niso spali, ko so prihajali novi transporti ljudi, da bi jih ostrigli. Da so svobodni, pa je le spoznal, ko jih je striček Miklos vodil s pomočjo ameriške vojske. Dobrosrčnež mu je kupil vstopnico, da bi se lahko peljal s tramvajem, saj ni imel denarja. Stric Fleischmann mu je povedal, da je oče umrl v Mauthausnu, mačeha se je ponovno poročila, mama pa ga je nestrpno pričakovala. Teta mu je prinesla njegovo najljubšo jed »*z mastjo namazan kruh, posipan z rdečo papriko in okrašen z obročki čebule*« (ibid, str. 214). Stric mu je svetoval, naj pozabi na grozote, on pa je delal korak, kot ga je delal, ko je bil v vrsti v sredini in so razporejali za v plinske celice ... Njegova mladost in sreča pa sta ostali v taborišču.

GROZOTE, OB KATERIH VSAKDO OSTANE BREZ BESED

Dijaki so strnili svoja razmišljanja in povedali, da jih vedno znova pretrese dejstvo, kaj lahko človek počne človeku. In če bi se uprli, pravijo, bi pokončali tudi nadrejene: »*A nedoumljivo je dejstvo, da so delali poskuse na živih ljudeh in da doktorjem to sploh ni bilo mar. Kako lahko zbiraš tetovirano kožo, porabiš pepel ljudi, komandant Mauthausna je celo sinu dal pištolo, da se bo že kot otrok naučil streljati tiste, ki so drugačni. Saj smo bili tudi mi majhni in počeli neumnosti, a taka norost … To je strašno, grozno.*« Iz knjige *Od tod so*

bežale še ptice, v kateri sta Lojze Krakar ter Milan Kumar zbrala dokumente iz nacističnih koncentracijskih taborišč, sem jim prebrala dve kitici pesmi *Pesnikovo drevo v taborišču smrti*, ki jo je napisal Lojze Krakar:

»Tu je nekoč poet in velikan
zamišljeno sedel, smo govorili,
in njim, ki zdaj so svet na križ pribili,
pel o ljubezni, sam ljubezni vdan.

Je vedel, da bo tisočglavi zmaj
kdaj vstal iz njih, ki vanje je sejal
vse, kar so pokončali v sebi zdaj?« (Krakar in Kumar, 1962, str. 41)

Bodeča žica, ki še danes opozarja. (Foto: Bojana Modrijančič Reščič.)

Saj res, so rekli, ko sem omenila velikega Goetheja. Z njim povezujejo pojem romantičnega junaka, ki je sicer notranje lep, poln čustev, a v sporu z družbo. Razkol med ideali in stvarnostjo oz. svetobolje je občutil tudi njegov Werther v romanu *Trpljenje mladega Wertherja*. Dijakom povem, da v Weimarju, kraju, kjer sta hodila velika Nemca Goethe in Schiller, še nisem bila. A iz knjige *Od tod so bežale še ptice* tudi oni izvedo, da se je Goethe rad sprehajal po poti do griča Ettersberg, za katerim leži Buchenwald. Danes pelje tja cesta, ki ji pravijo Krvava pot, saj kri jetnikov vpije po pravici. Ob mojih besedah, ki sem jih prebrala v knjigi, so tudi dijaki 4. letnika smeri računalniški tehnik ostali brez besed: *»Po Goethejevih stopinjah so prišli iz Weimarja na Ettersberg od leta 1937, ko so tu začeli postavljati nekaj kakor velikansko tovarno – tovarno posebne vrste, stotisoči ljudi. Vsi ti stotisoči so bili – ljudje. Toda tudi tisti, ki so jih tu začeli ubijati, so bili – ljudje. In ravno to je strašno! Weimar je simbol veličine človeškega duha; Buchenwald na Ettersbergu pa je podoba temnega prepada, v katerega lahko zgrmi podivjani človek.«* (ibid., str. 46)

SKLEP

Tudi ob učiteljevem pripovedovanju o holokavstu, ekskurziji in ogledu kraja trpljenja se prepletata šolska predmeta slovenščina in zgodovina. Pri slednji pisci-priče ob drugi svetovni vojni pripovedujejo o Slovencih, marsikaj pa izvemo tudi o madžarskih Judih, ki jih je označevala rumena zvezda. Zloglasna taborišča Mauthausen, Dachau ter Buchenwald niso le kraji razčlovečenja, pač pa tudi prostor, kjer je moral človek poskrbeti za tovariša, ko ju je združilo trpljenje. Zgodovina tudi v preteklosti oriše bolezni, trpljenje, boj za preživetje, vedno pa poudari, da je človek središče dogajanja in vanj posega. S svojim razumom včasih preseže meje razumskega, saj njegovo delovanje deluje blazno. In blazno je bilo ravnanje nacistov v času holokavsta. Da je pomanjkanje hrane ter iskanje

uši lahko mučilno sredstvo, da so bili mučni tudi poskusi na ljudeh. In da so bili dimniki tisti, ki so dali pečat trpljenju v taboriščih in življenjskim usodam. Predmet slovenščina pa z branjem, razmišljanjem, pripovedovanjem in aktualizacijo ponuja široko področje védenja o zgodovinski snovi. Naslovniki dijaki se odzivajo na učiteljevo oz. tvorčevo sporočilo. Skušajo ponotranjiti dogajanje z esejističnim razmišljanjem o zgodovinski snovi. Ponudijo svoje zaključke ter aktualizirajo dogajanje ob ogledu kraja dogajanja v preteklosti, Dachaua. Učitelj slovenščine dopolni njihovo védenje s pripovedovanjem o drugem kraju trpljenja, torej Mauthausnu. Spodbuja dijake, da se aktivno vključijo v pogovor, uporabljajo zborni jezik ter tako utrjujejo zgodovinsko snov, ki jo nadgradijo s poročilom o ekskurziji. Čeprav danes računalnik velikokrat zamenja knjigo, je le-ta pri slovenščini zelo dobrodošla. Dijakom ponudi možnost estetskega doživljanja ter spoznavanje tujega prostora, ki se je zapisal v zgodovino. Pri pripovedovanju dijaki uporabljajo besedni in nebesedni jezik, spoznajo pomen prevedene literature v slovenskem prostoru, znajo razložiti metaforični naslov, če je to potrebno. In biti kritični tako do zapisane besede kot tudi zgodovinskega časa.

VIRI IN LITERATURA

Jeza, F. (1985). *Spomini iz taborišča*. Trst: Goriška Mohorjeva družba.
Katalog znanja. Slovenščina (2010). Srednje strokovno izobraževanje.
Katalog znanja. Zgodovina (2007). Srednje strokovno izobraževanje.
Kertesz, I. (2003). *Brezusodnost*. Ljubljana: Študentska založba.
Krakar, L. in Kumar, M. (1962). *Od tod so bežale še ptice*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
Utović, M. (1980). *Mauthausen*. Ljubljana: Partizanska knjiga.

Mojca Logar
Biotehniški center Naklo

VEČ KOT ČEBELARJENJE – PROJEKTNO DELO, PRILOŽNOST ZA KREPITEV PODJETNOSTI

Mojca Logar
Biotechnical Centre Naklo

MORE THAN JUST BEEKEEPING – PROJECT WORK, OPPORTUNITY FOR STRENGTHENING ENTREPRENEURSHIP

IZVLEČEK

Projektno delo je v srednjih šolah pogosta praksa. Izvede se lahko v okviru mednarodnih projektov, šolskih projektnih dni, izmenjav ali drugih učnih situacij, ki jih ustvarja vsaka šola posamično. Tedaj se srečujemo z drugačnimi oblikami pouka, realnimi nalogami, situacijami in izzivi, ki jih izvedemo skupaj z domačimi dijaki, če je projekt mednaroden, pa sodelujemo tudi s tujci. Pri tem se krepijo socialni stiki, veščine in kompetence, za katere menimo, da niso naša najboljša vrlina, postanejo vsakdanje. Dijaki, starši in profesorji sodelujemo kot usklajeni timi brez poudarjanja nadrejenega oz. podrejenega položaja, z istim ciljem, nalogo čim bolje opraviti. Čebelarstvo in z njim povezane podjetniške veščine so bili tema projektnega tedna na Biotehniškem centru Naklo, ki je bil sicer del širšega mednarodnega projekta *Skills4life*.

Ključne besede: čebelarjenje, dodana vrednost, podjetniške veščine, avtentično učenje, projektno delo

ABSTRACT

Project work is a common practice in secondary schools. It can be implemented within the context of international projects, school project days, exchanges, or other learning situations created by each school individually. During project work, we encounter different types of lessons, real-world tasks, situations and challenges which we carry out together with local secondary school students, or, if it is an international project, also with foreigners. By doing so, we strengthen the social contacts, skills and competencies at which we do not excel, thus making them customary. Secondary school students, parents and professors work together as coordinated teams without any notions of superior or subordinate positions, with the same goal of getting the job done as best as possible. Beekeeping and the related entrepreneurial skills were the topic of a project week at the Biotechnical Centre Naklo, which was a part of the broader international project *Skills4Life*.

Keywords: beekeeping, added value, entrepreneurial skills, authentic learning, project work

UVOD

Projektno delo je učna praksa, ki jo na mnogih šolah uvajamo z namenom ustvariti pouk bolj avtentičen, problemski, usmerjen k ciljem, ker se ob tem dijaki soočijo z realnimi učnimi izzivi in problemi. Mednarodni projekti so za vsakega organizatorja velik zalogaj, za dijake pa izziv in priložnost za spoznavanje načina življenja in šolanja v tujini, ogledajo si lahko velike korporacije in se kot gostitelji spopadejo z vsemi izzivi organizatorja in gostitelja. Pri projektnem delu se prepletajo veščine in učne vsebine različnih predmetov in učnih sklopov. Vse, kar je tako ali drugače povezano s čebelami in čebelarjenjem, je odličen primer, kjer se lahko prepletajo zgodovina, geografija, biologija, kemija, fizika, tuji jeziki, slovenski jezik, glasba, podjetništvo, likovna umetnost in še kaj.

PROJEKT *VEČ KOT ČEBELARJENJE* KOT PODJETNOSTNI IZZIV

Biotehniški center Naklo je ustanova, ki združuje srednjo šolo, višjo šolo in medpodjetniški center. Tako je v okviru medpodjetniškega centra posebna enota projektna pisarna, ki formalno uredi vse organizacijske podrobnosti za prijavo projektov in pisanje poročil. Vsebino in izvedbo projektov pomagamo pripravljati srednješolski profesorji, namenjeni pa so seveda dijakom in študentom. Največ projektov se izvaja v okviru programa Erasmus+.

Projekt *Več kot čebelarjenje* je bil del mednarodnega projekta *Skills4life*, ki je trajal od 1. 9. 2017 do 31. 8. 2020. Partnerske šole so bile: iz Nemčije Kaufmänische Schule Geislingen (šola se nahaja v kraju Geislingen an der Steige), iz Belgije šola Onze – Lieve – Vrouw – Presentatie – Secundair Onderwijs (OLVP) (šola se nahaja v mestu Sint-Niklaas v vzhodni Flandriji) in Biotehniški center Naklo iz Slovenije. Cilji programa so bili iskanje in razvijanje ključnih kompetenc za aktualne poklice prihodnosti. Seznanjamo se z možnostmi in načini samozaposlitve in krepimo kompetence podjetnosti. Šole so iz različnih držav, kjer so standardi in načini življenja drugačni, zato obstajajo tudi različne možnosti, načini in potrebe zaposlovanja mladih. Zelo pomembno je, da se šole med seboj povežemo in se druga od druge učimo.

Končni cilj projekta je bila izdelava računalniške aplikacije, ki bo mladim služila kot pomoč za izbiro pravega študija in poklica.

GOSTOVANJA V NEMČIJI IN BELGIJI

V projektu smo izvedli štiri mobilnosti, dve v Sloveniji, eno v Nemčiji in eno v Belgiji. Prva mobilnost v Nemčiji se je imenovala *Teden orientacije*, v njenem okviru pa so dijaki izvedli miniraziskavo, kateri poklici in kompetence bodo v prihodnosti aktualni. Shemo poklicev smo pripravili s pomočjo aplikacije Padlet. Obe šoli sta ekonomski gimnaziji. Nemška šola pri svoji vsakodnevni praksi sodeluje s podjetjem WMF, v katerem izdelujejo posodo. Dijaki se učijo praktičnih situacij dela v nadzoru v proizvodnji, kadrovski službi. Udeležili so se dneva odprtih vrat na tamkajšnji univerzi.

Projektni teden v Belgiji, ki so se ga udeležili dijaki in profesorji mentorji iz vseh sodelujočih šol, je bil usmerjen kot priprava na pogovor za službo. Vsi dijaki udeleženci izmenjave so izvedli simulacijo pogovora za službo v angleškem jeziku z vsemi ustreznimi prošnjami in izdelki. Ogledali smo si proizvodnjo tovornjakov Volvo v Gentu. Dijaki domačini so se preizkusili v vlogi vodnikov po mestu, gosti pa so izvedli fotonatečaj. Po ogledu proizvodnje nas je sprejel kadrovik in se pogovoril s skupino mladih. Na vprašanje, katere spretnosti in kompetence so pri iskanju zaposlitve v podjetju Volvo najbolj iskane in zaželene, smo večinoma odgovarjali: znanja s področja strojništva, elektronike, računalništva. Na koncu je kadrovski vodja odgovoril, da so vsa ta znanja zelo zaželena, ključne pa so mehke veščine, kamor spadajo komunikativnost, timsko delo, sodelovanje v skupini in reševanje problemov.

BODIMO PODJETNIKI – PODJETNOSTNI TEDEN V SLOVENIJI

Tretja mobilnost je bila izvedena v Sloveniji. Poimenovali smo jo *Let's do business* ali *Bodimo podjetniki.* Glede na orientacijo šole in naše izkušnje smo si zamislili podjetniško prakso, ki temelji na odnosu do okolja, tradiciji in malem družinskem podjetništvu, ki je za Slovenijo zelo pomembno. Izbrali smo čebelarjenje. 20. maj je svetovni dan čebel, ki ga je na pobudo Slovenije (in Čebelarske zveze Slovenije) razglasila Organizacija združenih narodov. Spominjamo se Antona Janše kot prvega učitelja čebelarjenja na dunajski poklicni šoli. O tem se pri pouku zgodovine učimo v 2. letniku gimnazije, pri poglavju o reformah Marije Terezije in Jožefa II. Zelo poudarimo, kako so bili tedaj odprti za različna znanja. Žirovnica je bila tedaj majhna vas, Anton Janša pa je dobil pomembno službo na Dunaju, izključno zaradi svojega znanja (Štih idr., 2016). Pomen čebel za okolje je morda še pomembnejši kot sama pridelava medu. Opraševanje sadja in zelenjave brez čebel in čmrljev daje zelo majhen pridelek in celotna vloga čebel v trajnostnem in sonaravnem donosu do okolja je izjemno pomembna. Prav v tem vidiku smo Slovenci lahko zgled večjim narodom in državam in prav tu smo tudi zelo uspešni. Ogledali smo si Čebelarski muzej v Radovljici, kjer so se dijaki preizkusili v vlogi vodnikov po muzeju. Prav tako so se kot vodniki izkazali z vodenjem po Bledu. Popoldan smo spoznali družinsko podjetje Logar Trade d. o. o., kjer že 30 let vodijo proizvodnjo opreme za čebelarje iz nerjaveče pločevine. Glavnino proizvodov prodajo na tujih trgih. Proizvodnjo in trgovino je predstavil sin, ki je bil enake starosti kot naši dijaki.

Družinsko podjetje Logar Trade d. o. o. v Šenčurju. (Vir: Arhiv BC Naklo.)

Dijaki se preizkušajo kot vodniki po Bledu in v Čebelarskem muzeju v Radovljici. (Vir: Arhiv BC Naklo.)

Več kot čebelarjenje – projektno delo, priložnost za krepitev podjetnosti

Medexova prodajalna na Miklošičevi cesti v Ljubljani. (Vir: Arhiv BC Naklo.)

Vodja trženja predstavlja podjetje Medex. (Vir: Arhiv BC Naklo.)

Svoj čebelnjak in delo s čebelami je predstavil bivši dijak BC Naklo. (Vir: Arhiv BC Naklo.)

Drugi dan smo obiskali podjetje Medex – najstarejše podjetje v Sloveniji, ki se ukvarja s prodajo in izvozom medu in čebeljih proizvodov. Žal nam niso mogli predstaviti laboratorijskega dela podjetja, tako smo lahko pobliže spoznali njihovo prodajalno na Miklošičevi ulici v Ljubljani, kjer nam je vodja trženja predstavila podjetje. Zaposlujejo mlade različnih strok, s področja biotehnologije, živilstva in prehrane, ekonomije, kemije, strojništva. Podjetje je izvozno usmerjeno in tudi v njem so timsko delo, komunikacija in projektno delo zelo pomembne veščine in kompetence.

Sledil je ogled Ljubljane, kjer so se dijaki zopet preizkusili v vlogi vodnikov. Popoldan smo obiskali bivšega dijaka, ki ima v Kresnicah pri Litiji svoj čebelnjak. Predstavil je delo čebelarja, biologijo čebel in ponudil svoj med, ki je prejel številne nagrade za kakovost. Dijak je končal študij gozdarstva in čebelari z veliko odgovornostjo in skrbjo za naravo.

Tretji dan smo na šoli izvedli delavnice, kjer smo izdelali različne izdelke, ki vsebujejo med ali čebelje proizvode. V narodnostno mešanih skupinah so dijaki izdelali medeno kremo, medeni vazelin, medeno milo, spekli so medenjake, poslikali so panjske končnice in izdelali medene sveče. Obe gostujoči šoli sta ekonomski gimnaziji, tako da v svojih rednih programih in predmetih nimajo tovrstnih ročnih aktivnosti. Vse jim je bilo zelo novo in nenavadno. Niso vajeni, da lahko človek kakšno stvar za vsakdanjo uporabo izdela sam, kaj šele da bi iz tega lahko ustvaril posel. Doma jih pripravljajo za delo v velikih podjetjih. Tako smo združili znanja biologije, kemije in laboratorijskega dela, likovne umetnosti, in zgodovine. Čebelarstvo in čebele nudijo še več možnosti medpredmetnega sodelovanja. Lahko bi se učili, kako ravnati ob čebeljem piku, vključili bi lahko glasbo in književnost, geografijo z razširjenostjo panjev in čebelarjenja kot gospodarske panoge po svetu, lahko bi se ukvarjali z avtohtonimi in invazivnimi medonosnimi rastlinami, izdelovali bi lahko satnice in še kaj bi se našlo.

Četrti dan so imeli gostujoči profesorji uro ekonomije. Izdelke smo ustrezno embalirali, dodali smo jim deklaracije, izračunali cene in jih pripravili za prodajo. Izdelke smo prodali na dobrodelnem večeru in drugih decembrskih prireditvah na šoli, vsak dijak jih je nekaj lahko odnesel domov. V šolski sklad smo prispevali 300 evrov izkupička. Želeli smo jim predstaviti dodano vrednost nekega izdelka. Osnovni proizvod čebelarja je med. Kilogram medu je na trgu vreden približno 13 evrov. Iz kilograma medu lahko pripraviš sto mil, več kilogramov medenjakov. Čebelji vosek ima nizko ceno, predelan v kreme in vazeline pa mnogo večjo. Dodati moraš še druge sestavine in človeško delo, vrednost prodanih izdelkov, v katerih je kilogram medu, pa je mnogo večja od osnovne sestavine, kilograma medu. Dodana vrednost zahteva dodatno znanje in spretnosti, to pa prinaša večji zaslužek (Maurya, 2016).

Zadnji dan smo pripravili uradni zaključek projektnega tedna s podelitvijo certifikatov, tiskovno konferenco in poslovilno zabavo za vse vključene dijake in profesorje. Vse potrebno (pogostitev, program, zabava) so v celoti pripravili dijaki sami, kar je prav tako za tujce zelo nenavadno. V tujini so nas povabili v gostilno ali pa najeli gostinca, ki je pripravil pogostitev v šoli. Gostoljubnost in domačnost, ki jo lahko ustvariš v domačem okolju, je nekaj, kar znamo pri nas v Naklem zelo dobro pripraviti. Tujci in gostje to zelo cenijo.

Dijaki izdelujejo medeni vazelin. (Vir: Arhiv BC Naklo.)

Izdelava medenjakov. (Vir: Arhiv BC Naklo.)

Barvanje panjskih končnic. (Vir: Arhiv BC Naklo.)

Tabela: Kompetence EntreComp in aktivnosti dijakov v projektnem tednu

VRSTA KOMPETENCE	STOPNJA DOSEGANJA KOMPETENCE	DELO DIJAKOV V PROJEKTNEM TEDNU
A. ZAMISLI IN PRILOŽNOSTI		
Odkrivanje priložnosti	Dijaki najdejo priložnosti za ustvarjanje vrednosti za druge.	Čebelarjenje je močna dejavnost na Slovenskem, prav tako laboratorijsko delo na šoli, tako smo se domislili izdelave konkretnih izdelkov.
Ustvarjalnost	Dijaki razvijejo raznolike zamisli, ki bodo ustvarjale vrednost za druge.	Vrednost za sovrstnike so bili že sama dijaška vodenja, predstavitev panja, vsi konkretni izdelki so le še nadgradnja – ideja, ki se uresniči.
Vizija	Dijaki si zamislijo želeno prihodnost.	Predstavljali smo si, da bi to bila lahko nova linija rednih proizvodov v šolski trgovini.
Vrednotenje zamisli	Dijaki razumejo in cenijo vrednost izdelkov.	Med samo delavnico smo razumeli, da tujcem naravni in domači izdelki niso pomenili toliko kot našim dijakom.
Etnično in trajnostno razmišljanje	Dijaki prepoznajo vpliv svojih odločitev in vedênja v skupnosti in okolju.	Spoznali so pomen čebelarjenja za okolico. Tujci prihajajo iz velikih mest, njihovo poznavanje trajnostnega in sonaravnega vpliva čebelarjenja na okolje je bilo zelo majhno.
B. VIRI		
Samozavedanje in samoučinkovitost	Dijaki izkoristijo svoje prednosti in slabosti.	Prednost je usmeritev naše šole – biotehniška gimnazija, ki razvija odnos, spretnosti in znanja do okolja in ima možnosti za izdelavo različnih izdelkov.
Motiviranost in vztrajnost	Dijaki vložijo trud in sredstva v sledenje svoji strasti in ustvarjanje vrednosti za druge.	Dijaki gostitelji so morali tujce navdušiti za aktivnosti, ki so jih počeli prvič, niti niso o njih veliko vedeli.
Vključevanje virov	Dijaki zberejo in upravljajo različne vrste virov za ustvarjanje vrednosti za druge.	Dijaki so morali upravljati s spretnostmi, znanji in izkušnjami (laboratorijsko delo, veščine vodenja, embaliranja izdelkov, izdelovanja sveč), da so v različnih timih ustvarili nove proizvode.
Finančna in ekonomska pismenost	Dijaki pripravijo proračun za enostavno dejavnost.	Izračunati so morali, kakšna bi bila lahko cena posameznega izdelka, ki so ga ponudili na dobrodelnem večeru. Cena je bila postavljena kot priporočljiv prostovoljni prispevek.
Vključevanje človeških virov	Dijaki prepričajo, vključijo in navdušijo druge, da ustvarijo pogoje za ustvarjanje vrednosti.	Vedno je ključna naloga, kako za neko idejo navdušiš svoj tim, ki mu vsi sledijo.
C. K DEJANJEM		
Prevzemanje pobude	Dijaki rešujejo probleme, ki vplivajo na njihovo skupnost.	Medonosnih avtohtonih rastlin je zaradi vplivov na okolje vedno manj, zato sta čebelarjenje in z njim biotska raznovrstnost tako pomembna.
Načrtovanje in upravljanje	Dijaki izdelajo akcijski načrt, ki identificira prednostne naloge in mejnike za doseganje ciljev.	Za vse terensko, praktično in laboratorijsko delo se je bilo treba predhodno uskladiti in se posvetovati, katere so prednostne naloge.
Obvladovanje negotovosti	Ob preizkušanju novih stvari dijakov ni strah narediti napake.	Pri praktičnem delu se lahko zgodi, da izdelek ne uspe, kot smo predvideli.
Sodelovanje	Dijaki enakovredno delajo v timu.	Delovni timi so bili narodnostno mešani, vendar je običajno, da je dijak domačin malo bolj aktiven član tima, lahko bi rekli vodja.
Izkustveno učenje	Dijaki razmislijo in ovrednotijo svoje dosežke in neuspehe ter se iz njih kaj naučijo.	Tuji dijaki so bili navdušeni nad nečim novim, takšnih delavnic še niso izvajali.

(EntreComp: Okvir podjetnostne kompetence, 2019.)

PODJETNOSTNE KOMPETENCE ENTRECOMP IN AKTIVNOSTI DIJAKOV

Projektni teden je bil izveden s številnimi aktivnostmi, ki so krepile kompetence podjetnosti. Različne naloge lahko razvrstimo prav med vse kompetence EntreComp, od idej in priložnosti do iskanja virov in ukrepanja. V nadaljevanju v tabeli predstavljamo, katere podjetnostne kompetence glede na evropski okvir podjetnostne kompetence EntreComp smo razvijali in spodbujali v okviru projekta o čebelarjenju.

Izdelki, pripravljeni za prodajo. (Vir: Arhiv BC Naklo.)

Po drugi strani je to primer avtentičnega učenja, kjer smo naloge in cilje dosegli po modelu AMT (izgrajevanje – acquisition, osmišljanje – making meaning in prenos – transfer (Brodnik, 2019). Dijaki so se soočili z avtentičnim pristopom kot muzejski kustosi, dijak sam je predstavil družinsko podjetje in dijak sam je predstavil svoj čebelnjak. Kot turistični vodniki so se preizkusili na primeru vodenja po Bledu in Ljubljani, kot kustosi pedagogi pa z vodenjem po muzeju. Tudi muzeji izvajajo različne muzejske delavnice, morda bi kakega od naših medenih izdelkov lahko izdelali tudi v muzeju, mi smo jih izdelali na šoli. Rezultat so bili konkretni izdelki, ki so bili narejeni na nivoju prodajnega izdelka. Prodali so jih na dobrodelnem večeru in jih nekaj odnesli domov. Naloge so bile medpredmetno zasnovane. Pogovorni jezik je bil ves čas angleški. Pri vodenju so se povezovali z zgodovino, geografijo, etnologijo, sociologijo, javnim nastopanjem. Pri izdelavi izdelkov so povezovali znanja biologije, kemije, umetnosti, pri izdelavi deklaracij znanja živilstva in prehrane, pri računanju cen znanja matematike, ekonomike, pri oblikovanju embalaže znanja likovne umetnosti, pri prodaji pa znanja trženja in poslovne komunikacije. Da so opravili vse zastavljene naloge, so morali medsebojno sodelovati in situacija je bila več kot realna, avtentična.

SKLEP

Univerze in kasnejši delodajalci pričakujejo od mladih vse več kot le visoko število točk na maturi, kar je sicer nujen pogoj za vstop na želeno fakulteto. Mladim moramo zato v času šolanja omogočiti, da pridobijo tudi paleto procesnih znanj. Na univerzah in pri kasnejših delodajalcih so tako najbolj iskane veščine kompetence in miselni procesi, kot so kritično mišljenje, kreativnost, presojanje in odločanje, pogajanje in timsko delo, reševanje kompleksnih problemov idr. Učitelji se lahko ves čas sprašujemo in preverjamo, kakšne situacije ustvarjamo pri pouku zgodovine ali drugega predmeta, ki ga poučujemo, da dijaki lahko krepijo navedene veščine, kompetence in miselne procese. Vsekakor z aktivno vlogo dijakov, ki berejo knjige, gledajo filme in o tem pišejo kritične eseje, izdelajo intervjuje, pripravljajo javne tribune, pišejo javna pisma, ustvarjajo izdelke, se preizkušajo kot vodniki, kustosi, podjetniki. Z znanjem smo ustvarili nekaj novega. Reševali smo probleme, mogoče smo komu utrnili idejo, kako priti do lastne zaposlitve.

VIRI IN LITERATURA

Čebelarski muzej Radovljica. Pridobljeno s https://mro.si/muzeji-in-zbirke/cebelarski-muzej/.
Medex Ljubljana. Pridobljeno s https://www.medex.si/o-podjetju/predstavitev.
Logar Trade d. o. o. Pridobljeno s http://www.logar-trade.si/.
Biotehniški center Naklo. Pridobljeno s http://www.bc-naklo.si/projekti/mednarodni-projekti/erasmus/skills4life/.
Brodnik, V. (2019). Avtentično učenje zgodovine. V: *Zgodovina v šoli*. Letnik 26 (1). Ljubljana: Zavod RS za šolstvo, str. 3–18.
Polšak A. (ur.) (2019). *EntreComp: Okvir podjetnostne kompetence*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
Mlacovič, D. in Urankar, N. (2010). *Zgodovina 2: Učbenik za zgodovino v 2. letniku gimnazij*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
Učni načrt. Zgodovina: Strokovna gimnazija (2008). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo. Pridobljeno s http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2019/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_zgo_210_ur_strok_gimn.pdf.
Štih, P., Simoniti, V. in Vodopivec, P. (2016). *Slovenska zgodovina: od prazgodovinskih kultur do začetka 21. stoletja*. Ljubljana: Modrijan.
Češnovar, T. (2015). *Podjetništvo za mlade raziskovalce*. Ljubljana: Fakulteta za strojništvo.
Maurya, A. (2016). *Delaj vitko: od načrta A do načrta, ki deluje*. Ljubljana: Pasadena.

Dr. Marijan Dović
ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede

SENCE PREŠERNOVEGA KULTA: KANONIZACIJA NACIONALNEGA PESNIKA IN »*SLOVENSKI KULTURNI SINDROM*«

Marijan Dović, PhD
Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Institute of Slovenian Literature and Literary Studies

THE SHADOWS OF THE PREŠEREN CULT: THE CANONIZATION OF A NATIONAL POET AND "*SLOVENIAN CULTURAL SYNDROME*"

IZVLEČEK

Najpomembnejši slovenski romantični pesnik France Prešeren je bil v desetletjih po smrti kanoniziran v nespornega nacionalnega pesnika in kulturnega svetnika. Njegov kult, ki je vrhunec doživel v začetku 20. stoletja, je bil podoben kot drugi evropski kulti nacionalnih pesnikov: v tem Prešernov primer še zdaleč ni izjemen. Toda njegovo ustoličenje v slovenskem kulturnem prostoru je bilo vendarle bolj temeljito in daljnosežno, saj je z njim visoka ljubezenska poezija postala ključna, celo odločilna sestavina pripovedi o nastanku slovenskega naroda. V tej razpravi skušam pokazati, zakaj je bilo to mogoče in kakšne so bile stranske posledice t. i. slovenskega kulturnega sindroma – zlasti za tiste, ki so ostali v senci mogočnega kulta nacionalnega pesnika. Med njimi niso bili le potencialni Prešernovi pesniški tekmeci (Vodnik, Koseski, Vraz), temveč tudi jezikoslovci (Kopitar, Miklošič) ter politiki in voditelji narodnega gibanja – posebej očitno Janez Bleiweis, nekdanji »*oče slovenskega naroda*« in prvi slovenski politik z nastavki kulta osebnosti, ki je bil postopoma »*dekanoniziran*« v obrobnega konservativnega veterinarja brez občutka za poezijo.

Ključne besede: France Prešeren, nacionalni pesnik, kulturni svetnik, narodno gibanje, Janez Bleiweis

ABSTRACT

The most important Slovenian poet of the Romantic movement, France Prešeren was canonized, in the decades following his death, as a national poet and cultural saint. His cult, which reached its peak at the beginning of the 20th century, was similar to other cults of European national poets – in this aspect, Prešeren is not at all exceptional. However, his inauguration in the Slovenian cultural space was greater and more far-reaching as his high love poetry became the key, even crucial, component of the story of the Slovenian independence. The article tries to demonstrate why this was possible and what the by-product of the so-called Slovenian cultural syndrome was – especially for those remaining in the shadow of Prešeren's mighty national poet cult. These included not only his potential poetic rivals (Vodnik, Koseski, Vraz), but also linguists (Kopitar, Miklošič), politicians and national movement leaders, particularly Janez Bleiweis, former father of the Slovenian nation and the first Slovenian politician with a cult personality, who was gradually decanonized to a conservative veterinarian with no talent for poetry.

Keywords: France Prešeren, national poet, cultural saint, national movement, Janez Bleiweis

Prešeren, upodobljen kot nebeščan, in njegova prerokba »*Vremena Krajnzam bodo se sjalnile*«, Hinko Smrekar, po letu 1932. (Vir: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede.)

UVOD

Doslej zbrani podatki o evropskih nacionalnih pesnikih, njihovih kultih in njihovi kanonizaciji v t. i. kulturne svetnike nam omogočajo, da ob slovenskem primeru pesnika Franceta Prešerna natančneje premislimo tudi širše družbene implikacije kanonizacijskih procesov, ki jih v svojem modelu kanonizacije imenujem *effectus*.[1] Takšna metaliterarna »*učinkovanja*« figure nacionalnega pesnika in kulturnega svetnika se deloma razkrijejo že, če si podrobneje ogledamo Prešernov *cultus*: potrdi se izjemen pomen Prešernove kanonizacije tako z vidika oblikovanja (nacionalne) skupnosti (interpelativna moč kulta, identifikacija s sočastilci, ugodje v kolektivnih ritualnih praksah), njenega kolektivnega imaginarija (kolektivni spomin, zgodovinska zavest, predloga za medbesedilne navezave), prostorskega in časovnega označevanja (osvajanje in nacionalizacija geografskega prostora s konstelacijo spominskih krajev, reorganizacija sekularnega koledarja) in nazadnje tudi politične transformacije (prerazporejanje različnih vrst kapitala, legitimiranje nove družbene elite, novi vzorci kohezivnosti).

Vse to je v splošnem značilno tudi za kulte kulturnih svetnikov, ki jih zasledimo po Evropi – torej še zdaleč niso slovenska posebnost. Pa vendar se je v zvezi s Prešernom težko znebiti vtisa, da je kult nacionalnega pesnika v slovenski literarni kulturi *bolj invazivno* kot drugod zasenčil preostale kandidate za nacionalistično veneracijo. Zdi se, kot da bi Prešeren v svojem posmrtnem kulturnem življenju nekako »*povozil*« druge kandidate za »*slavne može*«, ki so se v času po marčni revoluciji protagonistom nacionalnega gibanja še kazali v razmeroma širokem spektru. Ugotovitve te študije bi torej vsaj na prvi pogled pritrjevale široko uveljavljeni predpostavki o Slovencih kot *pesniškem narodu*, ki se je samoutemeljeval zlasti v (Prešernovi) poeziji.

Pripoved o *rojstvu naroda iz duha poezije*, ki se tako priročno reciklira v govorih ob kulturnem prazniku, a tudi ob drugih priložnostih, danes deluje kot neka neproblematična, čisto nevtralna *evidenca*. Tudi po letu 1991 zveni kar nekako samoumevno, kar je denimo Denis Poniž zapisal, da se je »*slovenski narod, zaradi znanih zgodovinskih dejstev, prvenstveno utemeljeval v jeziku in v njegovi najvišji substanci, poeziji*« (1994, str. 43). Tako seveda ne misli le omenjeni literarni zgodovinar: gre za splošno razširjeno prepričanje, intelektualno *obče mesto*. Toda ali je takšno klišejsko samopodobo res mogoče posvojiti povsem brez pridržkov? Dosedanje ugotovitve kažejo, da je tu potrebna previdnost. Zato bom v nadaljevanju najprej na novo osvetlil tezo o »*prešernovski strukturi*« oziroma o »*slovenskem kulturnem sindromu*« kot posebnem načinu (samo)razumevanja slovenske literature in njenega odnosa do nacionalnega. Po kritičnem pretresu kvazidiagnostike, ki izhaja iz poudarjanja specifike slovenskih razmer, bom »*sindrom*« nazadnje nemara vendarle potrdil, a ga bom v luči specifične dinamike slovenskega nacionalističnega komemoriranja nekoliko redefiniral.

»*PREŠERNOVSKA STRUKTURA*« IN »*SLOVENSKI KULTURNI SINDROM*«: KRITIČNI POGLED

Široko sprejeta samoopisna figura, ki poudarja ključno vlogo poezije pri oblikovanju slovenskega naroda, je po eni strani duhovna dedinja identifikacijske formule *narod = (visoka) literatura*, ki jo je ob kanonizaciji Prešerna vpeljal Stritar, po drugi strani pa se

1 Model kanonizacije kulturnih svetnikov sem razvil v sodelovanju z domačimi in tujimi sodelavci in ga predstavil v več razpravah in knjigah (najbolj temeljito v Dović, 2017, 4. poglavje, ter Dović in Helgason, 2017, 3. poglavje). Model zajema tri kategorije: 1) *vita* raziskuje prvine, ki so prisotne v umetnikovem življenju in delu kot potencial za kanonizacijo; 2) *cultus* obravnava široko paleto dejavnikov, ki so potrebni za vzpostavitev in reprodukcijo kanoničnega statusa; 3) *effectus* zajema širše družbenozgodovinske učinke kanonizacijskih procesov. O samem konceptu kulturnih svetnikov poleg tega prim. tudi slovenski zbornik *Kulturni svetniki in kanonizacija* (Dović, 2016, ur.). Ta razprava je nastala na povabilo uredništva in prinaša skrajšano in nekoliko predelano sklepno poglavje slovenske knjige o Prešernovi kanonizaciji *Prešeren po Prešernu* (Dović, 2017).

opira na poznejšo nacionalistično pripoved o poltisočletnem nacionalnem zatiranju Slovencev, ki jo ponazarja metafora o habsburški monarhiji kot *ječi narodov*. V stoletju postopnega razvoja je dobila bolj rafinirano podobo sociološke hipoteze, ki jo je mogoče shematično očrtati nekako takole: *a*) slovenski narod se je porajal v okoliščinah močnih asimilacijskih pritiskov, brez lastnih institucij in vzvodov moči oz. oblasti, zato je umetnost – predvsem literarna oz. jezikovna – postala temeljno sredstvo slovenske narodne emancipacije in legitimiranja; *b*) ker pa je pri tem nujno pristala na utilitarno, narodni politiki podrejeno vlogo, je bila v estetskem smislu zavrta in neuspešna. V paradigmatični obliki sta jo artikulirala zlasti Dušan Pirjevec s konceptom »*prešernovske strukture*«, za njim pa še bolj eksplicitno Dimitrij Rupel s tezo o »*slovenskem kulturnem sindromu*«.

Razglednica s Prešernovim ljubljanskim spomenikom iz leta 1905. (Vir: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede.)

Začnimo kar z Ruplovo knjigo *Svobodne besede* iz leta 1976, ki nosi značilen podnaslov »*Sociološka študija o slovenskem leposlovju kot glasniku in pobudniku nacionalne osvoboditve v drugi polovici devetnajstega stoletja*«. Izhodišče Ruplovega razmisleka je vprašanje, koliko gre zasluge, da »*smo Slovenci iz razkosanega, podrejenega ljudstva postali avtonomen in svoboden narod*« (Rupel, 1976, str. 12), pripisati slovenskim pesnikom in pisateljem. Odgovor se glasi nekako takole: v pomanjkanju drugih vzvodov (politika, država) je slovenska literatura prevzela nase funkcijo nacionalne emancipacije – zato se ni mogla popolnoma osvoboditi in razviti v avtonomen družbeni sistem. *Slovenski kulturni sindrom* torej po Ruplu pomeni, da je literatura stopila »*na-mesto politike in pravzaprav namesto celotne nadstavbe!*« (ibid.). Slovenska literatura v tem času namreč »*ni le preprost sektor družbene produkcije ali npr. družbene vrhnje stavbe, ampak skuša nadomeščati vse funkcije, ki jih v razvitih družbah vršijo še (oz. predvsem) drugi sektorji vrhnje stavbe (pravno-politični, izobraževalni, znanstveni ... sektor)*« (ibid., str. 424). Drugi »*sektorji*« so sicer obstajali, le da niso izhajali iz slovenskih korenin, temveč so bili privzeti iz nemške kulture. Prvi, ki se je uspel razviti (literarnoumetniški), je zato prevzemal funkcije drugih. Slovenska literarna inteligenca je zato, ker je literatura opravljala politične funkcije, »*pridobila tudi določeno politično in socialno moč, ki ni v sorazmerju z močjo, ki so jo imele literarne inteligence pri drugih, razvitih narodih*« (ibid., str. 427).

Rupel se je pri izpeljavi svoje teze naslonil na vplivno razpravo Dušana Pirjevca *Vprašanje o poeziji*, ki je prvič izšla po delih v *Naših razgledih* leta 1969. V njej je Pirjevec vpeljal sintagmo »*prešernovska struktura*« ter utemeljil privilegirano mesto literature v slovenski nacionalni zgodovini; po njegovem je namreč »*v vseh nas tako ali drugače prisotna misel, da bi se z nami kot narodom brez Prešerna in njegove poezije godilo bistveno drugače in da bi bili kot narod mnogo slabše utemeljeni ali pa da bi nas kratko in malo sploh ne bilo*« (Pirjevec, 1978, str. 55). Struktura slovenskega bivanja naj bi se po Pirjevčevem mnenju zasnovala v Prešernovem času in ga v temelju določila: »*poezija je potemtakem edina samozavest slovenskega naroda*«, postala je »*osebnost, ki nas je ustvarila in ki nas nenehoma nadzoruje*«, »*naš super-ego*«, »*naša najvišja vrednota, in če je tako, je seveda tudi <cilj> naše narodne eksistence in njeno glavno potrdilo*« (ibid., str. 56–57).

Pirjevec seveda opazi, da so temelji takšnega razumevanja implicirani že v Stritarjevem zagovoru Prešerna ob prvem posmrtnem ponatisu njegove poezije iz leta 1866, kjer poezija postane eksplicitno sredstvo legitimacije slovenstva kot realnega zgodovinskega dejstva. Hkrati ne prezre, da se je v duhu utemeljevanja naroda stilizirala tudi sama poezija – že z Devovimi sramežljivimi vabili muzam, še zlasti izrazito pa pri Prešernu. Pa vendar Pirjevec opusti izhodiščno skepso do sindromske pripovedi: »*To samoutemeljevanje pa ni bilo nič izmišljenega, ko pa je le res, da je bila literatura vse do začetka dvajsetega stoletja središče naše kulture, se pravi edini organ naše zavesti, našega samoutemeljevanja in legiti-*

miranja« (ibid., str. 58). V nadaljevanju poudari, *»da smo bili Slovenci narod brez države in hkrati upravno teritorialno razcepljeni na več enot«* (ibid., str. 63). Kaj je torej narod, če ni država? Pirjevec ga opredeli kot (sociološko) velegrupo, ki hoče postati država ter se za ta svoj cilj tudi dejavno in z vsemi močmi bori; je torej bojujoča se grupa oziroma *gibanje*. Toda v slovenskem primeru ne gre za pravo gibanje – takšno ni moglo biti, ker bi sicer trčilo na silovito tujo premoč, zato gre za blokirano ali *zavrto gibanje*. Slovensko nacionalno bivanje je bilo torej dvakrat reducirano: v odsotnosti nacionalne države in njenih institucij je bilo nacionalno načelo pomaknjeno v negotovo prihodnost in ni urejalo vsakdanjih medčloveških odnosov. Realna eksistenca naroda se je lahko dogajala le prek dejavnosti, ki so rabile najmanj institucionalne podlage: znanosti, umetnosti in zlasti literature, ki izrablja nosilni medij nacionalne eksistence – nacionalni jezik.

Pirjevčeva *prešernovska struktura* in Ruplov *slovenski kulturni sindrom* sta seveda nastala v specifičnem zgodovinskem kontekstu, a moremo ju razumeti kot dve vidnejši artikulaciji neke pripovedi, ki je *»globoko zakoreninjena«*: deluje kot *locus communis* nacionalne samopodobe ter se realizira v nepreštevnih, pogosto vulgariziranih variacijah. Velika zgodba, ki se v njiju manifestira, je že kar sumljivo samoumevna, pa vendar je bila doslej redko podvržena resnejši kritiki. Razmeroma kmalu je doživela korekcije z vidika marksistične sociologije v *Raziskavah za sociologijo književnosti* (Močnik, 1983), v zadnjem desetletju pa je sledil niz literarnovednih intervencij: komentar s sistemsko-teoretične perspektive v *Slovenskem pisatelju* (Dović, 2007), študija vloge nacionalne in primerjalne literarne zgodovine pri oblikovanju sindromske teze (Juvan, 2008), podrobnejša raziskava *»prešernovske strukture«* (Dović, 2011) ter nazadnje celovita komparativistična obravnava v knjigi *Prešernovska struktura in svetovni literarni sistem* (Juvan, 2012). Obsežne argumentacije tu ne morem podrobno predstaviti, zato bom dosedanje kritike *strukture-sindroma* kot nekakšne slovenske specifike ali celo patologije poskušal strniti v nekaj splošnih točk:

- *Teza kot »ideološka okamnina«*. Ob pomoči *»teze«*, ki je začela nastajati že v drugi polovici 19. stoletja, je nova politična elita instrumentalizirala literaturo za konstituiranje nacije, hkrati pa prikrila razredno določenost nacionalističnega procesa. Jezik in literatura namreč sama po sebi še ne zadoščata za osnovanje nacionalne skupnosti, lahko pa jo *»osnuje ideologija, ki <trdi>, da je jezik temelj narodne skupnosti«* (Močnik, 1983, str. 87).
- *»Sindrom« ni slovenska posebnost.* Poudarjanje literature kot najpriročnejšega medija za oblikovanje nacionalne zavesti je značilno tako rekoč za vse kulture, ki jih je v zadnjih dveh stoletjih in pol zajel val kulturnega nacionalizma. Slovenski literarni zgodovinarji niso uvideli, da slovenski položaj ni bil specifičen, saj slovenskega položaja niso primerjali s podobnimi kulturnimi okolji (Juvan, 2008, str. 8–11).
- *Nemoč poezije in njena instrumentalizacija.* Slovenska poezija sama po sebi nikdar ni imela moči, da bi uveljavila nacionalne in politične ideje, to je bilo mogoče šele z vzpostavitvijo infrastrukture nacionalnega medijskega sistema po marčni revoluciji in ob prisvojitvi literarne ideologije s strani nacionalnega gibanja. Zamisel o literaturi kot nadomestku za politiko je prikrivala dejstvo, da je nastajajoča politična elita uporabila literaturo in njene *»slavne može«* za afirmacijo naroda in hkrati za legitimacijo same sebe (prim. Dović, 2007, str. 272–279).
- *Estetska nerazvitost ni nujno posledica »sindroma«*. Estetske neuspešnosti (zavrtosti) velikega dela slovenske literature 19. stoletja ni mogoče razlagati zgolj kot posledico nacionalne, kolektivne služnosti; poleg tega znaten del literarne produkcije sploh ne

kaže nobene povezave s »*sindromom*« (prim. Juvan, 2008, str. 8).

- »*Prešernovska struktura*« *izhaja iz pesniškega kulta v Prešernovi poeziji*. Pirjevčeva literarnozgodovinska koncepcija »*prešernovske strukture*« se je po večini oblikovala na podlagi Stritarjeve esejistične kanonizacije Prešerna, ki se je opirala na tendenciozno (samo)stilizacijo trpečega pesnika v Prešernovi liriki. V tem smislu bi lahko govorili kvečjemu o »*sindromu motnje distance med znanostjo in njenim predmetom: literarna zgodovina očitno posvaja samopercepcije in samoupodobitve tistih književnikov, ki jih je sama pomagala kanonizirati*« (Juvan, 2008, str. 7).
- *Priseganje na literaturo kot zavestna mimikrija*. Proces izgradnje slovenske nacionalne identitete se ni mogel opirati le na literaturo, v praksi je terjal koordiniran razvoj različnih družbenih segmentov. Tega so se dobro zavedali tako kulturniki kot politiki, četudi so prisegali na »*polje literarno*«. Tudi mladoslovenci (Levstik, Jurčič, Stritar) so v praksi zelo dobro razumeli, da literarno delovanje ni dovolj. Sindromska teza je v ozadje potisnila bolj stvarno razlago »*povzdignjenja*« poezije, ki bi mladoslovenski aksiološki prevrat povezala tudi s sočasnimi generacijskimi in političnimi konflikti (prim. Dović, 2011, str. 24–26).
- *Prešernovska struktura kot običajna variacija v čeznarodnem vzorcu kulturnega nacionalizma*. Sindromska diagnoza je napačna, saj ne »*upošteva funkcijske primerjave z množico drugih malih, perifernih književnosti, pač pa predpostavlja vrednostne primerjave slovenske književnosti z <zakonodajnimi> umetniškimi centri Evrope*« (Juvan, 2012, str. 9). S sistemsko-transnacionalne primerjalne perspektive se *struktura-sindrom* kaže kot rezultat »*prevladujoče, tako rekoč regularne asimetrije medliterarnih interferenc v svetovnem sistemu in kot taka le ena od variantnih uresničitev evropskega kulturnega nacionalizma*« (ibid., str. 346).

K temu (nepopolnemu) seznamu kritičnih pomislekov bi lahko z vidika novih ugotovitev o kanonizaciji Prešerna kot nacionalnega pesnika in kulturnega svetnika dodali vsaj še dve pomembni poanti:

- Povzdignjenje slovenske literature iz »*niča v nedotakljivo narodno vrednoto*«, o katerem govori Pirjevec (1978, str. 74), je mogoče pojasniti konkretneje. Njegov temelj je komemorativni kult nacionalnega pesnika, ki je v nekaj desetletjih prerasel v množično ritualizirano čaščenje in izkazal izjemno moč (nacionalistične) interpelacije. *Pri tem ne bi smeli prezreti, da nacionalnokohezivnih učinkov ni imela poezija* »*kot taka*«, *temveč kanonizacija oz. kult nacionalnega pesnika – torej njena nacionalistična instrumentalizacija*.
- Če Prešernov komemorativni kult primerjamo s sočasnimi kulti drugih nacionalnih pesnikov in umetnikov po Evropi, se jasno pokaže, da ta v ničemer ne odstopa od tipskih, skoraj standardiziranih vzorcev, ki so se uveljavili drugod. *Prešernov kult v svoji zunanji pojavnosti torej sam po sebi ne potrjuje specifičnosti ali sindromskosti slovenskega primera*.

Iz doslej povedanega je očitno vsaj nekaj: »*sindroma*« ne moremo identificirati v splošnih političnih in kulturnih okoliščinah, v katerih se je znašla nastajajoča slovenska literarna kultura v dolgem 19. stoletju. Primerjalni razgled kaže, da so bila nekatera narodna gibanja še precej bolj »*blokirana*« in »*zavrta*« kot slovensko, da so se male literarne kulture razvijale na podlagi skoraj identične matrice, da je bil fetišizem jezika in literature splošni trend evropskega kulturnega nacionalizma (celo pri »*velikih*« nacijah); kot kažejo obsežne študije, so bili tudi intenzivni kulti umetnikov in nacionalnih pesnikov panevropski fenomen.[2]

Prešeren kot ikona slovenskega narodnega gibanja na razglednici iz leta 1905. (Vir: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede.)

2 Prim. Rigney in Leerssen (ur.). 2014; Dović in Helgason, 2017; Dović in Helgason (ur.). 2019.

Vsem tem ugotovitvam navkljub se je težko znebiti nejasnega občutka, da sta *literatura* in *slovenstvo* vendarle v globljem medsebojnem odnosu – odnosu, ki kaže na neko »*sindromsko*« specifiko. Gre pri tem nejasnem občutku nemara le za inercijo, učinek šamanskega perpetuiranja obrazca, ki ga rastoči Slovenec in Slovenka spoznata že v vrtcu, ali pa sindrom v neki obliki vendarle obstaja in proizvaja realne zgodovinske učinke? Ali nismo doslej ugotovili, da je Prešeren nenavadno intenzivno in trajno zasenčil zbor drugih »*slavnih mož*« v slovenski kulturi? Ali se ni čaščenje literatov v slovenski kulturi izkazalo kot zelo intenzivna panoga – zlasti če ga postavimo v razmerje do čaščenja drugih osebnosti, potem pa na to razmerje pogledamo s širše geografske perspektive? Je mogoče, da je vse skupaj pravzaprav posledica globoko ukoreninjenega prepričanja o nacionalni konstitutivnosti literature?

Da bi odgovorili na takšna vprašanja, moramo narediti dodaten korak nazaj in si zastaviti še eno vprašanje, ki se zdi na tem mestu skoraj neizogibno. In sicer: ali so v okoljih, kjer so bile splošne razmere podobne slovenskim, nastajale tudi *samoopisne teze*, ki jih je mogoče primerjati s slovenskimi? In naprej: ali so se takšne teze tudi drugod tako globoko ukoreninile in odigrale podobno družbeno vlogo – kot nekakšne neuničljive, iz samih sebe nenehno obnavljajoče se avtopoetične strukture, ki literarno/narodno *stvar* po münchhausenovsko dvigujejo v zrak za lastne vezalke? Resnično zanesljivih odgovorov tu seveda še ni, prej bi bilo treba opraviti zahtevno in celovito primerjalno raziskavo, ki ni več v dosegu te študije. Pa vendar se je s temi vprašanji v mislih mogoče odpraviti naprej po sledeh *sindroma*, ki je nemara specifično slovenski – le da ima nekoliko drugačne koordinate.

NAMIŠLJENI IN PRAVI SINDROMI

Intuitivni slutnji, da so literarni kulti – med njimi zlasti Prešernov – v slovenskem prostoru zasenčili (potencialne) kulte drugih pomembnih osebnosti, pritrjuje tudi empirični razgled po današnji prostorski razprostranjenosti spominskih obeležij, vezanih na slavne osebnosti iz slovenske literature, kulture in politike. Ti podatki so za zdaj resda še precej nepopolni, pa vendar podpirajo vtis, da je razmerje med literarnimi in neliterarnimi spominskimi obeležji v slovenskem prostoru *deformirano* – da literarnozgodovinsko spominsko označevanje izrazito prevladuje nad drugimi tipi prostorskega označevanja. To bi bil seveda specifičen *prostorski* odsev sindromskega fenomena. Ali bi bilo mogoče tak razvoj pripisati ravno persistentnosti omenjene diagnoze?[3]

Pojdimo po vrsti in si najprej oglejmo reprezentativni tip spominskih obeležij – celopostavne kipe v odprtem javnem prostoru. Ti resda niso absolutno merilo kanoniziranosti, a zaradi finančne in politične zahtevnosti vsekakor predstavljajo njen dober kazalnik. Začnimo z *literati*: kaj nam lahko povesta današnji zemljevid »*velikih*« spomenikov slovenskim pesnikom in pisateljem, če upoštevamo dinamiko njihovega postavljanja? Vsekakor sta v obdobju habsburške monarhije nastala dva v ožjem pomenu pesniška spomenika: ljubljanski Vodnik (1889) in Prešeren (1905), ob njiju pa še spomenika Valvasorju (1903) in Trubarju (1910). Iz obdobja prve Jugoslavije imamo – ob sicer obilnejši evidenci doprsnih spomenikov – spet le dva velika spomenika: vrhniškega Cankarja (1930) in (manj izrazito literarnega) Slomška z Blažetom in Nežico v Slovenski Bistrici (1938). Po drugi svetovni vojni se niz začenja s kranjskim Prešernom (1952) ter nadaljuje s kobariškim Gregorčičem (1955), visoškim Tavčarjem (1957), mariborskim Jurčičem

3 Podatke bi bilo seveda treba dopolniti z raziskavo, ki bi po vzoru spomeniške baze v projektu »*Prostor slovenske literarne kulture*« (prim. Dović, 2016) podrobno zajela tudi spominska obeležja zgodovinskih osebnosti, ki niso povezane z literarno kulturo. Pri teh so zdaj v evidenci zlasti večji spomeniki.

(1963) ter šoštanjskim in celjskim Kajuhom (oba 1965). Po letu 1970 se položaj zaplete, saj prostor ob literatih vse bolj zasedajo osebnosti, ki spomenikov niso dobile predvsem zaradi literarnih dosežkov: Friderik Baraga (3 spomeniki), Filip Terčelj, Fran Metelko, zlasti obilno pa Rudolf Maister (5 spomenikov) in Anton Martin Slomšek (4 spomeniki).

Celopostavni kipi slovenskih literarnih avtorjev 19. in 20. stoletja v javnem prostoru.* (Vir: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede.)

Kaj vse je mogoče sklepati iz takšne razporeditve, seveda upoštevaje nepopolnost zgornjega kartografskega prikaza, ki nam onemogoča, da bi iz njega izvajali splošnejše sklepe?[4] Vsekakor to, da je glede tega – zlasti če upoštevamo prestižno lego in velikost obeh spomenikov – dolgo dominiral Prešeren. A medtem ko je nacionalni pesnik na drugih področjih, od doprsnih spomenikov do poimenovanj ulic, do danes ostal absolutni prvak, so ga po osamosvojitvi Slovenije pri številu celopostavnih spomenikov prehiteli Baraga, Slomšek in Maister. Kanonizacija slovitega misijonarja je do neke mere internacionalizirana (dva spomenika v Michiganu), spominski prostor samostojne države pa sta najbolj zaznamovala svetnik Slomšek (v povezavi s postopkom beatifikacije, prim. Deželak Trojar, 2016) in general Maister, vojskovodja in legendarni »*utemeljitelj*« severovzhodne nacionalne meje. Ali je to nemara znak, da se je zapozneli val slovenske spomeniške vročice (nazadnje?) odmaknil od literarnega »*sindroma*«?

Če si poskušamo zamisliti kolikor mogoče celovito podobo današnje razporeditve velikih spomenikov osebnostim iz slovenske zgodovine, je težko spregledati neko njeno posebnost – namreč *pomanjkanje* spomeniškega slavljenja političnih voditeljev. Konec koncev, tudi Maister, domoljubni pesnik in bibliofil, ki je v začetku 20. stoletja brskal po Poklukarjevem podstrešju, da bi iztaknil Blaznikov tiskarski rokopis Prešernovih *Poezij* in ga spravil v tisk v faksimilirani obliki (prim. Gspan, 1967), je bil predvsem general, ne pa pravi politični voditelj. Ali je kot klišejski odgovor spet mogoče ponuditi priročno sindromsko tezo? Marjan Dolgan denimo Prešernov izjemni položaj razlaga ravno z odsotnostjo primernih političnih voditeljev; novejši kandidati so se po njegovem mnenju namreč bodisi »*sami kompromitirali*« ali pa jih je »*ožigosal komunistični sistem. Če k temu prištejemo še dejstvo, da Slovenci do nedavnega nismo imeli niti enega svetnika, je razumljivo, zakaj je primanjkljaj nacionalnih junakov pospeševal mitologizacijo Prešerna.*« (Dolgan, 2002, str. 275)

Toda ali res ni bilo političnih voditeljev, primernih za slavljenje v obliki spomenikov? Odgovor je nekoliko bolj zapleten. V knjigi *Mesto brez spomina* je Božidar Jezernik analiziral osrednje spomeniške projekte v slovenski prestolnici in pokazal, da so bile tudi

* Projekt »*Prostor slovenske literarne kulture*«, v katerem je zemljevid nastal, je vključeval avtorje, aktivne v obdobju 1780–1940, zato Trubarjev in Valvasorjev spomenik nista vrisana. Tudi pomembni spomeniki v interierju, npr. Slomškov v mariborski stolnici (1878), niso bili vključeni v projektni popis. Vrisan pa je graški Grün (1887), ki sicer ne spada v »*slovenski*« sklop. Za podrobnejšo analizo, ki vključuje tudi doprsne spomenike in druga obeležja, prim. Dović, 2016.

4 Zlasti gre za to, da politične osebnosti niso vključene (razen če so delovale *tudi* v literarnem polju). Tudi sicer je mogoče, da v evidenci manjka kakšen spomenik literatom. Poleg tega niso vrisani porušeni/odstranjeni spomeniki (npr. Grünov). In nazadnje, nimajo vsi celopostavni spomeniki enake »*teže*« (velikost, lokacija, čas in način postavitve, ritualna vloga itn.).

politične osebnosti predmet intenzivnega slavljenja, da pa so s spomeniki hudo pometale spremenljive ideološke silnice, ki so krojile zgodovinski spomin. To gotovo velja za pet ključnih spomenikov habsburške dobe: spomenika maršalu Radetzkemu, spomenika cesarju Francu Jožefu I. in zlasti spomenik grofu Anastasiusu Grünu. Zadnjega od njih bi protigermanska nacionalistična mržnja (*»Deutschenhaß«*) odpihnila že prej, če bi ga lahko, v trenutku, ko je slovenski narod *»osvobodil«* kralj Peter I. Karađorđević, pa je postalo nes(p)odobno častiti monarha in vojskovodjo rajnke Avstro-Ogrske. Spomeniki imperija, ki so mu slovenski politični veljaki prisegali neomajno zvestobo vse do bridkega konca, so po letu 1918 izginili: bili so demontirani ali celo vandalsko uničeni.[5]

Ljubljana je torej v novo državno tvorbo stopila z očiščenim naborom velikih spomenikov, kjer sta ob Vodniku in Prešernu preživela le še Valvasor (1903) in Trubar (1910), spet dve po večini *»literarni«* osebnosti. Omenjena spomenika po zunanjem videzu sicer ne zaostajata opazno za pesniškima, toda pri njunem postavljanju se je jasno pokazalo, da nimata prave interpelacijske moči, okrog njiju se nikdar ni spletel (nacionalistični) kult. Bronasti Valvasor je bil spodbujen iz cesarske metropole, zvečine ga je financirala nemško usmerjena Kranjska hranilnica, slovenski nacionalisti pa so se medtem spraševali, *»čigav«* je bil pravzaprav polihistor, ki je slavo domače vojvodine pel v nemškem jeziku – in ugotovili, da ni bil zares *»naš brat«* (prim. Jezernik, 2014, str. 134–149). Trubar, *»kranjski Luter«* oziroma *»naš književni Kolumb«*, je imel neko drugo težavo: snovanje spomenika je sprožilo tako intenziven *»kulturkampf«*, da odkritje (simptomatično: tako kot pri Valvasorju je potekalo brez ceremonije!) še zdaleč ni imelo kohezivnih učinkov (ibid., str. 216–249). Med kandidati za nacionalistično veneracijo, ki jih je jasnovidni Toman našteval po marčni revoluciji, se je velikemu ljubljanskemu spomeniku v istem času bližal še Jurij Vega. Zanj je *»Prešernov«* kipar Zajec leta 1904 že izgotovil danes žal izgubljeni model spomeniškega kompleksa, po monumentalnosti vsaj enakovrednega Prešernu. Sklepati je mogoče, da so tudi Vego, ki je sicer v tem času dobil spomenika v Idriji (1903) in Moravčah (1906), pokopala ugibanja o nacionalni identiteti in (posledično?) težave s financiranjem: nacionalistična nabirka v primerjavi s sočasno Prešernovo preprosto ni uspevala (ibid., str. 250–281).

Lojze Dolinar, spomenik Kralju Aleksandru I. *»Zedinitelju«* na lokaciji današnjega Kongresnega trga na razglednici iz leta 1940. (Vir: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede.)

Obdobje po prvi svetovni vojni je poleg kontroverznih spomenikov vojnim žrtvam (polovica nove države se je pač borila na *»napačni«* strani) resda prineslo tudi nove spomenike umetnikom in kulturnikom: jezikoslovec Franc Miklošič je leta 1926 nasledil odstranjenega cesarja (na istem podstavku), Ilirski steber iz leta 1929 je bil deloma posvečen Vodniku, na Vrhniki je leta 1930 zrasel veliki Cankar, odkritih je bilo tudi precej več doprsnih spomenikov pesnikom in pisateljem. Toda ni mogoče prezreti, da sta spomeniško dogajanje v tem času daleč najbolj izrazito zaznamovala dva ljubljanska *politična* spomenika – konjeniški skulpturi monarhov nove države, ki ju je izdelal Lojze Dolinar. Emocionalno nabito odkritje spomenika kralju *»Osvoboditelju«*, Petru I. Karađorđeviću, je leta 1931 v polni meri poudarjalo lojalnost Slovencev novi državi. Ritualni spektakel pred ljubljanskim magistratom je presegel Prešernovo odkritje, udeležilo naj bi se ga kar do 100.000 ljudi (Jezernik, 2014, str. 392–409).[6] Patriotski zanos je spremljal tudi slavljenje Petrovega sina in naslednika Aleksandra I. Karađorđevića, ki so mu kmalu po marsejskem atentatu leta 1934 v Sloveniji postavili več spomenikov, serijo pa septembra 1940 kronali z dotlej (in tudi sicer) največjim slovenskim spomenikom neki osebnosti. Toda kralj *»Zedinitelj«* na svojem mestu – približno tam, kjer je nekoč domoval Radetzky – ni zdržal niti leto dni, saj so ga že poleti 1941 odstranile italijanske okupacijske oblasti (ibid., str. 410–435).

5 Kajpada, ob zori Jugoslavije je prišla tudi *»streznitev«*, ki se je izražala v sovražnem odnosu do *»Bastilje narodov«*.

6 Merilo uspeha nacionalističnih shodov je seveda tudi številčnost. Podrobnejšo raziskavo pri nas bi bilo treba še opraviti (tudi zaradi problematičnosti številk, ki jih poročila nemara tendenciozno napihujejo), se pa da izrisati nekako takole nepopolno zaporedje nacionalno *»nabitih«* množičnih shodov: taborsko gibanje (1868–1871) do 30.000 na posameznem taboru, Bleiweisova sedemdesetletnica (!) 1878 15.000, odkritje Vodnikovega spomenika 1889 ok. 10.000, odkritje Prešernovega spomenika 1905 ok. 20.000, tihi shod na pokopališču leto po incidentu Adamič/Lunder 1909 ok. 20.000. 100.000 zbranih ob odkritju spomenika kralju Petru I. leta 1931 (četudi je šlo za projekt *»od zgoraj«*) je torej vsekakor izjemna številka.

Spomeniki monarhiji Karađorđevićev seveda ne med drugo svetovno vojno ne po njej niso mogli imeti bleščeče prihodnosti: tako kot pred tem habsburški veljaki, za njimi pa Stalin po letu 1948 in večinoma tudi Tito in drugi komunistični veljaki po letu 1990, so v najboljšem primeru leteli s podstavkov v temnejše kote kolektivnega spomina. Zgodovina slovenskih »*političnih*« spomenikov – do aktualne Maistrove vrnitve – je torej bolj kot zgodovina prezence in kontinuitete zgodovina odsotnosti spomina, zgodovina *izbrisa*.

S tega gledišča pravzaprav ni presenetljivo, da se je že med vojnama oblikovala podoba o Ljubljani kot posebnem (idiličnem) mestu, v katerem ni vojaških in političnih spomenikov. Jezernik očitno dejstvo takole komentira: »*Sčasoma so specifične okoliščine, ki so omejevale izbiro potencialnih herojev, postale še več: dejavnik oblikovanja slovenske samopodobe. Zaradi danih omejitev se je z leti uveljavila tudi predstava, da je taka izbira slovenska narodna posebnost, ki bolj kot politike in vojake ceni pesnike in mislece.*« (Jezernik, 2014, str. 393) Izbrisani spomeniški korpus seveda pripoveduje nekoliko drugačno zgodbo: politiki, monarhi in vojščaki so sicer bili, tako kot drugod po Evropi, intenzivno prisotni v komemorativni kulturi na današnjih slovenskih ozemljih – le da je bila ta tradicija zaradi nenehnih ideoloških revizij (jugoslavistične, fašistične, komunistične, nacionalistične), ki so jih uveljavljali menjajoči se državni okviri in njihove »*velike pripovedi*«, docela izničena tudi na ravni materialne dediščine.

Toda če se da izbrisani spomeniški ešalon še nekako pojasniti (vendarle je šlo za »*tuje*« vladarje!), se ob doslej povedanem težko izognemo vsaj enemu vprašanju, namreč: Kje se je v vsej tej zgodbi izgubil Janez Bleiweis, »*oče slovenskega naroda*« in nesporni politični prvak – »*prvi in edini še v času, ko absolutistični režim ni dovoljeval nobenih politikov*« (Melik, 1996, str. 17)? Bleiweis je vsekakor živel in umrl v pravem času za nacionalistično veneracijo. Njegov ugled in priljubljenost sta bila pravzaprav tolikšna, da ga lahko štejemo za prvo slovensko osebnost, ki so jo komemorativni rituali ulovili že *za življenja*. O tem zgovorno priča sklop ljubljanskih slavnosti ob njegovi sedemdesetletnici, ki jih je kronala *baklada* s 500 baklonosci in 15.000 (!) udeleženci, na »*naravnost impozanten /.../ seznam Bleiweisovih častilcev*« pa se je vpisala »*smetan[a] slovenske smetane*« (Grdina, 1996, str. 93; prim. še Levec, 1880, str. 3–5).[7] Tudi Bleiweisov veličastni pogreb leta 1881 je gotovo nakazoval, da bo sledil intenziven posmrtni kult (Dolgan et al., 2014, str. 42). Pa vendar se to ni zgodilo. Resda se je ob koncu stoletja govorilo o Bleiweisovem spomeniku: narodno gibanje je tedaj imelo ustrezno politično moč na lokalni ravni in je bilo prek »*darovanjske*« organiziranosti sposobno zbrati finančna sredstva. Toda v praksi pobuda ni prišla dalj od postavitve spominske plošče na pročelju Bleiweisove hiše (danes Ciril-Metodov trg 15) leta 1891 in poimenovanja prestižne ceste ob Narodnem domu leta 1897, v tistem času kajpada precendenčnega dosežka.[8]

Vprašanje o Bleiweisu postane še bolj zanimivo, če ga osvetlimo s kratko digresijo, v kateri se bomo ozrli k češkemu primeru – mali literarni kulturi, ki se je razvijala v sorodnih koordinatah kot slovenska. Podobno kot »*nacionalni pesnik*« je tudi »*oče naroda*« v obrazcu nacionalizma referenčna strukturna pozicija, zato ne preseneča, da takšna figura obstaja tudi pri Čehih. Vendar pa je slika tam nekoliko drugačna. V letih tik pred razpadom monarhije so v nacionalno povsem razdvojeni Pragi Čehi postavili štiri velike spomenike s poudarjenimi nacionalističnimi konotacijami. Myslbekov spomenik nacionalnemu pesniku Karlu H. Máchi (1810–1836) iz leta 1912 je med njimi pravzaprav še najmanj vpadljiv, stoječ v mirnem parku Petřin tudi urbanistično ni izpostavljen: čisto prikladen je za kult pomladnega (poganskega) božanstva ljubezni, popreproščene

7 Zgovorno je tudi dejstvo, da je bila Levčeva biografija še živečega (!) lavreata natisnjena kot 35. zvezek najbolj priljubljene knjižne zbirke svoje dobe, mohorjanskih Slovenskih večernic. Levec za iztočnico življenjepisa vzame ravno slovesnosti: tam med drugim izvemo, da je bil »*lovorov venec*«, ki so ga na čitalniški bésedi Bleiweisu »*med serce povzdigujočim petjem*« izročile slovenske dame, v resnici »*narejen iz čistega suhega srebra*«, v posamezne lističe pa so bila vrezana imena darovalk (Levec, 1880, str. 4).

8 Mestni muzej Ljubljana poleg srebrnega lovorjevega venca hrani tudi (domnevni) osnutek celopostavnega spomenika Bleiweisu.

vloge, ki je Máchi pripadla v češkem nacionalističnem panteonu. Vse drugačna je prezenca konjeniškega Sv. Václava na Václavskih náměstih, ki ga je več desetletij izdeloval isti Myslbek. Srednjeveški svetniški zavetnik, od nekdaj emblem češke državnosti, je imel v Pragi že prej več spomenikov, toda kot nacional(istič)ni simbol se je zmagovito vzdignil šele leta 1913 (dopolnitve so trajale do leta 1924) pred monumentalno stavbo Narodnega muzeja, prav tako osupljivo materializacijo moči češkega narodnega gibanja. Še za odtenek bolj dominantno učinkuje spomeniški kompleks Jana Husa, delo Ladislava Šalouna, ki je leta 1915 zasedel žariščno točko prestolnice, Staroměstské náměsti. Spomenik zgodnjemu cerkvenemu reformatorju je bil v celoti financiran z zasebnimi nacionalističnimi donacijami: popolnoma drugače kot pri ljubljanskem Trubarju iz leta 1910 je neprikriti antihabsburški (antigermanski) naboj tega spomenika deloval kohezivno, saj je češka nacionalistična pripoved rekatolizacijo v 17. stoletju povezovala z (nasilno) germanizacijo Bohemije.

Stanislav Sucharda in sodelavci, spomenik »*očetu naroda*« Františku Palackemu, *Palackého náměstí*, Praga, 1912. (Fotografija: Marijan Dović.)

V tem kontekstu je bil leta 1912 v čast »*očeta češkega naroda*«, zgodovinarja in politika Františka Palackega (1798–1876), postavljen tudi četrti veliki češkonacionalni spomenik te dobe. Palacký je bil tako rekoč Bleiweisov vrstnik, podobno kot slovenski oče naroda je bil razmeroma konservativen politik in goreč avstroslavist. Njegov monumentalni kompleks stoji v nekoliko novejšem, a še vedno središčnem delu mesta, njegova zgodovina pa sega v leto 1878, ko se je le dve leti po preroditeljevi smrti čez Vltavo razpel Palackého most, oziroma leto 1890, ko so ob izteku mostu na desnem bregu reke v veličastnem slogu preuredili *Palackého náměstí*. Za spomenik na tem trgu so potem leta 1897 razpisali natečaj, na katerem je zmagal Stanislav Sucharda, ki je s sodelavci za dokončanje potreboval še nadaljnjih petnajst let. Dandanašnji Palacký še vedno spokojno sedi v središču skulpture, nad njim pa beremo napis: »*Svojemu buditelju in vodji vstali/prerojeni narod*«.[9]

Podoben razvoj lahko opazujemo tudi pri nekaterih drugih evropskih »*očetih naroda*«: nacionalistični kulti narodnih očetov so bujno cveteli v sožitju z vzporednimi kulti nacionalnih pesnikov. Pri Slovencih pa ni bilo tako: Bleiweis v slovenskem kulturnem prostoru ni postal pravi nacionalni junak in slavljenec nacionalnega gibanja. Kaj se je torej zgodilo s slovenskim očetom naroda?[10]

Vprašanje je toliko bolj pereče v luči dejstva, da seciranje Bleiweisove biografije z ostrim skalpelom nacionalistične perspektive kaže, da je veterinar in marljivi urednik *Novic* pravzaprav mož »*brez greha*«. Kakorkoli že sukamo zadevo, Bleiweisove zasluge za oblikovanje slovenskega naroda v modernem pomenu besede so naravnost fenomenalne. Bil je ključni akter jezikovne, črkopisne (gajica), medijske in politične integracije nastajajoče nacije, ki je segla prek administrativnih deželnih meja; prispeval je k uveljavitvi novega, jezikovno utemeljenega razumevanja nacionalnega ozemlja (prim. Kozlerjev »*Zemljovid slovenske dežele*« 1852/1861); s »*Slovenjo*« Koseskega, strateško zapakirano v prilizljivo odo monarhu, pa je že leta 1844, torej še v razmerah stroge predmarčne cenzure, zamišljeno geopolitično enoto pomagal tudi *poimenovati*. Ob fascinantnem vsestranskem prizadevanju za dvig blagostanja prebivalstva je staroslovenski prvak ustanovil in razširil prvi slovenski tiskani časopis z množičnim dosegom *(Novice)*, bil je protagonist nastajanja mreže čitalnic – *alme mater* praktične »*slovenizacije*« na te-

9 V izvirniku: »Svému / buditeli a vůdci / vzkříšený národ«.

10 Dolgoletno raziskovanje Prešernovega kulta me je spodbudilo, da sem še podrobneje preučil Bleiweisov primer. Osupljivi rezultati te raziskave so bili predstavljeni novembra 2018 na ZRC SAZU (simpozij "*Janez Bleiweis, Novice in modernizacija slovenske družbe*"); zbornik s tega posveta je v pripravi.

renu, pa tudi ustanovitve Slovenske matice, zgodnje mešanice nacionalne znanstvene akademije, vseučilišča in založbe. Njegovo politično delovanje odlikuje sistematično prizadevanje za jezikovno enakopravnost, zlasti dosledno zavzemanje za uvajanje slovenščine v šole in urade, treba pa mu je priznati tudi realistično prefinjen občutek za taktiko. V primernih razmerah je odločno potegnil na plan nacionalni program iz leta 1848 – združenje vseh slovenskih pokrajin v eno administrativno oziroma, če je mogoče, državnopravno enoto. Rečeno z besedami zgodovinarja Petra Vodopivca, Bleiweis je bil »*skoraj pravi človek na pravem mestu*« (1996, str. 28).

Metod Frlic, doprsni spomenik Janeza Bleiweisa, Kranj, 1997.
(Foto: dr. Vilma Brodnik.)

Z današnje perspektive seveda ne more biti dvoma: teza o literarnem narodu je utvara, realni *boj* za slovenski narod ni bil izbojevan na pesniškem terenu, temveč zlasti na *političnem* – z množico drobnih, a konsistentnih in vztrajnih korakov. Emblematična osebnost tega večdesetletnega procesa, ki je intenzivno stekel po marčni revoluciji, je ravno Bleiweis, že od šestdesetih let 19. stoletja imenovan *oče naroda*. Kako je torej mogoče, da Bleiweisu nehvaležni *otroci* niso priznali teh zaslug? Kako je mogoče, da mož vse do leta 1997 nikdar ni dobil niti doprsnega spomenika (!) in da po impozantnem Tominškovem zborniku (1909) oziroma Lončarjevem geslu v *Slovenskem biografskem leksikonu* (1925) več kot pol stoletja ni bil deležen resnejše obravnave? Je razlog za to res domnevna Bleiweisova konservativnost, očitani klerikalizem, nemara avstroslavizem (podoben tistemu Palackega), je to »*prvaška*« nadutost, odsotnost karizmatičnega poleta?

Del odgovora se gotovo skriva v tendenčnih revizijah slovenske zgodovine po drugi svetovni vojni. Ni dvoma o tem, da je bil Bleiweis med tistimi, ki so jih tedaj »*ožigosali komunisti*«, ki so poskušali zanikati nacional(istič)ne dosežke predhodnikov: v perspektivi, ki jo je že pred vojno v katekizmu novih časov začrtal »*Sperans*« (prim. Kardelj, 1939), pač ni bilo prostora za zasluge drugih – slovenski narod se je osvobodil in formiral le skoz revolucionarni boj, pred tem je bilo na teh tleh le pritlehno *hlapčevstvo*. Toda v resnici so bili slovenski komunisti le gostje na sedmini: *ritualni očetomor* so namreč opravili že mladoslovenci. Spor, ki je zvečine temeljil na Levstikovih osebnih zamerah in frustracijah, se je že od začetka vrtel okrog Prešernove kanonizacije (prim. Grdina, 1996). Pesnikov kult je služil kot pretveza za sistematično diskreditacijo Bleiweisa, ki se je po njegovi smrti še stopnjevala in svojevrstno kulminacijo dosegla v začetku 20. stoletja. Ilustrativna za omenjeno »*genetično*« povezavo je intervencija Prešernove hčerke Ernestine Jelovšek, ki je Bleiweisa (z občutno pomočjo Radoslava Razlaga) intenzivno očrnila v *Spominih na Prešerna* (Jelovšek, 1903, str. 130–147).

Namesto da bi v spopadu prepoznalo generacijski in politični konflikt in prepirljivo retoriko bralo *cum grano salis*, je slovensko prešernoslovje (z njim pa vsaj nekaj časa tudi zgodovinopisje) zgodbo o konservativnem veterinarju, ki nima posluha za estetiko, v celoti posvojilo in se obilno škandaliziralo ob tem, da zapeti buditelj ni pripoznal Prešernovega genija ter namesto tega dajal prednost narodnjaški škartpoeziji Koseskega. Ni dvoma: Bleiweis je bil v veliki meri potopljen skoz napredujoči Prešernov kult, pred obličjem naroda je ostal *večno kriv*. Trditev iz zaključnega odstavka Lončarjeve biografije

(1925) to zelo jasno implicira: »*Za višjo duševnost, kakor jo predstavlja zlasti umetnost, ni imel smisla, a da jo je oviral pri drugih, v tem je njegova krivda.*« (Lončar, 2013)

Položaj je, kot vedno, mogoče pogledati tudi z druge perspektive, od koder se zgodba Prešeren-Bleiweis izkaže za hudo krivičen konstrukt. Lahko bi rekli, da je nesrečna kaprica osebnega literarnega okusa popolnoma zameglila trezen pogled na spekter veterinarjevih nacionalističnih zaslug. Tako je novejše slovensko zgodovinopisje rehabilitacijo Bleiweisa (prim. Batis in Vodopivec, 1982) moralo zastaviti kar kot »*heretični kenotaf*« (Štih, 1982, str. 175). Le postopoma so odgovornost za Bleiweisovo degradacijo pripoznale tudi »*stroke, ki so ga najbolj omadeževale*« (Granda, 1986, str. 358). Že Janko Kos je namignil, da je dogmatična očrnitev očeta naroda problematična, saj je konec koncev ravno Bleiweis v *Novicah* storil prve korake k rehabilitaciji pesnika v njegovih zadnjih letih življenja (Kos, 1994, str. 70–74). Nemara najbolj dosledno je s hudimi očitki Bleiweisu obračunal Igor Grdina in jih razgalil kot neupravičene konstrukte, ki so se kot »*patologija spomina*« prenašali iz roda v rod (Grdina, 1996).

Roka, ki je »*zadala rano*«, torej nazadnje mora priznati, da je nekoč ljubljenemu prvaku delala krivico. To ne velja le na splošno, temveč celo glede Bleiweisovega odnosa do nacionalnega pesnika. Kot sem že pokazal, Bleiweis po Prešernovi smrti ni zaviral pesnikovega kulta, temveč ravno nasprotno: *de facto* je odigral vlogo ključnega protagonista njegove najzgodnejše faze (Dović, 2017, 6. poglavje). Zasebnemu pogrebu, kjer je imel slavnostni govor, je pomagal dati javni značaj, še zlasti pa se je izkazal pri postavljanju kranjskega nagrobnika 1852, v zvezi s katerim se je (ob Tomanovem idejnem sodelovanju) prvič uspešno zagnalo kolesje nacionalistične »*darilne ekonomije*«. Še več, nagrobni spomenik je, v pomanjkanju zavednosti tedaj še preveč indiferentnih sonarodnjakov, sofinanciral iz lastnega žepa kot največji zasebni donator. Njegove poznejše »*negativne*« opazke o Prešernu, ki so postulatorjem nacionalnega pesnika zbujale gnev, so bile večinoma stvarne in izrečene v obrambnem položaju, v kakršnega ga je spravila agresivna mladoslovenska kampanja; v tem smislu je verjetno mogoče brati tudi njegovo (zasebno) opozorilo, da Prešernov »*cultus*« ne bi smel postati »*pretiran*« (Cimperman, 1883, str. 191). Čeprav je Prešerna kot pesnika zelo visoko cenil, marljivi politik kultnega čaščenja mrtvih pesnikov pač ni prepoznal kot ključnega dejavnika nacionalistične interpelacije. (Ravno tu se je očitno zmotil – je nemara v tem njegova *krivda*? Na tem področju je mnogo več talenta izkazal njegov ožji sodelavec, pesniški amater Lovro Toman – a tudi ta buditelj in nacionalistični navdihovalec je danes ostal »*prezrt*«*!*)

Tega seveda ne navajam zato, ker bi se mi inako storilo ob omenjeni »*krivici*«, še manj zato, ker bi želel v tretjem tisočletju z novo revalvacijo spodbujati anahrone oblike nacionalistične veneracije, pač pa me vprašanje zanima z vidika morebitne slovenske specifike – *sindroma*, ki ga poskušam izslediti v tem besedilu. Kar preveč vpadljivo je, da bi bilo naključno: kakorkoli obračamo potencialno slavne slovenske osebnosti, vedno bomo na neki točki *trčili ob Prešerna*. Kult oziroma mit nacionalnega pesnika se kaže kot neizprosen tank, ki nonšalantno pregazi tekmece in jih povaljane pusti v blatu. V primeru Bleiweisa celo dobesedno: leta 1949 je Bleiweisovo cesto sredi Ljubljane »*povozila*« Prešernova cesta; šele leta 2009 se je del sosednje Tivolske preimenoval v Bleiweisovo (in očeta simbolično vrnil v mestno središče). Prešeren je najprej izrinil potencialne pesniške rivale – Koseskega, Vraza in Vodnika (da antijunaka Grüna niti ne omenjam). Do absurda opljuvani Koseski in nepopravljivo ožigosani odpadnik Vraz sta lahko ohranila le strogo odmerjeno pasico na obrobju Prešernovega mita, prvi kot nacionalno »*pravilen*«, a estetsko ničvreden, drugi kot estetsko domnevno enakovreden

Prešernu, a zapadel strahoviti nacionalni »*zmoti*«. Vodniku, menišiču, ki je rad pel, še rajši pil, ni pomagala niti frankofilska reaktualizacija med svetovnima vojnama: resda je ostal očak, a vendar pesniški *diletant*. Gregorčič in Levstik, nekoliko poznejša kandidata za literarni kult, Prešernu po intenzivnosti kanonizacije nista segla dlje kot do kolen, Cankar in Župančič sta nemara optimalen trenutek že zamujala. Tudi drugi potencialni kandidati iz vrst kulturnikov in umetnikov s staroslovenske liste (npr. Vega, Valvasor ali Gallus) Prešernu niso nikdar prišli zares blizu.

Simptomatično je, da sta celo slovita slovničarja in slavista Jernej Kopitar in Franc Miklošič v slovenskem prostoru ostala temeljito zasenčena s Prešernom. Zdi se, da sta mednarodno priznana učenjaka v kolektivnem spominu sonarodnjakov ostala zapisana – zlasti Kopitar – predvsem kot (zaplankana) *cenzorja*, ki ovirata razmah slovenske literature. Prešernov mit, dobro hranjen v desetletjih kultnega čaščenja, je torej še enkrat drastično zameglil jasnost pogleda. Seveda, v nacionalistični imaginaciji so manihejske abstrakcije bolj privlačne od dejstev. Kdo bi se pač ukvarjal z večplastnimi učinki Kopitarjeve panonske teorije in zlasti s ključnim vplivom njegovega dela na konceptualizacijo slovenskega naroda (razmejitev od ostalih južnih Slovanov, ki je nepogrešljiva sestavina oblikovanja etnično zamejene entitete)? Kdo bi se ubadal z Miklošičevo epohalno primerjalno slovnico *Vergleichende Grammatik der slawischen Sprachen* ali z njegovim vidnim prispevkom k programu »*Zedinjene Slovenije*«? Laže je ostati, kot v Prešernovem nemškem sonetu »*Ihr hörtet*«, pri podobi rdečelase škratje spake, ki za cenzurnimi zapahi drži brhko mladenko (slovensko poezijo), in se škandalizirati ob Kopitarjevem prepirljivem in malenkostnem značaju. Kompleksnosti zgodovinskih poti in stranpoti odpadejo, negativne črte so odmišljene: na koncu ostane Prešeren – »*genij slovenske rase, ki je s svojim korakom položil direktivo slovenskega duha*« (Prijatelj, 1905, str. 24) – edini, ki je v nacionalnem smislu naredil *vse prav* in do konca domislil slovensko nacionalno preteklost in prihodnost.

SKLEP

Ali se je torej slovenski kulturni »*sindrom*« končno vendarle prikazal? Upam, da je v zgornjem razmisleku očitno postalo vsaj, kaj sindrom zagotovo *ni*. Sindrom ni zgodba o tem, kako se je ubogi mali narod brez vzvodov politične moči formiral skozi visoko poezijo. Še manj je zgodba, ki bi jo lastnoročno napisal slovenski nacionalni pesnik France Prešeren. Pečata unikatnosti nima niti zgodba o tem, kako je mladoslovenska ideologija vzpostavila Prešernov kult, pesnika povzdignila v nacionalni emblem in ga kanonizirala kot kulturnega svetnika. Vse to so pač počele tudi druge porajajoče se skupnosti od Islandije do Gruzije, od Rusije do Portugalske – še zlasti *male*, kulturno (in ekonomsko) periferne in politično podrejene. Toda nemara se sindrom kot neka specifično slovenska *patologija* začenja na točki, ko pripoved o rojstvu naroda iz duha literature postane tako samoumevna, da iz *mimikrije* mutira v *evidenco*. Na točki, ko mladoslovenska esteticistična potegavščina »*meso postane*«, ko Prešernov mit premaga vse alternativne pripovedi in zamegli realen pogled na kompleksno zgodovino nastajanja narodov. Ko mitski kliše dokončno povozi dejstvo, da je nastanek slovenskega naroda vendarle predvsem zapletena politična zgodba, zgodba, ki ima široko paleto realnih junakov: ne le Prešerna, temveč še vrsto drugih umetnikov in intelektualcev, a tudi vojščaka Maistra, buditelja in škofa Slomška, še zlasti pa politike –Tomana, Majarja in kajpada Bleiweisa, »*očeta naroda*«.

VIRI IN LITERATURA

Batis, J., in Vodopivec, P. (ur). (1983). *Bleiweisov zbornik*. Ljubljana: Slovenska matica.
Cimperman, J. (1883). »V spomin dr. Jan. viteza Bleiweisa – Trsteníškega.« *Novice gospodarske, obrtniške in narodne,* 13. junija, str. 191–192.
Dolgan, M. (2002). »Prešeren v leposlovju.« V: J. Faganel in D. Dolinar (ur.). *France Prešeren – kultura – Evropa*, Ljubljana: ZRC SAZU, str. 271–302.
Dolgan, M. et al. (2014). *Literarni atlas Ljubljane. Zgode in nezgode 94 slovenskih književnikov v Ljubljani.* Ljubljana: ZRC SAZU.
Dović, M. (2007). *Slovenski pisatelj. Razvoj vloge literarnega proizvajalca v slovenskem literarnem sistemu.* Ljubljana: ZRC SAZU.
Dović, M. (2011). »Pirjevec, ‚prešernovska struktura' in ‚slovenski kulturni sindrom'.« V: S. Knop (ur.). *Dušan Pirjevec, slovenska kultura in literarna veda*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, str. 15–29.
Dović, M. (ur). (2016). *Kulturni svetniki in kanonizacija*. Ljubljana, ZRC SAZU.
Dović, M. (2016). »Prostor spomina: spominska obeležja slovenske literarne kulture.« V: Juvan, M. (ur.). *Prostori slovenske književnosti*. Ljubljana: ZRC SAZU, str. 181–205.
Dović, M. (2017). *Prešeren po Prešernu. Kanonizacija nacionalnega pesnika in kulturnega svetnika*. Ljubljana: LUD Literatura.
Dović, M., in Helgason, J. K. (2017). *National Poets, Cultural Saints: Canonization and Commemorative Cults of Writers in Europe*. Leiden: Brill.
Dović, M., in Helgason, J. K. (ur.). (2019). *Great Immortality: Studies on European Cultural Sainthood*. Leiden: Brill.
Granda, S. (1986). »Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, 7. ‚Bleiweisov zbornik'.« *Zgodovinski časopis,* 40 (3), str. 357–358.
Grdina, I. (1996). »Oče naroda na literarni sceni in jezikovni fronti.« V: *Dr. Janez Bleiweis in njegov čas*. Kranj: Gorenjski muzej, str. 89–105.
Jelovšek, E. (1903). *Spomini na Prešerna.* Ljubljana: L. Schwentner.
Jezernik, B. (2014). *Mesto brez spomina*. Ljubljana: Modrijan.
Juvan, M. (2008). »'Slovenski kulturni sindrom' v nacionalni in primerjalni literarni zgodovini.« *Slavistična revija,* 56 (1), str. 1–17.
Juvan, M. (2012). *Prešernovska struktura in svetovni literarni sistem*. Ljubljana: LUD Literatura.
Kardelj, E. [Sperans.] (1939). *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Naša založba, 1939.
Kos, J. (1994). *Neznani Prešeren*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
Levec, F. (1880). *Dr. Janez Bleiweis. (S podobo.)* Celovec: Družba svetega Mohorja.
Lončar, D. (2013). »Bleiweis vitez Trsteniški, Janez (1808–1881).« V: *Slovenska biografija*. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU. Pridobljeno s www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi463215/#slovenski-biografski-leksikon. [Izvirna objava: *Slovenski biografski leksikon*, 1. zv., 1925.]
Melik, V. (1996). »Bleiweis kot politik.« V: *Dr. Janez Bleiweis in njegov čas*. Kranj: Gorenjski muzej, str. 17–21.
Močnik, R. (1983). *Raziskave za sociologijo književnosti*. Ljubljana: DZS.
Pirjevec, D. (1978). *Vprašanje o poeziji. Vprašanje naroda.* Maribor: Obzorja.
Poniž, D. (1994). »*Vprašanje o poeziji* Dušana Pirjevca v kontekstu sodobne slovenske literarne vede.« V: M. Juvan in T. Sajovic (ur.). *Individualni in generacijski ustvarjalni ritmi v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi.* Ljubljana: Filozofska fakulteta, str. 43–50.
Prijatelj, I. (1905). *Drama Prešernovega duševnega življenja. Ponatisk iz »Naših zapiskov«*. Ljubljana: Naši zapiski.
Rigney, A., in Leerssen, J. (ur). (2014). *Commemorating Writers in Nineteenth-Century Europe: Nation-Building and Centenary Fever.* Basingstoke: Palgrave Macmillan, str. 1–23.
Rupel, D. (1976). *Svobodne besede. Od Prešerna do Cankarja*. Koper: Lipa.
Štih, P. (1983). »Bleiweis 1982 ali Heretični kenotaf nekemu idejnozgodovinskemu vrednotenju.« V: J. Batis in P. Vodopivec (ur.) *Bleiweisov zbornik*. Ljubljana: Slovenska matica, str. 175–180.
Vodopivec, P. (1996). »O ‚duševnem profilu' in nazorih Janeza Bleiweisa.« V: *Dr. Janez Bleiweis in njegov čas*. Kranj: Gorenjski muzej, str. 23–29.

MICHAEL GRUENBAUM
TOD HASAK LOWY

NEKJE ŠE SIJE SONCE

Maribor: Založba Pivec. Prevod angleškega izvirnika iz leta 2015, 251 strani, dokumentarno gradivo (fotografije, zemljevid, pisni dokumenti)

Knjiga z naslovom *Nekje še sije sonce* je mladinski biografski roman judovskega dečka Michaela Gruenbauma, ki je pripadal češki judovski skupnosti. Njegova premožna družina je pred drugo svetovno vojno in prva leta vojne živela v Pragi. Oče je bil advokat, mati gospodinja, imel je še starejšo sestro.

Življenjska zgodba se začne s srečnim življenjem v Pragi. Družina Gruenbaum je živela v premožni soseski Holešovice. Michael je obiskoval šolo, zelo je bil navezan na družino, zlasti na očeta, ki mu je večkrat kupil kako igračo. Zarezo v srečno otroštvo prinese nemška zasedba Sudetov leta 1938 ter ustanovitev Češko-moravskega protektorata leta 1939 pod nacistično oblastjo. Brezskrbno otroštvo se konča. Skozi otroške oči, Michael je bil star 9 let, opisuje nacistične ukrepe proti Judom, saj niso smeli več obiskovati restavracij, javnih bazenov, nemških šol (češke šole sprva še lahko), oddati so morali radijske sprejemnike, uvedena je bila policijska ura, saj po osmi uri zvečer niso smeli zapustiti stanovanj. Družina Gruenbaum je morala odpustiti tudi češko hišno pomočnico. V trgovine so lahko hodili le med tretjo in peto uro popoldne, vozili so se lahko le v zadnjem vagonu tramvajev. Kmalu so morali na vidnem mestu oblačil nositi rumene Davidove zvezde. Druge ukrepe glede denarja, podjetij, bank in sodišč kot otrok le nakaže. Družina se je morala kmalu iz razkošnega stanovanja preseliti v judovski geto. Očeta nekega dne nacisti odpeljejo. Zaradi mučenja je umrl, kar je dečka Michaela zelo pretreslo. Leta 1942 so mamo, sestro in Michaela internirali v koncentracijsko taborišče Terezín. Mama in sestra, ki je bila stara že 16 let in je veljala za odraslo, sta bili nameščeni v ženskem delu taborišča, Michael, ki je bil tedaj star 12 let, pa v delu za otroke. Nastanjen je bil v sobi št. 7. Dečki so se po hebrejsko imenovali nešarimi (orli), nanje pa je pazil *madrih* (hebrejsko vzgojitelj, učitelj). Michael je ohranil zelo lepe spomine na *madriha* Franto, ki je znal mlajše dečke modro miriti in voditi skozi taboriščno življenje. Tako odrasli taboriščniki kot otroci so bili obsojeni na prisilno delo v tem delovnem taborišču. Mama je izdelovala čudovite plišaste medvedke, kar je družino Gruenbaum reševalo pred transporti v Birkenau oz. Auschwitz. Mama se je sklicevala tudi na moža, ki je v judovski skupnosti užival velik ugled. Opisan je način vodenja taborišča, saj so vrhovnemu nacističnemu poveljniku pomagali tudi judovski pomočniki (vodje Judovskega sveta), ki jih Michael imenuje *kolaboratorji*. Ti so pomagali sestavljati tudi sezname ljudi za transporte v Auschwitz. Mama, sestra in Michael so ujetništvo v taborišču Terezín, ki ga je osvobodila sovjetska Rdeča armada, preživeli. Pred komunizmom, ki je zmagal na Češkoslovaškem, pa so se takoj po koncu vojne preselili v ZDA.

V Terezínu je življenje izgubilo 35.000 ljudi, med drugo svetovno vojno pa je zaradi holokavsta umrlo kar 1,5 milijona judovskih otrok. Terezín so nacisti uporabljali tudi kot propagandno taborišče za Rdeči križ. V sobi 7 je bilo v različnih obdobjih interniranih 80 dečkov, od katerih jih je vojno preživelo 11. Michaelova mama je načrtno shranjevala dokumente, ki bi lahko pomagali ohraniti spomin na to temno obdobje človeške zgodovine. Na podlagi teh dokumentov ter družinskih in osebnih spominov je Michael uspel ohraniti spomin v obliki biografskega romana, ki ga je po njegovem pripovedovanju napisal Tod Hasak Lowy.

Knjiga je dragocen pričevalec časa, ki ohranja spomin na holokavst in življenje v taborišču Terezín skozi Michaelove otroške oči, ki so starostno bliže učencem. Zato je biografski roman primeren za vključevanje v pouk zgodovine v osnovnih in srednjih šolah ter je pomembno obogatil zbirko obstoječih literarnih del s sorodno tematiko, kot so Dnevnik Ane Frank, Vojak z zlatimi gumbi, Deček v črtasti pižami, Deček na vrhu gore idr.

Dr. Vilma Brodnik

DONALD A. RITCHIE

DOING ORAL HISTORY

Tretja izdaja, New York: Oxford University Press, 2015, XVI + 347 strani

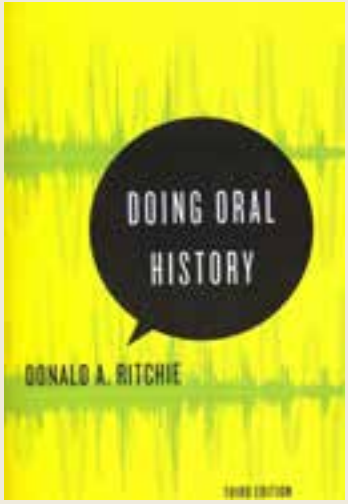

Doing Oral History je delo priznanega avtorja in je glavni priročnik za ustne zgodovinarje. Prvi dve izdaji sta izšli leta 1995 in 2002. V tretji izdaji pa je avtor dodal še možnosti vključevanja informacijske tehnologije in ustne zgodovine v izobraževanje in primere mednarodne prakse ustne zgodovine.

Priročnik ima osem poglavij. V uvodu avtor pojasni, da vsako poglavje predstavlja drugačno vlogo, ki je povezana z ustno zgodovino, in sicer: začetek projekta, izvedbo intervjujev, analizo intervjujev, uporabo intervjujev za različne raziskave, transkripcijo iz videoposnetkov, hrambo intervjujev v knjižnicah in arhivih, poučevanje in predstavljanje gradiva javnosti. Meni, da je malo ustnih zgodovinarjev, ki bi bili vključeni v vse te faze, saj se večina specializira le za en del. Zato želi avtor v tem priročniku prikazati kompleksnost ustne zgodovine, tako da bi bralci in intervjuvanci lahko razumeli, kaj ustni zgodovinarji želijo, in obratno. Za učitelje in učence pa predlaga, da naj upoštevajo tudi javno predstavitev ustne zgodovine.

V prvem poglavju, *Ustna zgodovina našega časa*, avtor pojasni pomen spomina in vlogo ustne zgodovine ter razliko med javno zgodovino in ustno zgodovino. »*Spomin je jedro ustne zgodovine, iz katerega je mogoče črpati pomen in ga ohraniti. Preprosto povedano, ustna zgodovina skozi posnete intervjuje zbira spomine in osebna mnenja zgodovinskega pomena. Intervju z ustno zgodovino na splošno je sestavljen iz dobro pripravljenega vprašalnika, ki sprašuje intervjuvanca in beleži odgovore v avdio- ali videoformatu. Posnetki intervjuja se prepisujejo, povzamejo ali urejajo in nato shranijo v knjižnico ali arhiv. Ti intervjuji se lahko uporabijo za raziskave ali objavo v publikaciji, radijskem ali videodokumentarcu, muzejski razstavi, dramatizaciji ali v drugi obliki javne predstavitve. Posnetki, prepisi, katalogi, fotografije in sorodna dokumentirana gradiva so pogosto objavljeni na spletnih straneh.*« (str. 1)

V drugem poglavju, *Priprava projekta ustne zgodovine*, avtor poudarja tiste stvari, ki so potrebne za načrtovanje oz. predpripravo projekta: finančni stroški in število vključenih oseb, oprema, način obdelave intervjuja oz. transkripcije, pravni pomisleki (pravice intervjuvancev, različni dogovori), arhiviranje intervjujev in njihova objava na internetu.

Tretje poglavje, *Izvajanje intervjujev*, vključuje glavne faze intervjuja, in sicer pripravo na intervju (trajanje, vprašalnik), načrtovanje intervjuja (stik z intervjuvanci, vrstni red), izvedbo intervjuja in njegov zaključek.

V četrtem poglavju, *Uporaba ustne zgodovine za raziskovanje in pisanje*, avtor pojasni pomen ustnih dokazov, opiše teoretične pristope k ustni zgodovini in razloge za objavljanje ustne zgodovine.

Peto poglavje, *Video posnetek ustne zgodovine*, opisuje možnosti opreme, obdelave in hrambe videoposnetkov ter podaja možnosti, kako objaviti intervjuje v okviru videodokumentarnih filmov, razstav ali drugih načinov objave, npr. na internetu ali muzejskih razstavah.

Šesto poglavje, *Ohranjanje ustne zgodovine v arhivih in knjižnicah*, podaja informacije, kako upravljati zbirke ustne zgodovine, pojasnjuje pomen in urejanje zvočnih posnetkov, vlogo digitalnih ustnih arhivov, pomen intervjujev in pravne pomisleke za različne objave ter opisuje možnosti javnega dostopa intervjujev v knjižnicah.

V sedem poglavju, *Poučevanje ustne zgodovine*, avtor razpravlja o tem, na kateri stopnji je ustna zgodovina primerna in pri katerih predmetih, kakšna je koristnost uporabe ustne zgodovine v osnovnih in srednjih šolah, kako bi lahko učenci, dijaki ali študenti izvajali intervjuje. Opisuje tudi, kako se lahko poučuje ustna zgodovina na dodiplomskem in podiplomskem univerzitetnem študiju.

V osmem poglavju, *Predstavitev ustne zgodovine*, avtor podaja primere, kako se lahko ustna zgodovina predstavi javnosti (knjige, zvočne knjige, filmi, videoposnetki, muzejske razstave, projekti, radijski programi, študijsko gradivo, gledališka dela, spletne strani itd.). V nadaljevanju avtor razpravlja o prednostih interneta za ustne zgodovinarje, o pomenu skupinske (lokalne) zgodovine, družinske zgodovine in o terapevtski vrednosti ustne zgodovine. Odgovarja na vprašanji, kako lahko ustna

zgodovina vpliva na muzejske razstave in eksponate in kako se lahko uporabi v radijskih in televizijskih programih ali gledaliških izvedbah. Ko so intervjuji zaključeni, pa avtor meni, da obstaja veliko možnosti za njihovo kreativno predstavitev, npr. z interpretativnimi plesi in drugimi javnimi nastopi.

Vsem poglavjem so na koncu dodani predlog nadaljnjega branja in različne spletne strani o ustni zgodovini. Priročnik dodaja tudi *Splošna načela in praktične napotke za ustno zgodovino* Društva za ustno zgodovino v Združenih državah Amerike in primere vzorčnih obrazcev za pripravo soglasij in dogovorov z intervjuvanci. Na koncu je obsežen seznam bibliografije na temo o ustni zgodovini (teorija, metodologija, spominske študije, videointervjuji, poučevanje z ustno zgodovino) in internetnih virov, ki so razdeljeni po državah in tematikah.

Avtor Donald A. Ritchie se zaveda, da generacije minevajo in da bodo prihodnji raziskovalci odvisni od tega, kako so bili intervjuji zbrani, obdelani in shranjeni v arhivih. Sprašuje se: »*Kako bodo presodili delo ustnih zgodovinarjev? Ali bo današnja ustna zgodovina vplivala na pisanje o preteklosti ali bo zavržena kot površna in odvečna?*« (str. XIV). Meni, da bi morali ustni zgodovinarji bolj razmišljati o svojem delu, ki ga bodo zapustili za prihodnost (prav tam).

Posebnost priročnika je njegova zasnova, saj je sestavljen iz vprašanj in odgovorov, ki jih podaja avtor in odražajo spremembe v praksi ustne zgodovine. Zato je uporaben za vse bralce, ki iščejo odgovore na določena vprašanja. Ker vključuje praktične nasvete in smernice za načrtovanje projekta o ustni zgodovini, za vodenje intervjujev, snemanje videoposnetkov, shranjevanje zbirk ustne zgodovine v arhivih in knjižnicah ter za poučevanje in predstavitve ustne zgodovine, je osnovni priročnik za raziskovalce začetnike. Primeren je tudi za učitelje in učence v osnovnih ali srednjih šolah, saj korak za korakom ponuja nasvete in razlage, kako ustvariti ustno zgodovino za prihodnje generacije.

Dr. Danijela Trškan

MATIJA ČREŠNAR IN ŠPELA KARO (UR.)

RAZISKUJMO ŽELEZNO DOBO

Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije in Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2019, 24 strani

Raziskujmo železno dobo je prva publikacija, ki je nastala v okviru projekta *Iron-Age-Danube (Interreg Danube Transnational Programme 2014–2020),* ki je potekal od 1. 1. 2017 do 30. 6. 2020. Projekt *Iron-Age-Danube* s polnim naslovom *Monumentalizirane krajine starejše železne dobe v porečju Donave* je bil del evropskega mednarodnega programa Podonavje. Projekt je vključeval raziskovalce iz petih držav: Slovenije, Slovaške, Madžarske, Hrvaške in Avstrije. Osredotočal se je na monumentalne arheološke krajine starejše železne dobe oz. obdobja med približno 9. in 4. stoletjem pred našimi štetjem na območju Podonavja. Več informacij o celotnem projektu je na voljo na spletni strani: http://www.interreg-danube.eu/approved-projects/iron-age-danube.

Publikacija *Raziskujmo železno dobo* je namenjena otrokom oz. mladim, ki se želijo seznaniti s ključnimi značilnostmi obdobja železne dobe. Vključuje veliko fotografij in risb, s pomočjo katerih se seznanijo s časom in halštatsko kulturo s poudarkom na lončenih predmetih (kot so na primer bronaste posode, imenovane situle, posode z bikovimi glavami in idoli ali predmeti, ki so se uporabljali pri kuhi ali v verske namene).

Mladi bralci se s pomočjo publikacije lahko naučijo, kako delajo arheologi, še posebej kako vedo, ali bodo kaj našli. S tem namenom je opisana metoda aerofotografiranja in uporaba laserske snemalne naprave. Seznanijo se z arheološkim izkopavanjem v besedi in sliki, kjer spoznajo pomen stratigrafskih plasti, postopek izkopavanja ter najpogosteje uporabljeno orodje in tehnično opremo, ki jo arheologi uporabljajo pri svojem delu. Seznanijo se z načinom življenja v železni dobi, kjer spoznajo način pridelovanja, kmetovanja in prehranjevanja ter njihovo bivalno kulturo. K temu je dodan tudi recept za pripravo lešnikovih palačink s sestavinami, ki so jih uporabljali tudi železnodobni ljudje. Publikacija opisuje postopek izdelovanja oblačil z ročnimi vreteni, statvami in preprostimi tkalskimi deščicami ter razlike med oblačilno kulturo žensk in moških v železni dobi. S slikovnim in besednim opisom gomil pojasnjuje, kakšni so bili pogrebni običaji. Mladi bralci se seznanijo z eksperimentalno arheologijo in spoznajo način, kako so s pomočjo grafita krasili železnodobne lončene posode. Priročnik opisuje opremo in orožje halštatskih bojevnikov. Kot ključna orožja pri lovu in med bojevanjem so bojevniki uporabljali lok in puščice, kopja, sulice, bojne sekire in meče. Omenjeno bojevniško opremo, ki predstavlja tudi statusni simbol bojevnika tistega časa, arheologi največkrat najdejo v knežjih gomilah.

Poleg slikovnega gradiva in spremnega besedila publikacija predlaga tri vrste delavnic za učence, in sicer izdelovanje loka in puščic, okrasitev tkanine s pomočjo pečata iz gline in izdelavo bralnega znamenja z geometrijskimi motivi, ki so bili značilni v starejši železni dobi. Publikacija je lahko zanimiva dopolnitev pri pouku zgodovine v osnovnih šolah, zlasti v 6. ali 7. razredu pri uvodnem učenju o starejši železni dobi.

Publikacija je v več jezikih na voljo v elektronski obliki na: http://www.interreg-danube.eu/uploads/media/approved_project_output/0001/37/131b4d5e155f92181adaacf904c68833c4bf0c0f.pdf.

Dr. Danijela Trškan, Špela Bezjak, asist.

ŠPELA KARO, ANJA VINTAR IN MATIJA ČREŠNAR (UR.)

USTVARJAJMO ŽELEZNO DOBO: IZOBRAŽEVALNE DELAVNICE IN MUZEJSKI PROGRAMI PROJEKTA *IRON-AGE-DANUBE*

Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije in Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2019, 108 strani

Publikacija *Ustvarjajmo železno dobo* vključuje različne delavnice, ki so jih sodelavci projekta *Iron-Age-Danube (Interreg Danube Transnational Programme 2014–2020)* pripravili v okviru izobraževalnih delavnic in eksperimentalno-arheoloških vsebin za muzejske obiskovalce. V muzejih, arheoloških parkih in šolah so jih tudi preizkusili na mlajši generaciji učencev. Ker so bili odzivi učencev in učiteljev zelo pozitivni, so se odločili, da jih objavijo.

Tako so vse opisane delavnice namenjene za nadaljnjo uporabo v šolah ali muzejih. Publikacija vključuje 23 delavnic, ki so razdeljene v pet sklopov, povezanih z železno dobo in arheološkimi raziskavami: rastline in hrana, gradnja in obrt, oblačila in oprema, umetnost in glasba ter arheološke raziskave preteklih krajin. Vsaka delavnica je opremljena s simboli, ki označujejo, za katero starostno skupino je primerna (3–5, 6–9, 10–14 ali 15–18 let), koliko časa je potrebno za izvedbo, kakšni so stroški, kakšne

surovine in pripomočki so potrebni, na kaj je treba še posebej paziti (npr. nevarnost požara, poškodbe).

Delavnice so razdeljene v tri vrste: 1. delavnice, na katerih so železnodobne obrti predstavljene s pomočjo avtentičnih materialov; 2. delavnice, na katerih se železnodobni motivi prenesejo na sodobne predmete, in 3. delavnice, ki vključujejo igre, s katerimi učenci pridobijo znanje o železni dobi.

Delavnice, ki se navezujejo na železnodobne rastline in prehrano, so igra o železnodobnih rastlinah, kviz o železnodobnih rastlinah, delavnica, na kateri udeleženci spoznajo jedi iz železne dobe tako, da se seznanijo z njihovimi sestavinami, ter delavnica, na kateri izdelajo lastno zeliščno sol.

Delavnice, ki se navezujejo na področje železnodobne gradnje in obrti, so dokončanje starejše železnodobne hiše iz šib in trstičja po osnutku modela, izdelava poenostavljenega modela gomile, spoznavanje tehnike ulivanja svinca v kalupe s halštatskimi motivi, izdelovanje bakrenega prazgodovinskega nakita s tehniko torevtike (oblikovanje s pomočjo kladiva in dleta), izdelava ogrlice iz jantarnih jagod ter ročnega vretena iz lesene palice in lojevca (vrsta kamna). V ta sklop delavnic je vključena tudi mala šola tkanja, kjer se učenci lahko naučijo tkati na majhnih lesenih replikah prazgodovinskih statev, in delavnica, na kateri lahko izdelajo keramično držalo za svinčnike v stilu železne dobe.

Publikacija ponuja zanimive delavnice o oblačenju in opremi, na katerih se učenci naučijo pravil železnodobnega oblačenja moških in žensk, spoznajo osnovne dele železnodobne bojne opreme ter okrasijo blago ali predmet iz blaga z vzorcem, ki posnema okras lončenih posod v starejši železni dobi.

Delavnice, ki se navezujejo na umetnost in glasbo, so izdelava knjižnega znamenja, ki posnema grafitni okras lončenih posod, izdelava solnice in obeska z železnodobnimi motivi ter delavnica, na kateri si udeleženci ustvarijo svoj železnodobni glasbeni instrument, liro.

V zadnjem sklopu delavnic o arheološkem raziskovanju preteklih krajin lahko učenci izdelajo svoj železnodobni slikovni slovar, v poustvarjenem arheološkem najdišču oz. peskovniku spoznavajo vlogo arheologa, z igranjem skupinske igre na prostem ponovijo glavne značilnosti železne dobe, z ugankarsko potjo oz. enournim sprehodom po kompleksu železnodobnih najdišč pa ponovijo znanje o vsakdanjem življenju ljudi v železni dobi.

Publikacija je namenjena predvsem mladim, zato je lahko odličen priročnik za delo pri predmetu zgodovina in drugih družboslovnih predmetih v osnovnih in srednjih šolah. Učiteljem se svetuje, da pred začetkom delavnic učence seznanijo z materialno kulturo oz. navadami ljudi v železni dobi ter zahtevnejše delavnice prilagodijo sposobnostim učencev. Na koncu so slikovne predloge za delavnice, ki jih lahko natisnemo ali izrežemo (npr. igra in kviz o železnodobnih rastlinah, pravila oblačenja idr.).

Publikacija je v več jezikih na voljo v elektronski obliki na: http://www.interreg-danube.eu/uploads/media/approved_project_output/0001/37/a659271752bcdeaa4553b4b4aaec144816c49c3c.pdf.

Dr. Danijela Trškan, Špela Bezjak, asist.

Formativno spremljanje v podporo učenju

Priročnik za učitelje in druge strokovne sodelavce

Priročnik obsega **7 zvezkov**, zbranih v mapi, cena 12,40 €

- **Zakaj formativno spremljati**
- **Nameni učenja in kriteriji uspešnosti**
- **Dokazi**
- **Povratna informacija**
- **Vprašanja v podporo učenju**
- **Samovrednotenje, vrstniško vrednotenje**
- **Formativno spremljanje v vrtcu**

Priročniki po predmetih in področjih

Formativno spremljanje kot podpora učencem s POSEBNIMI POTREBAMI

Formativno spremljanje na RAZREDNI STOPNJI

Formativno spremljanje pri MATEMATIKI

Formativno spremljanje pri ZGODOVINI

Formativno spremljanje pri delu SVETOVALNIH DELAVCEV

Zavod RS za šolstvo, Poljanska c. 28, 1000 Ljubljana, 01 300 51 00, zalozba@zrss.si, www.zrss.si

Zavod Republike Slovenije za šolstvo

PREGLEDEN IN SLIKOVIT PRIROČNIK
ZA NEPOSREDNO RABO PRI POUKU ZGODOVINE

Formativno spremljanje pri ZGODOVINI

Priročnik za učitelje

2018
120 str.
ISBN 978-961-03-0416-6
11,90 €

V priročniku Formativno spremljanje pri zgodovini so opisani različni učni sklopi z načeli, strategijami in orodji, ki vam bodo v pomoč, da bi formativno spremljanje lahko zaživelo pri pouku zgodovine.

V ospredje je postavljen učenec in njegova vloga pri oblikovanju lastne učne poti.

Veliko je primerov dobre prakse, ki so lahko učiteljem v pomoč pri pripravi gradiva za učne ure.

Zavod RS za šolstvo, Poljanska c. 28, 1000 Ljubljana, 01 300 51 00, zalozba@zrss.si, www.zrss.si

Zavod Republike Slovenije za šolstvo